

Grad Borl

Grad Borl

gradbenozgodovinski oris in
prispevek k zgodovini rodbine Sauer

Društvo za oživitev gradu Borl

Cirkulane, december 2010

**DRUŠTVO
ZA OŽIVITEV
GRADU BORL**

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

728.81(497.4Borl)

VNUK, Branko
Grad Borl : Gradbenozgodovinski oris in
prispevek k zgodovini rodbine Sauer /
[avtorji prispevkov Branko Vnuk, Marija Hernja Masten, Martin Prašnički ;
prevod povzetkov Tanja Ostrman Renault].
- Cirkulane : Društvo za oživitev gradu Borl, 2010

ISBN 978-961-269-348-0

1. Gl. stv. nasl. 2. Hernja-Masten, Marija 3. Prašnički, Martin
253349888

Grad Borl Gradbenozgodovinski oris in prispevek k zgodovini rodbine Sauer

Založnik in izdajatelj
Društvo za oživitev gradu Borl

Uredniški odbor
Mira Petrovič (glavna urednica), Peter Belšak, Sonja Golc, mag. Martin Prašnički

Avtorji prispevkov
Branko Vnuk, Marija Hernja Masten, mag. Martin Prašnički

Jezikovni pregled
mag. Darja Gabrovšek Homšak

Prevod povzetkov
Tanja Ostrman Renault

Naslovna fotografija
Branko Vnuk

Fotografiji na veznih listih
Darko Kolarič

Fotografije
Ivo Ciani, Boris Farič, Alenka Horvat, Stojan Kerbler, Darko Kolarič,
Foto Langerholc, Martin Prašnički, Peter Prašnički, Boris Prelog, France Stele,
Tatjana Štefanič, Ivan Švajgl, Branko Vnuk

Risbe
Jože Curk, Ivo Gričar, Marija Lubšina Tušek, Franc Vardjan, Branko Vnuk

Oblikovanje
s.kolibri

Tisk
Repro studio Lesjak

Naklada
700 izvodov

Cirkulane, december 2010

Knjiga je bila izdana v okviru projekta
Izdaja monografije o gradu Borl in rodbini Sauer, ki je sofinanciran iz programa
Leader v okviru LIN 2010 LAS Haloze.

Za vsebino knjige je odgovorno Društvo za oživitev gradu Borl.

Projekt sofinancira Evropska unija.

Organ upravljanja za Program razvoja podeželja Republike Slovenije
za obdobje 2007–2013 je Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano.

ANCKHENSTEIN

Vsebina

6 Mira Petrovič

O knjigi in razlogih za njen nastanek

8 Branko Vnuk

Grad Borl

Podatki, pomembni za nadaljnje proučevanje
gradbenozgodovinskega razvoja grajskega kompleksa

76 Marija Hernja Masten

Rodbina Sauer,

baroni Kozjaški, grofje Borlski

104 Martin Prašnički

Grad Borl danes

Sauritsch

Frost

Draw flufs

O knjigi in razlogih za njen nastanek

V Društvu za oživitev gradu Borl letos beležimo jubilejnih pet let delovanja. Posvetili smo jih aktivnim prizadevanjem, da bi se dogajanja v zvezi z gradom Borl premaknila z mrtve točke in da bi naš osamljeni lepotec nad Dravo ponovno zaživel. Pri tem smo bili bolj ali manj (ne)uspešni, saj kot civilna iniciativa pogosto nismo imeli tolikšnega vpliva na odločitve, kot bi si želeli.

Sočasno z omenjenimi prizadevanji pa se je pred nami pokazala še ena možnost, ki smo jo začutili kot pomembno poslanstvo društva. Rekli smo si: »Sami sicer ne moremo obnoviti gradu (ali prepričati lastnikov, da to storijo v doglednem času), lahko pa raziskujemo, zapisujemo, predstavljamo zgodovino Borla, svojim sokrajanom in vsem ljubiteljem slovenskih gradov lahko osvetlimo vlogo gradu v stoletjih in opozarjamo na njegov pomen za lokalno in širšo skupnost ter potrebo po njegovi ohranitvi.«

S tem ciljem pred očmi smo se lotili enega izmed prvih projektov naše Sekcije za ohranjanje kulturne dediščine. Drobce iz zgodovine Borla smo želeli predstaviti z oživitvijo izbrane zgodovinske osebnosti, ki je živel in delovala na Borlu ter pustila trajne sledi v naših krajih.

Po nasvetu umetnostnega zgodovinarja Igorja Weigla smo izbrali lika grofa Jurija Friderika in Marije Barbare Sauer, člana rodbine, ki je imela grad v lasti v 17. in 18. stoletju, ko je gospodstvo Borl doživelo svoj preporod. V lika grofa in grofice smo oblekli lokalna ljubiteljska kulturnika, v usta pa smo jima položili besede o dogodkih iz tega časa. Da pa bi zbrali čim več podatkov in izvedeli več o rodbini Sauer in njihovih povezavah z Borlom, smo za pripravo raziskave zaprosili zgodovinarko in arhivistko Marijo Hernja Masten. Marija je sprejela izziv, se zakopala v arhivske

vire ter brskala za sledovi pozabljene rodbine. To delo se je pokazalo za zelo naporno in težavno, a je vendarle kmalu obrodilo prve sadove.

Na Barbnem leta 2008 sta grof in grofica Sauer prvič nagovorila svoje belanske podložnike in bila deležna velikega zanimanja. Nič manj pa ni poslušalstva pritegnilo zbrano gradivo o rodbini Sauer, ki ga je predstavila Marija Hernja Masten, naša raziskovalka. Povpraševanje poslušalcev, ki so želeli slišano tudi prebrati, je vodilo do logične odločitve: rezultate raziskave je treba objaviti.

Marija Hernja Masten je nadaljevala začeto delo in pripravila prispevek do te mere, da je bil primeren za objavo. K sodelovanju pri pripravi knjige smo povabili tudi umetnostnega zgodovinarja Branka Vnuka, ki je napisal gradbenozgodovinski oris gradu. Njegov prispevek daje lepo podlago in kontekst prispevku o rodbini Sauer, vse nezaupljivce pa bo prepričal o zgodovinski pomembnosti in vlogi Borla, ki mu jo danes po krivici odrekamo. Tretji prispevek v knjigi pa je delo prvega predsednika društva mag. Martina Prašničkega in prinaša kratek opis dejavnosti društva v zadnjih petih letih ter avtorjevo razmišljanje o pomenu Borla v preteklosti in njegovih možnostih v prihodnosti.

Na tem mestu se zahvaljujem vsem članom izvršnega odbora Društva za oživitev gradu Borl in članom uredniškega odbora za pripravo monografije, ki so skrbeli za organizacijsko podporo projekta in za pridobitev znatnih finančnih sredstev, ki jih zahteva izdaja knjige. Svoj delež so pri nastanku knjige prispevali tudi lektorica, prevajalka, oblikovalec in drugi sodelavci. Hvala vsem.

Pričujoča knjiga torej ni nastala po naključju, ampak je rezultat prizadevanj različnih posameznikov, ki nas družita skupni cilj in zavest: grad Borl je vreden, da ga ohranimo in ponovno obudimo v življenje. Vzemite si čas, prelistajte knjigo in preberite jo, prepustite se zgodovini. Verjamem, da bo prepričala tudi vas.

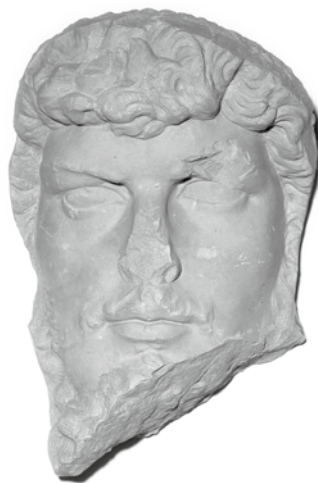
Mira Petrovič, glavna urednica

Branko Vnuk
univ. dipl. um. zgodovinar, konservator in muzejski svetovalec
Pokrajinski muzej Ptuj - Ormož, Muzejski trg 1, 2250 Ptuj
e-naslov: branko.vnuk@pok-muzej-ptuj.si

Grad Borl

Podatki, pomembni za nadaljnje proučevanje gradbenozgodovinskega razvoja grajskega kompleksa

Na strmo odsekani, 60 metrov visoki litotamnijski apnenčasti skali, ki stoji tik nad sotočjem reke Drave in potoka Bela, je bil že v srednjem veku pozidan eden najmarkantnejših slovenskih gradov.¹

Cesar Lucij Ver, druga polovica 2. stoletja, marmor. Reliefna upodobitev je bila najdena leta 1951 v bližini Borla. PMPO, inv. št. RL 602. Foto: Boris Farič 2010.

Morebiti že v 11. ali v začetku 12. stoletja zgrajeni grad,² ki naj bi stal na mestu neolitske naselbine³ in poznejšega rimskega kastela,⁴ je sprva kot ogrska obmejna postojanka varoval prehod čez reko Dravo.

1 O legi gradu Borl cf. KLS 1980, p. 389; PKLS 1996, p. 88. Stojan Ribnikar je zapisal, da so temelji gradu vkopani v miocensko konglomeratno brečo, ki strmo pada proti Dravi. Cf. S. RIBNIKAR 1983, p. 18.

2 J. CURK 1992a, p. 27: »Nastal je kot gradiška utrdba v 11. ali 12. stoletju, vendar je v jedru sedanje stavbe šele iz zgodnje gotike.« I. JAKIČ 1999, p. 62: »Prvotna stavba, gradiška utrdba (Borlyn), je nastala že zelo zgodaj, morda v začetku 12. stoletja.«

3 Neolitsko naselbino domneva Kovačič; cf. F. KOVAČIČ 1926, p. 3. O najdbah kamnitih sekir cf. ANS 1975, p. 315 z navedbo starejše literature. Nasprotno pa meni V. BRAČIČ 1994, p. 327: »Kdaj se je v Halozah pojavil človek, je mogoče le sklepati. Dejstvo, da so v Halozah in tudi na območju Cirkulan našli kamnite sekire, govori za človekovo prisotnost v kameni dobi. Ker pa na tem območju ni primernih jam za naselitev, je možno domnevati, da so jih sem prinesli prebivalci dveh jam iz bližnjega Hrvatskega Zagorja (jama Vindija v Mali Sutinski pri Voči in Mačkova jama v Veliki Sutiski pri Višnjici).«

4 Rimski kastel na mestu sedanjega gradu omenja KLDB 1937, p. 511; tudi D. KOS 1994, p. 31; D. KOS 2005, p. 255. Tu naj bi stala postaja Remista ob rimski cesti Poetovio–Siscia in most čez Dravo. Na mostu naj bi bil postavljen marmorni kip cesarja, katerega glava je bila leta 1951 najdena v produ Drave in je zdaj v Pokrajinskem muzeju Ptuj - Ormož; o tem cf. ANS 1975, p. 315. Vladimir Bračič je tudi glede teh navedb skeptičen. Cf. V. BRAČIČ 1994, p. 327: »Tudi za rimsko obdobje ni razen rimskega kamna v Cirkulanah nobenega dokaza, da so bile Haloze v rimski dobi obljudene, saj arheologi niso odkrili nobenih rimskih sledov, npr. gomil, ki so jih sosednje Slovenske gorice polne. Tudi o naših slovenskih prednikih v Halozah za zgodnje obdobje nimamo nobenih dokazov, čeprav Kos meni, da so Slovenci že v prvih stoletjih gosto naselili Haloze.«

O tem priča ogrsko poimenovanje gradu z *Borlyn*, *Bornel* oziroma *Bornyl*, pa tudi nemško *Anchelstain*, *Ankensteine*, *Ankchenstain* itd., ki naj bi označevalo rečni prehod.⁵ Po drugi strani naj bi slovensko poimenovanje *Borl* v slovaščini pomenilo molečo pečino (*saxum eminens*), *Ankenstein* pa naj bi bil le prevod slovenskega imena v staronemški *anke*, ki pomeni koničasto, ostro reč.⁶

Začetki

O začetkih srednjeveškega gradu pisni zgodovinski viri molčijo, pa tudi kamni niso spregovorili, saj še zmeraj čakamo na temeljite gradbene in arheološke raziskave, ki nam bi lahko pojasnile marsikatero neznanko o najzgodnejših obdobjih njegovega gradbenega razvoja.

V strokovni literaturi se je nekako uveljavila domneva, da segajo začetki gradu verjetno še v 12.,⁷ če že ne kar v 11. stoletje,⁸ čeprav so tudi tukaj mnenja deljena.

Že v prvih romantičnih opisih gradu iz 19. stoletja se pojavlja trditev, da naj bi grad stal že leta 1199, ko je Friderik Ptujski na velikonočno nedeljo na ravnici nasproti borlskega gradu premagal Madžare. Grad se je že tedaj omenjal kot trden, v posesti pa naj bi ga imela plemiška rodbina, ki se je po tedanjih običajih imenovala »*von Ankenstein*«, kar naj bi potrjevala tako grb te rodbine (narobe obrnjeno sidro) kakor tudi lega gradu.⁹

Šele Ivan Stopar je začetek pozidave gradu postavil v čas kmalu po letu 1255,¹⁰ vendar se je Jože Curk Stoparjevi domnevi, da je Borl nastal šele ob svoji prvi omembi leta 1255, uprl, češ da je historično nevzdržna, saj je Borl zagotovo že v 12. stoletju služil Madžarom kot obrambni antipod Dravinjeku in obstajal že najmanj sto let, ko so se leta 1258 Madžari tod mimo umikali s Štajerske, saj je čuval pomembno antično cesto, ki je za njim prečkala Dravo in tekla skozi Varaždin v Zagorje in Podravino. Svojo trditev J. Curk utemeljuje s tem, da je bil grad, ko se leta 1255 Borl prvič omenja, po skoraj petdesetih letih ponovno v madžarski lasti, Madžari pa so ga ves srednji vek tudi šteli za svojo posest in fevd. Iz tega sledi, da so ga tudi ustanovili, in to vsaj v 12. stoletju, kajti ko so ga okoli leta 1200 osvojili Dravinjski gospodje, so ti prevzeli tudi njegov grb, narobe obrnjeno sidro. Pa tudi sicer so Dravinjski vse 12. stoletje polagoma prodirali preko haloškega ozemlja proti vzhodu in potiskali svojo posestno mejo, s tem pa

5 O pomenu poimenovanja cf. A. J. ČÄSAR 1786, p. 482–483: »Ankenstein, in windischer Sprache, heißet Borlen, dieses Wort aber zu deutsch so viel als Ueberfurth, und weil daselbst ein Ueberfurth über die Drau ist, hat dieser Ort den Namen erhalten.«; C. SCHMUTZ 1822, p. 56: »Ankenstein, Windisch Borl (Ueberfuhr)«; S. POVODEN 1833, p. 129: »Ohne Zweifel kommt der Name von der Drauüberfuhr, von jenen Anker her, welchen schon die ersten besitzer in ihrer Wappen zu führen pflegten: und so mag die ursprüngliche Felsenburg der Anker am Stein geheissen haben.«; SLOVENSKI GOSPODAR 1875, p. 163: »Slavjansko ime Borl (brod) kaže na Slovence, nemško ime Ankenstein in zgodovina pa na nemške posestnike.«; J. A. JANISCH 1878, p. 28: »Ankenstein (slov. Borl, d.h. Ueberfuhr, daher es auch den Namen und das Wappen hat) /.../«; H. PIRCHEGGER 1962, p. 88: »Der slavische Name für Ankenstein ist Borl, der ungarische war Borlyn und soll die Überfuhr andeuten, so wie die deutsche Bezeichnung.«; V. BRAČIČ 1967, p. 25 op. 1: »Obe imeni – nemško Ankenstein in madžarsko Borlyn – bi naj pomenili brod ali prevoz čez reko.«; isto V. BRAČIČ 1969, p. 403. I. STOPAR 1981, p. 9: »Ogrsko ime Borlyn označuje podobno kot nemško Ankenstein rečni prehod.«; I. STOPAR 1982, p. 33: »Ogrsko ime Borlyn označuje podobno kot nemško Ankenstein rečni prehod.«; J. CURK 1985, p. 364: »/.../ Borlyn (kraj ob vodi – Berlin), madžarski Bornyl, nemški Ankenstein /.../«; I. STOPAR 1987, p. 85: »/.../ime Borl v svoji ogrski (Borlyn) ali nemški (Ankenstein) obliki ne pomeni nič drugega kot sidrišče, rečni prehod.«; I. STOPAR 1990, p. 22: »Ogrsko ime Borlyn označuje podobno kot nemško Ankenstein rečni prehod.«; D. KOS 1994, p. 61: »Borl (Ankenstein) je na strmi vzpetini obvladoval staro cestno povezavo med Ptujem ter Krapino in Zagrebom, ki je tik pod gradom prestopila Dravo. Za to govori tudi ime, ki v nemški in slovenski obliki pomeni rečni prehod.«; V. BRAČIČ 1995, p. 313: »Nemško ime za grad je bilo Ankenstein, madžarsko pa Bornyl, oboje pa pomeni prehod čez reko – brod, ki je tod vozil več stoletij.« D. KOS 2005, p. 255: »Borl (Ankenstein), na strmi vzpetini nad Dravo, je obvladoval staro cestno povezavo med Ptujem ter Krapino in Zagrebom, ki je tik pod gradom prestopila Dravo. Za to govori tudi ime, ki v nemški in slovenski obliki pomeni rečni prehod.«; I. STOPAR 2008, p. 33: »Ime gradu v ogrski, Borlyn, ali nemški, Ankenstein, obliki ne pomeni nič drugega kot sidrišče, rečni prehod.«

6 Cf. D. TRSTENJAK 1867: »Borl – Ankenstein, grad nad Dravo v Halozah. Borl še danes pri Slovakih pomenja: molečo pečino (saxum eminens), tako je Ankenstein prestava slovenskega imena staronemški: anke. špičasta, ostra reč.« Glede pečine na primeru Borla je pisal tudi že prej, cf. D. TRSTENJAK 1853, p. 331: »Grad Barelj (Borelj), kateri nad Dravo moleči pečini (bardu, bèrdu) leži, so Nemci prestavili v Ankenstein, to je, Hangenstein.«

7 Cf. KLS 1980, p. 389; J. CURK 1985, p. 364; D. KOS 1994, p. 61 in op. 34: »Grad je bil obmejna ogrska postojanka in stal morda že v prvi tretjini 12. stoletja, če že ne znatno prej, ko je še bil na ogrskem ozemlju. Ko so salzburški ministeriali v začetku 12. stoletja premaknili mejo proti vzhodu (na Muro), se je znašel na štajerski strani. Zato je ogrsko fevdno gospostvo še v 13. stoletju razumljivo.« PKLS 1996, p. 88; I. JAKIČ 1999, p. 62: »Prvotna stavba, gradiška utrdba (Borlyn), je nastala že zelo zgodaj, morda v začetku 12. stoletja.« D. KOS 2005, p. 255: »Borl je bil tedaj obmejna ogrska postojanka in je stal morda že v prvi tretjini 12. stoletja, če že ne prej, ko je še bil na ogrskem ozemlju.«

8 Takšna lapidarna trditev v KLDB 1937, p. 511: »Starodavni grad Borl nad prehodom preko reke je bil zgrajen že v 11. stol.« V. BRAČIČ 1995, p. 313: »/.../ sicer pa je zasnova gradu verjetno bil obrambni stolp, ki naj bi nastal že v 11. stol.«

9 O tem cf. F. RAISP 1858, p. 278; podobno SLOVENSKI GOSPODAR 1875, p. 163: »Prvi so bili Ankenšteincovi. L. 1199. na velikonočno nedeljo je bila na ptujskem polji, Borlu ravno nasproti, krvava bitka. Ptujski grajsak Friderik je roparske Madžare strahovito potolkel. Ankenšteincovi so mu vrlo pomagali.«; J. A. JANISCH 1878, p. 28 (isto kot F. Raisp); podobno J. FELSNER 1895, p. 128. Pa tudi pozneje se ta trditev še ponavlja. Cf. H. PIRCHEGGER 1931, p. 75, ki pravi, da naj bi bili iztrgali borlski okoliš Madžarom Dravinjski gospodje, potem ko jih je Friderik Ptujski najbrž leta 1199 pri Veliki Nedelji premagal in jim odvzel »pusti in neobljudeni« ormoški kraj. KLDB 1937, p. 511: »Prastari grad se prvič omenja 1199 kot »trdi« grad. Bil je last gospodov Dravinjskih (Draneških).« Še v 2. polovici 20. stoletja naletimo na podobne trditve. Cf. V. BRAČIČ 1967, p. 25; KLS 1980, p. 389: »Listinsko je dokazano, da so ga gospodje Dravinjski ok. 1200 iztrgali Ogrom z okolišem vred/.../«; J. MIKUŽ 1983a, p. 81: »Grad naj bi bil prvič posredno omenjen leta 1199 /.../«

10 Cf. I. STOPAR 1977, pp. 100, 171; I. STOPAR 1981, p. 9; I. STOPAR 1987, p. 84; I. STOPAR 1990, p. 29; I. STOPAR 2008, p. 33.

tudi mejo Štajerske oziroma nemškega cesarstva vedno bolj proti vzhodu, dokler niso okrog leta 1200 preko Borla in Zavrča prodrli do Dubrave, kjer se je hrvaško-slovenska narodnostna meja oziroma madžarsko-nemška državna meja dokončno ustalila.¹¹

Po drugi strani pa se Curk vendarle strinja s Stoparjem, da v svojem sedanjem gradbenem sestavu grad ne hrani stavbnih sestavin izpred 13. stoletja, vendar je utrdba tu gotovo obstajala že prej. Za to govori poleg obmejne lokacije in strateške lege predvsem dejstvo, da so ga madžarski kralji imeli za svoj fevd, ga torej ustanovili pred letom 1200, verjetno v 12., če ne že celo v 11. stoletju, zaradi čuvanja bližnjega rečnega prehoda in obrambe pred Dravinjskimi gospodi, ki pa so ga končno vendarle osvojili. Gotovo je šlo za utrdbo gradiškega tipa, ki je služila kot manjša vojaška postojanka. Tudi v času dravinjske posesti v prvi polovici 13. stoletja ta utrdba verjetno ni doživela svoje grajske preobrazbe, saj so bili zanj Dravinjski gospodje gospodarsko prešibki. To se je moralo zgoditi šele, ko je utrdba leta 1255 kot madžarski fevd postala posest Ptujskih gospodov.¹²

Ivan Stopar je pozneje izrazil mnenje, da je mogoče s pridržki pritrditi Curkovi domnevi, da je Borl kot madžarska utrdba *Bornil* gotovo obstajal že ob koncu 12. stoletja, ko so ga zavzeli Dravinjski gospodje in prevzeli njegov grb – narobe obrnjeno sidro, saj bi naj bil glavni stolp v jedru kljub neurejeni gradnji (gradbeni material) in pristrešnemu talnemu zidcu še s konca 12. stoletja, se pravi še madžarskega izvora.¹³ S pridržki pritrditi pa zato, ker so najnovejše raziskave, opravljene med obnovitvenimi deli, ki so tedaj še potekala, pokazale, da skriva mnogokotna lupina stolpa starejše, pravokotno jedro, ki utegne biti še romansko, vendar bo o tem mogoče kaj več reči po dodatnih sistematičnih raziskavah.¹⁴

Ekskurz: k nastanku meje

Strateški pomen obrobja Haloze in štajerskega dela Podravja je stoletja določala bližina Ptujja, ki je bil v prvem tisočletju našega štetja celo najpomembnejši kraj na vsem slovenskem ozemlju. Na Ptujju je že v času rimskega cesarja Hadrijana (117–138) stal kamnit most čez reko Dravo, čez katerega je tekla pomembna prometna žila, ki je Italijo povezovala s Podonavjem. Jugovzhodno od Ptujja se je cesta v glavnem držala toka reke Drave, jo pri gradu Borl prečkala in se pri Zavrču dotaknila skrajnega severa Haloze. Čeprav nimamo konkretnih dokazov, ki nam bi jih posredovali pisni viri, so Haloze s Ptujem v drugi polovici 9. stoletja skoraj gotovo spadale v okvir Kocljeve Spodnje Panonije. Kasneje, v prvi polovici 10. stoletja, so nad omenjenim centrom in okolico za nekaj desetletij zavladali Madžari. Šele ko je vzhodno-frankovski kralj in poznejši cesar Oton I. (912–973) v bitki na Leškem polju pri Augsburgu 10. avgusta 955 popolnoma porazil Madžare in jih porinil čez meje svoje države, se je Ptuj z okolico ponovno vrnil v okvir nemškega cesarstva.¹⁵

Cesar Hadrijan, prva polovica 2. stoletja, marmor. PMPO, inv. št. RL 440. Foto: Boris Farič 2005.

11 Cf. J. CURK 1985, p. 364.

12 Cf. J. CURK 1985, p. 367; podobno J. CURK 1992b, p. 361: »/.../ po novejših raziskavah je prvoten madžarski gradiški tip gradu nadomestil sedanji šele po 1255, ko je prišel v roke Ptujskih gospodov, ki so si tako gradnjo lahko privoščili.«

13 Ivan Stopar se sklicuje na Curkovo oceno njegove knjige *Gradovi, graščine in dvorci na slovenskem Štajerskem* (I. STOPAR 1982); o tem cf. J. CURK 1984, p. 149. Jože Curk je že pred tem v oceni Stoparjeve knjige o razvoju srednjeveške grajske arhitekture (I. STOPAR 1977) zagovarjal obstoj madžarskega gradu v 12. stoletju, cf. J. CURK 1978, p. 357: »Borl. Kralj Bela IV., ki je med leti 1254–1260 gospodoval Štajerski, je leta 1255 izdal fevdalno listino Frideriku Ptujskemu za grad Borl, ker je grad še vedno smatral za ogrski fevd, čeprav so ga Draneški gospodje že okoli leta 1200 iztrgali iz madžarskih rok, ga imeli v svoji posesti in mu dali svoj grb: narobe obrnjeno sidro. Grad so zagotovo zgradili Madžari v 12. stoletju, v 1. polovici 13. stoletja je bil draneški, nato do leta 1438 ptujski, ves srednji vek pa eksteritorialen, saj ni služil ne nemškemu ne madžarskemu vladarju. Napačno je avtorjevo mnenje, da je grad čuval salzburško fevdalno posest, ker ni bil nikoli v salzburški posesti. Grad je obodnega tipa z mogočnim bergfridom nepravilnega tlorisa. V njegovi sestavi se gotovo še skrivajo ostanki prvotnega madžarskega gradu. Bergfridov pristrešeni talni zidec ni nujno znak 2. polovice 13. stoletja, ker ga pozna na primer zahodna empora ptujске proštije cerkve že v 2. polovici 12. stoletja.«

14 Cf. I. STOPAR 1990, p. 27, op. 9.

15 Cf. A. KOMAC 2004, p. 36 (s starejšo literaturo).

Toda Ptuj se še dolgo po zavrnitvi Madžarov ni mogel povzpeti do nekdanje veljave, saj sta bila mesto in okolica še dolgo izpostavljena vpadam svojih vzhodnih sosedov, ki so se ustalili na območju nekdanje Panonije. Ogroženost je bila toliko večja, ker se je meja med nemškim in ogrskim kraljestvom zajedala v Haloze in potekala le streljaj od Ptujja proti vzhodu. To je bilo nekaj časa vzrok za opustelost, za dolgo časa pa je regiji vtisnilo pečat obmejnega območja. V ponarejeni listini, datirani v leto 982, s katero je salzburška cerkev hitela obnovljati svojo posest na Ptujju, se kot vzhodni konec nadškofijske posesti na desnem bregu reke Drave omenja lokacija, kjer »*Dravinja teče v Dravo*«. Skoraj gotovo so ozemlje vzhodno od sotočja Drave in Dravinje tedaj nadzirali Madžari.¹⁶

Cesar Oton I., pred 1177, risba iz *Kronike Otona iz Freisinga*, Schäftlarn. Foto: http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Otto_I,_Holy_Roman_Emperor_and_Berengar.jpg.

Salzburški nadškof Konrad I. Abensberški, 1489/92, upodobitev na Babenberskem rodovniku, Stiftsgalerie Klosterneuburg. Foto: http://www.heiligenlexikon.de/Fotos/Konrad_von_Salzburg2.jpg.

Kralj Štefan II., 1488, *Madžarska kronika Jánoša Thuróczyja*. Foto: <http://de.wikipedia.org/wiki/Datet:StefanIIw%C4%99gierski.jpg>.

16 Cf. A. KOMAC 2004, pp. 36–37 (s starejšo literaturo).

17 Cf. P. ŠTIH 1996, p. 535 (s starejšo literaturo).

18 Ibid., p. 535.

19 Ibid., p. 536.

20 Ibid.

Že nekoliko pred sredino 11. stoletja se je meja proti Madžarski na današnjem avstrijskem Štajerskem stabilizirala na reki Lafnitz, vprašanje oblikovanja meje na prostoru današnje slovenske Štajerske pa je bilo v tem času še povsem odprto. Tako so še v začetku 12. stoletja ozemlje med Radgono na Muri na severu in Ptujem na Dravi na jugu opredeljevali dogodki vojaške narave, ki so ga delali nemirnega in nevarnega ter ga tako uvrščali v kategorijo mejnega prostora, izražene s pojmom marka (*march*, *marchia*). Z njim so na splošno označevali ta prostor na meji proti Madžarom, še prav posebej pa ozemlje vzhodnih Slovenskih goric okrog Ormoža in Velike Nedelje.¹⁷ Razmere v prvih desetletjih 12. stoletja nam dobro ilustrira listina, s katero je mejni grof Engelbert II. Spanheimski (1103–1141) med letoma 1106 in 1124 v Ptujski marki prepustil vrsto vasi šentpavelskemu samostanu, za katere je rečeno, da so bile zaradi vpadov sovražnikov (Madžarov) opustošene in spremenjene v puščavo. Tudi biograf in sodobnik salzburškega nadškofa Konrada I. Abensberškega (1106–1147) poroča o vsakodnevem plenjenju in uničevanju z obeh strani, v katerem so veliko škodo trpela tudi salzburška posestva ob Dravi okrog Ptujja. Nadškof Konrad je zato, da bi zaščitil salzburške interese, odločno ukrepal; ti ukrepi so šli v dve smeri in pripeljali najprej do prenehanja madžarskih vpadov in nato še do salzburške ekspanzije v prostoru med Dravo in Muro. Tako je nadškof sprva skušal doseči z Madžari mir, po drugi strani pa je povečeval obrambno moč salzburške posesti.¹⁸

Leta 1127 ali že nekoliko prej je bil med nadškofom Konradom I. in ogrskim kraljem Štefanom II. (1116–1131) sklenjen prvi posebni salzburško-madžarski mir, vendar ni dolgo trajal in madžarski vpadi so se ponovili. S posredovanjem granskega (esztergomskega) nadškofa Felicijana (1127–1139) je bil nato leta 1131 med salzburškim nadškofom in novim ogrskim kraljem Belo II. (1131–1141) sklenjen trajnejši in trdnejši mir.¹⁹ Ker pa salzburški nadškof Konrad I. vendarle ni zaupal samo sklenjenemu miru, ki bi ga Madžari lahko prekinili, je začel za obrambo nadškofijske posesti graditi gradove v Lipnici, na Ptujju in v Brestanici. Še posebej pomembna je bila ponovna pozidava gradu na Ptujju, ki je stal tako rekoč na meji z Madžari, kajti salzburška posest se je na jugu končala že z izlivom Dravinje v Dravo. Grad Borl, ki je stal nekaj kilometrov proti vzhodu na desnem bregu reke Drave, je bil že na madžarski strani. Na levi strani Drave so mejo okrog Ptujja varovali strelci (*sagitarii*, *schützen*), nastanjeni v strelski dvorih, ki se v Podravju prvič omenjajo kmalu po sredini 12. stoletja, varstvo na novo pozidanega ptujskega gradu pa je bilo zaupano pozneje tako mogočnim Ptujskim gospodom (1132–1438).²⁰ Rezultati te odločne Konradove politike

so bili kmalu vidni: ne samo, da so roparski vpadi Madžarov povsem prenehali, ampak se je zgodil celo preobrat, saj je okrog leta 1160 Friderik II. Ptujski (1137–1167) že sam plenil na madžarski strani, tako da je bil madžarski kralj Geza II. (1142–1162) prisiljen pritožiti se pri salzburškem nadškofu Eberhardu I. Biburškem (1147–1164). Tako se je meja proti Madžarom po letu 1130 umirila na liniji, ki je potekala približno od Radgone na severu do Ptuja na jugu in je ostala bolj ali manj nespremenjena do konca 12. stoletja.²¹

Kralj Bela II., okrog 1360, Madžarska slikana kronika. Foto: http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/f/f4/II_Bela_KK.jpg

Kralj Geza II., okrog 1360, Madžarska slikana kronika. Foto: http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/a/ab/G%C3%A9za_II.jpg

Grb salzburškega nadškofa Eberharda I. Biburškega, po 1587, Mala salzburška kronika. Foto: <http://www.ubs.sbg.ac.at/sosa/eimbaende/EberhardI.jpg>

Ko govorimo o gradu Borl in pripadajočem gospostvu, se dotikamo tudi problematike meje med državama v Halozah. V izhodišču, v 12. stoletju, je borlski okoliš – hkrati pa tudi večji del Haloz, ki jih označujemo kot vinorodne – pripadal ogrskemu kraljestvu. Ogrski je tako pripadalo vse ozemlje, ki je kasneje spadalo v okvir borlskega gospostva. Ogrska posest je prvotno segala do razvodja med Psičino in Rogatnico. Kdaj natančno sta grad in njegova okolica zamenjala gospodarja, ni mogoče ugotoviti. V zgodovino pisju se je popolnoma utrdila domneva, da so Dravinjski gospodje zavzeli Borl in okolico približno sočasno kot gospodje Ptujski ormoško okoličico, se pravi okrog leta 1200. Viri nam za to ne posredujejo neposrednih podatkov; na voljo imamo le drobce, ki dovoljujejo previdno hipotezo. Dravinjski gospodje so imeli v svojem grbu sidro, nemško *Anker*, kar vzbuja asociacijo z nemškim imenom gradu Borl – *Ankenstein*. Zelo verjetno je, da so Dravinjski prišli do sidra kot heraldične figure prav prek posesti *Ankensteina*. Gradu niso dolgo obdržali v svojih rokah, saj ga je ogrski kralj Bela IV. (1235–1270), ki je bil med letoma 1254 in 1261 tudi štajerski vojvoda, podelil Ptujskim gospodom.²³ Sočasno pa jim je kralj Bela IV. poleg Središča podelil še stolp »Tra«. Podatek, da je ta stolp spadal pod ogrsko jurisdikcijo, je nekatere spodbudil k dodatnemu razmisleku glede poteka meje. Če naj bi torej govorili o ogrskem gradu, ki je stal na Dravinjskem Vrh pri Vidmu, potem bi bilo upravičeno domnevati, da meja ni segla le do zahodnega roba borlskega gospostva, ampak celo veliko dlje na zahod, tako da bi vzhodni sosedji v tem primeru obvladovali večino Haloz. Toda domneva nima trdne podlage, saj je ogrski kralj Bela IV. gradič na Dravinjskem Vrh najbrž podeljeval v času, ko je bil štajerski vojvoda. Kakor se zdi, je podeljeval Borl kot ogrsko kronsko posest. Kasnejše listine nas prepričujejo o pravilnosti dognanj. Ogrski kralji gradu Dranek in pripadajočega gospostva niso nikoli obravnavali kot svoje državno ozemlje, medtem ko se vrhovnemu lastništvu Borla niso nikoli odpovedali.²⁴

Kralj Bela IV., okrog 1360, Madžarska slikana kronika. Foto: <http://hr.wikipedia.org/wiki/Datoteka:BelaIV-ChroniconPictum.jpg>

Cesar Friderik I. Barbarossa s sinovoma, 1179, miniaturo iz Welfovske kronike. Foto: http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/07/Friedrich-barbarossa-und-soehne-welfenchronik_1-1000x1540.jpg

Nekako ravno v času, ko je cesar Friderik I. Barbarossa (ok. 1123–1190) potrdil salzburški nadškofiji posest nad celim Ptujem, se v virih prvič pojavi Friderik III. Ptujski (1180–1220), ki je bil najzaslužnejši za nadaljnji pomik meje proti jugovzhodu. Slavo in ugled, ki ju je užival, si je prislužil na bojnem polju proti Madžarom, ki jim je približno ob koncu 12. stoletja z mečem v roki iztrgal ormoški okoliš ter mejo prestavil še naprej proti vzhodu do prostora Središča ob Dravi. Ptujskim gospodom gre tudi zasluga, da je v okvir Štajerske prišel nadvse pomemben grad Borl s pripadajočim gospostvom, ki je na skrajnem vzhodnem robu Haloz kontroliral prehod čez Dravo in pot, ki je vodila proti Ptuj, po kateri je sovražnik večkrat vdiral v deželo.²²

Pečat Friderika III. Ptujskega, 1197. Risba: Ludwig Freidinger, objavljeno v P. VIDMAR 2006, sl. 1.

Pečat Herdegna I. Ptujskega, 1321. Risba: Ludwig Freidinger, objavljeno v P. VIDMAR 2006, sl. 8.

21 Cf. P. ŠTIH 1996, p. 536 s.

22 Ibid., p. 541.

23 Cf. A. KOMAC 2004, p. 38 (s starejšo literaturo).

24 Ibid., p. 38.

Pregled zgodovinskih podatkov za obdobje srednjega veka

13. stoletje

V arhivu rodbine Stubenberg, ki je bil nekoč na vurberskem gradu, sedaj pa so od njega ohranjeni le še sezname dokumentov v obliki kratkih registrov, je bilo tudi fevdno pismo, s katerim je ogrski kralj Bela IV. Frideriku Ptujskemu podelil grad Borl v fevd.²⁵ Regest, ki omenja to pismo, je pomemben, saj gre za prvo pisno omembo gradu z nemškimi poimenovanjem *Anchelstain*, vendar po drugi strani tudi problematičen, saj zapisovalec regista navaja, da izvira listina iz leta 1245.²⁶ Glede te letnice si zgodovinarji niso bili povsem enotni, vendar je prevladalo mnenje, da se je popisovalec zmotil in naj bi bilo pravilno zapisano 1255,²⁷ saj je bil kralj Bela IV. med letoma 1254 in 1258 tudi štajerski vojvoda, ki ga je nato kot vojvoda v letih med 1258 in 1260 nasledil njegov sin Štefan V.

V Avstrijski rimani kroniki Otokarja iz Gaala se omemba Borla nanaša na burno leto 1258, ko se je po upor štajerskih ministerialov zamajala ogrska oblast v vojvodini Štajerski. Tedaj naj bi Friderik V. Ptujski (1246–1288) pri Borlu pregnal ogrske čete, ki so pred tem prodrle vse do Marenberga, nazaj na Hrvaško in ob tej priložnosti skorajda zajel sina madžarskega kralja Bele IV. Štefana.²⁸

Upor štajerskega deželnega plemstva se je dejansko začel že jeseni 1257 in se nadaljeval naslednje leto, ko je pri Marenbergu Sigfrid Marenberški premagal ogrsko vojsko pod vodstvom vojvode Štefana, Friderik Ptujski pa jo je nato pregnal še iz Maribora. Temu je nato sledilo Štefanovo obleganje Ptuja in naglo zatrtje upora. Po teh dogodkih se je štajersko plemstvo povežalo s češkim kraljem Otokarjem II. in se leta 1259 ponovno uprlo ogrski nadoblasti. Po bitki pri Kroissenbrunnu leta 1260 in sklenjenem miru na Dunaju (1261) se je moral ogrski kralj Bela IV. skupaj s sinom Štefanom dokončno odpovedati vojvodini Štajerski.²⁹

Kralj Štefan V., okrog 1360, Madžarska slikana kronika. Foto: http://de.wikipedia.org/wiki/Datei:V_Istvan_koronazasa.jpg

Grb Friderika V. Ptujskega, 1288. Risba: Ludwig Freidinger, objavljeno v P. VIDMAR 2006, sl. 6.

25 P. VIDMAR 2005, p. 269.

26 Objava v J. ZAHN 1903, p. 273, št. 189: »Item ain lehenbriefausgangen von Kunig Bela von Vngern lawtund (auf) hern Frydrich von Pettaw auf dy geslozzer Polstraw, den turn Tra vnd Anchelstain, des Datum ist M.C.C.XLV.«; J. LOSERTH 1906, p. 84, št. 102: »Item, ain lehenbriffausgangen von kinig Bela von Ungern lautund dem herrn Frydrich von Pettaw auf dy gesslozzer Polstraw, den Turn, Trä und Anchelstain. Des datum ist 1245.«

27 J. ZAHN 1903, p. 273, št. 189: letnica 1245 je po Zahnu zagotovo napačna, 1265 ni možna, 1255 pa zelo verjetna, saj so Štajersko Madžari imeli v posesti zelo kratek čas. D. KOS 1994, p. 61 in op. 32: Kos je menil, da je Zahnova datacija pred leto 1255 samovoljna, vendar jo je pozneje, čeprav s pridržkom, sprejel. Cf. D. KOS 2005, p. 255. Letnico 1245 sicer navaja Hans Pirchegger; cf. H. PIRCHEGGER 1951, p. 13; H. PIRCHEGGER 1962, p. 88, pa tudi Bračič opozarja nanjo, cf. J. BRAČIČ 1967, p. 25. Za leto 1255: A. KLASINC 1973, p. 103; I. STOPAR 1977, p. 171; J. CURK 1978, p. 357; I. STOPAR 1981, p. 9; I. STOPAR 1982, p. 33; J. MIKUŽ 1983, p. 81; J. CURK 1984, p. 364; I. STOPAR 1984, p. 326; J. CURK 1985, p. 364; P. BLAZNIK 1986, p. 53; I. STOPAR 1987, p. 85; I. STOPAR 1990, p. 22; J. CURK 1992a, p. 27; J. CURK 1992b, p. 361; PKLS 1996, p. 88; P. ŠTIH 1996, p. 542; I. JAKIČ 1999, p. 62 (zmotno *Anchenstain*); D. ZADRAVEC 2005, p. 69; A. HORVAT 2006, p. 72; I. STOPAR 2008, p. 33. V čas med 1254 in 1260 je listina datirana pri A. KOMAC 2004, p. 38. Polona Vidmar navaja, da je bil grad Borl v posesti Ptujskih od leta 1245 oziroma 1255, cf. P. VIDMAR 2005, p. 269, in P. VIDMAR 2006, p. 50.

28 S. POVODEN 1833, p. 131; F. LICHTENSTEIN 1890, p. 75: »/.../ ouch vorht er sich niht kleine. unz für Ankensteine kom er geflohen vor in /.../«; J. ZAHN 1893, p. 10: »(der von Agrim) vorht sich nicht kleine, anz für Ankensteine kom er geflohen«; H. PIRCHEGGER 1962, p. 88; J. BRAČIČ 1967, p. 25 in op. 1: »(der von Agrim) vorht sich nicht kleine, anz für Ankensteine kom er geflohen«; J. BRAČIČ 1969, p. 403 (Navaja, da se grad v listinah prvič omenja 1258.); I. STOPAR 1981, p. 9; I. STOPAR 1982, p. 33: »(der von Agrim) vorht sich niht kleine, unz für Ankensteine kom er geflohen.«; I. STOPAR 1990, p. 22; D. KOS 1994, p. 61; P. ŠTIH 1996, p. 541; A. KOMAC 2004, p. 38; M. HERNJA MASTEN 2005, p. 112; D. KOS 2005, p. 255.

29 Cf. P. VIDMAR 2006, p. 106s (z navedbo starejše literature).

Po ogrskem polomu na Štajerskem je njihov vpliv po letu 1261 pojenjal,³⁰ vendar so čez tri desetletja, leta 1291, grad in gospostvo Borl Madžari hoteli nazaj. Tedaj so se vneli tudi spopadi zanj, ki pa očitno niso bili uspešni.³¹ Leta 1294 je rodbina Ptujskih od Dravinjskih gospodov prevzela tudi t. i. borlski grb, srebrno narobe obrnjeno sidro v rdečem polju.³²

Kralj Otokar II. Přemysl, začetek 15. stoletja, Kodeks Gelnhausen. Foto: <http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/b4/Premysl2Gelnhausen.jpg>

Vojna kralja Bele IV. z Otokarjem II., okrog 1360, Madžarska slikana kronika. Foto: http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bela4_Otakar.png

14. stoletje

V tem stoletju se grad prvič omenja kot *Onchenstayn* leta 1308.³³ Starejša literatura je navajala, da je leta 1323 s Friderikom z Borla izumrla rodbina Borlskih,³⁴ vendar se omemba Fricla z Borla (*Friczel von Ancherstain*) kot priče v neki listini nanaša na kastelana gospodov Ptujskih, ki je v njihovem imenu upravljal grad, saj Ptujski tam niso živeli.³⁵ Je pa prva znana oseba, ki je prebivala na gradu in gospostvu Borl.³⁶

Predvsem za raziskovanje cerkvene zgodovine Haloz je pomemben popis župnij zagrebške škofije iz leta 1334, ki ga je sestavil arhidiakon Ivan Gorički, saj se v okviru varaždinskega arhidiakonata omenja cerkev sv. Nikolaja pri Borlu (*Item ecclesia sancti Nicolai de Borlin*), druge, ki so nekoč stale znotraj meja ogrskega kraljestva, pa ne, ker so bile okupirane (*Alie ecclesie non sunt hic descripte infra metas regni Hungariae existentes, quia sicut ipse sunt occupate mete ita et ecclesie, quamvis de hoc archidiaconatu existant*).³⁷ Kot utrdba pa se Borl omenja leta 1335 (*Anchanstain oder Bornel vest, Anchenstayn auf hingrisch Bornyl*).³⁸

Kralj Albrecht II. Habsburški, 16. stoletje, KHM Dunaj, inv. št. GG_5631. Foto: http://sl.wikipedia.org/wiki/Slika:Albrecht_II_von_Habsburg.jpg

Kralj Karl I. Robert, okrog 1360, Madžarska slikana kronika. Foto: http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/2/22/Chronicon_Pictum_I_Karoly_Robert.jpg

30 D. KOS 1994, p. 61; P. VIDMAR 2005, p. 269.

31 Cf. J. ZAHN 1893, p. 10: »vmb das haws Ankenstain waz der chrieg nicht chlain« in »Borlyn siue Ankynstein castrum«; H. PIRCHEGGER 1962, p. 88; J. BRAČIČ 1967, p. 25 in op. 1: »vmb das haws Ankenstain waz der chrieg nicht chlain« in »Borlyn siue Ankynstein castrum«; I. STOPAR 1981, p. 9; I. STOPAR 1982, p. 33: »Borlyn siue Ankynstein castrum«; P. BLAZNIK 1986, p. 53; I. STOPAR 1987, p. 85; I. STOPAR 1990, p. 22: »vmb das haws Ankenstain waz der chrieg nicht chlain« in »Borlyn siue Ankynstein castrum«; D. KOS 1994, p. 61; I. JAKIČ 1999, p. 62: grad je omenjan kot »haws ze Anchenstain« in »Borlyn siue Ankynstein castrum«; A. KOMAC 2004, p. 38; M. HERNJA MASTEN 2005, p. 112; D. KOS 2005, p. 255; D. ZADRAVEC 2005, p. 69; I. STOPAR 2008, p. 34.

32 Cf. P. VIDMAR 2005, p. 270; P. VIDMAR 2006, p. 135.

33 J. ZAHN 1893, p. 10; I. STOPAR 1982, p. 33; I. STOPAR 1990, p. 22; M. HERNJA MASTEN 2005, p. 112.

34 Cf. J. HÖNISCH 1855, p. 9; F. RAISP 1858, p. 278; isto J. A. JANISCH 1878, p. 28; J. FELSNER 1895, p. 128; KLDB 1937, p. 511.

35 P. BLAZNIK 1986, p. 53 (kop. ŠDA); D. KOS 1994, p. 61 in op. 37 (citira PETTENEGG, št. 1014, p. 265); I. JAKIČ 1999, p. 62; D. KOS 2005, p. 256 in op. 37; P. VIDMAR 2005, p. 270.

36 D. ZADRAVEC 2005, p. 69. Zanimivo bi bilo raziskati, kakšno vlogo so imeli brezovski vitezi, saj se že leta 1235 omenja *Otto de Pirche*, leta 1247 pa njegovi sinovi *Hertwicus de Pirche*, *Eberhardus de Pirch*, *Pertholdus de Pirch* in *Heinericus de Pirch*; op. avt. Za omembo Brezovca, čeprav lokacija ni trdna, cf. P. BLAZNIK 1986, p. 86.

37 F. RAČKI 1872, p. 228; J. BELAJ 2007, pp. 473 in op. 1 s starejšo literaturo, 477s.

38 J. ZAHN 1893, p. 10; I. STOPAR 1982, p. 33; I. STOPAR 1984, p. 326: »/omenja (se) kot utrdba – Bornel vest /.../«; P. BLAZNIK 1986, p. 53; I. STOPAR 1990, p. 22; I. JAKIČ 1999, p. 62: »vest Anchanstain«.

Spor med štajerskim vojvodo Albrehtom II. (1330–1358) in ogrskim kraljem Karlom I. (1308–1342) glede lastništva gradu Borl se je ponovno razveljal leta 1337, ko je slednji zahteval grad nazaj, saj stoji na ogrskem ozemlju, v zameno pa bi bil pripravljen Avstrijcem vrniti grad Schwarzenbach,³⁹ ki je z mirovno pogodbo iz leta 1254 pripadel Madžarski.⁴⁰

15. stoletje

Prva omemba Borla v 15. stoletju izvira iz leta 1412, ko se omenja kot *Ankelstain*.⁴¹ Po smrti zadnjega izmed mogočnih gospodov Ptujskih, Friderika IX., leta 1438 se je začela nekajletna pravda zaradi dedovanja gosposčine in gradu Borl. Friderik IX. (1421–1438) je imel namreč tri sestre, Ano, Nežo in Magdaleno. Leta 1413 (1416) se je Ana Ptujška poročila z grofom Janezom II. Schaunberškim.⁴² Kot navaja starejša literatura, naj bi ji oče Bernard Ptujski (1386–1420/21) za doto odstopil tudi grad Borl, v zameno pa naj bi njen mož Janez II. Schaunberški Bernardu Ptujskemu odstopil gosposčino Weitersfeld v bližini Cmureka.⁴³ Njena mlajša sestra Neža se je leta 1422 poročila z grofom Ivanom Majnhardom Goriškim, ko pa je ta umrl, se je leta 1432 poročila z Leutoldom Stubenberškim.⁴⁴ Ob tej priložnosti naj bi za doto, kot navaja starejša literatura, skupaj z Vurberkom med drugim dobila tudi zgoraj omenjeni Weitersfeld.⁴⁵

Po smrti zadnjega moškega potomca Friderika IX. Ptujškega 6. januarja 1438 so se vneli običajni prepiri o zapuščini. Glavni dedinji, Ana Schaunberška in Neža Stubenberška, sta najprej morali odpraviti vse agnate, šele nato sta si

39 An. Ch. 1337. *Idem Carolus arce quoque Pernstal restituta pacem cum Austrio firmat.* »Nos Karolus, Dei gratia, rex Hungarie, significamus tenore presencium, quibus expedit vniuersis, memorie commendantes: Quod quia Excellentes Principes Domini Albertus, et Otho Duces Austrie, Styrie, et Karinthie, fratres nostri karissimi, nos de Castro Anchensteyn in partibus Hungarie sito, in Vngarico Bornyl dicto, mediantibus literis fide firmatis eorundem certificarunt nobis, vel filiis nostris reddendo et assignando, ipsis Ducibus viceversa fide nostra Deo debita mediante promittimus firmiter, et spondemus, quod eodem Castro Anchensteyn per nos, aut filios nostros habito et apprehenso, Castrum Sverczepach vocatum, si ad nostram potestatem deuenit, vt in literis eisdem, quas ab ipsis Ducibus habemus, exprimitur, eisdem Ducibus immediate, et sine more dispendio, dolo vel ingenio, occasione, excusatione, subterfugijs, aut colore quibusuis penitus semotis reassignare, et restituere saluum et integrum cum redditibus, et pensione nobis deputatis, nos presentibus obligamus; spondemus insuper, et promittimus predicta, Deo debita fide nostra, quod, quam cito castrum Anchensteyn memoratum, siue Scherzpenpach prenotatum nobis presentabitur et assignabitur, sine cuiuslibet medii interuallo, omnes captiui, quos ab ipsis habemus Ducibus, a sue captiuitatis oneribus liberi debent esse penitus, et soluti. Et nihilominus Castrum Pernstal vocatum, ipsis absque dolo, fatiga, et labore integrum restituemus, et restitui omnimode faciemus eo facto. In cuius rei memoriam 242praesentes concessimus litteras appensione sigilli nostri communitas. Datum Posonii feria quinta proxima post Natiuitatem beate Virginis. Anno Domini MCCCXXXVII.« Cf. <http://www.arcanum.hu/mol/lpext.dll/fejer/16ae/16b9/1724?fn=documentframe.htm&f=templates&2.0>. O tem drugače cf. F. W. WEISKERN 1770, p. 175; J. A. CĀSAR 1786, p. 483; F. KURZ 1819, p. 114 in op. a (ob sklenitvi miru v Bratislavi 10. in 11. septembra 1337 med avstrijskim vojvodo Albrehtom II. in cesarjem Karlom so bile izdane tri listine in prav tretja se nanaša na Borl; Kurz citira objavo listin pri Antonius Steyrer: Commentarii pro Historia Alberti II, Ducis Austriae, cognomento Sapientis, Leipzig 1725, p. 117–120); S. POVODN 1833, p. 131; F. S. R. v. SICKINGEN 1833, p. 41; E. M. LICHNOWSKY 1838, p. 235; A. PÖR 1891, p. 367s (s starejšo literaturo); M. HERNJA MASTEN 2005, p. 112. Drugače samo navedbe, da Madžari zahtevajo grad nazaj, pri H. PIRCHEGGER 1962, p. 88; J. BRAČIČ 1967, p. 25; I. STOPAR 1981, p. 9; A. KOMAC 2004, p. 38, oziroma poimenovanje gradu pri J. ZAHN 1893, p. 10; I. STOPAR 1982, p. 33; I. STOPAR 1984, p. 326; P. BLAZNIK 1986, p. 53 I. STOPAR 1990, p. 22; D. KOS 1994, p. 61; I. JAKIČ 1999, p. 62; M. HERNJA MASTEN 2005, p. 112; D. KOS 2005, p. 255.

40 Cf. A. MELL 1929, p. 21s (s starejšo literaturo). A. Ch. 1254. *Bela R. H. pace cum Ottocar-Primislao, Bohemiae rege confecta, Stiriae Ducatum retinet.* »Nos B. miseratione diuina, Archiepiscopus Colocensis, Aule Illustris reg. Hungar. Cancellarius Rolandus Comes palatinus et Posoniensis. Stephanus dux tocius Sclauon. Chak summus Camerarius, et comes Supernien. arbitratores domini B. Incliti regis Vngr. Significamus vniuersis presencium per tenorem, quod cum ex parte predicti Domini nostri constituti fuissimus super ordinatione pacis et concordie inter prefatum dominum nostrum regem, et P. Illustrum dominum regem Boem. deputatis nobis et associatis coarbitratoribus Venerabili in Christo patre R. dei gracia Episcopo Olmocensi. Wythycone de noua domo. Otthone de Messe (sic: lege Meyssau) Kadoldo orphano, Wykardo de Terna (forsitan Teyna) ex parte prefati P. domini regis Boem, ad ordinationem pacis et concordie cum effectu, tractatu prehabito diligenti, tandem conuenimus in hac forma: quod dominus noster rex Hungarie, et sui heredes Ducatum Stirie cum omnibus attinencijs suis et iuribus possidebunt iure perpetuo et tenebunt vsque ad terminos infrascriptos; scilicet a summitate montis, qui dicitur Semernyk, secundum quod eadem montana pro diuersitate locorum adiacentium diuersis nominibus nuncupata, ab Hungaria in Bauariam protenduntur, et in Bauaria terminantur, cursu aquarum versus Muram ab eadem summitate montium decurrencium, terminos distinguente; hoc adiecto, quod si castrum Suarchumpah (sic) secundum decursum aque non caderet in partem ducatus Stirie, domino nostro regi prefati nuncii et 301arbitratores domini P. regni (sic Boem.) assumpserunt super se obtinere cum effectu, a domino suo predicto, quod in partem domini nostri regis transeat cum omnibus suis attinencijs et iuribus, et assignetur perpetuo possidendum. Ab eadem autem summitate montium secundum cursum aquarum versus Danubium fluencium, illam porcionem Stirie cum toto Ducatu Austrie predictus P. dominus cum suis heredibus, iure perpetuo, cum omnibus attinencijs suis et iuribus possidebit eciam et tenebit. Ita insuper, quod dominus noster rex de parte illa, quam ipse possidebit, domine de Impirg (sic) satisfaciet, vt contra predictum P. dominum materiam non habeat conquerendi, nichil propter hoc de Ducatu Austrie retentura. Et dominus P. de parte illa, quam tenebit, satisfaciet domine preclare vxori sue, si ipsum premori contingat, et heredibus ipsius, ita vt nullam contra dominum nostrum regem, ipsa vel ipsius heredes, in parte illa, quam rex tenebit, possit habere questionem. Facta autem cognatorum et amicorum vtriusque partis, iuxta ipsorum decenciam tunc ordinabuntur, quando dominus noster rex et dominus P. prefatus, ad colloquium et tractatum conuenierint, loco et die ad hoc communiter assignatis. Vt autem de istis articulis nichil per dominum nostrum regem immutetur, in animam suam corporale prestitimus iuramentum, et sigillorum nostrorum fecimus appensione roborari. Actum anno Domini MCCLIII. apud Budam. Sexta feria ante Dominicam palmarum.« Cf. <http://www.arcanum.hu/mol/lpext.dll/fejer/c88/c96/d8e?f=templates&fn=document-frame.htm&2.0>.

41 Cf. J. ZAHN 1893, p. 10; I. STOPAR 1982, p. 33; I. STOPAR 1990, p. 22.

42 Cf. P. VIDMAR 2006, p. 317 in op. 1341.

43 Starejša literatura sicer navaja, da naj bi se to zgodilo leta 1428, vendar je Bernard Ptujski tedaj bil že pokojni (za Bernarda Ptujškega cf. P. VIDMAR 2006, pp. 211–217 s podrobno literaturo). Tudi poimenovanje gradu oziroma gosposčine Wintersfeld je napačno, pravilno bi moralo biti Weitersfeld (cf. C. SCHMUTZ 1823, p. 333–335 s.v. Weitersfeld, nekdanji grad med Straßom in Mureckom, ki je upodobljen tudi na Vischerjevi grafiki iz 1681; F. RAISP 1858, p. 252: za poimenovanje gosposčine Weitersfeld meni, da bi bilo pravilneje Winterfels pri Brunnsseju). Za leto 1428, grad Wintersfeld in Bernarda III. Ptujškega cf. C. SCHMUTZ 1822, p. 57, J. HÖNISCH 1855, p. 5; F. RAISP 1858, p. 278; J. A. JANISCH 1878, p. 29; J. FELSNER 1895, p. 128; KLDB 1937, p. 511 (samo, da so do tega leta lastniki Ptujski).

44 Cf. P. VIDMAR 2006, p. 317.

45 Cf. F. RAISP 1858, p. 278; J. FELSNER 1895, p. 128 (oba navajata, da ji ga je sicer dal za doto njen oče Bernard III. Ptujski).

lahko leta 1441 dokončno razdelili premoženje,⁴⁶ ki je do smrti Friderika IX. naraslo na 29 gradov.⁴⁷ Vsi gradovi sicer niso bili veliki in pomembni, vendar so imeli Ptujski tedaj ogromno premoženje, ki je na Štajerskem zaostajalo samo za premoženjem grofov Celjskih.⁴⁸

Nagrobnik Friderika IX. Ptujškega, okrog 1440. PMPO, inv. št. G 2015pl. Foto: Boris Farič 2005.

Bernard Ptujski (?), donatorski portret na reliefu Marije zavetnice s plaščem, zgodnje 15. stoletje, Ptujška Gora. Foto: Boris Farič 2005.

Pečat Ane Schaunberške, 1441. Risba: Ludwig Freidinger, objavljeno v P. VIDMAR 2006, sl. 17.

Pečat Neže Stubenberške, 1442. Risba: Ludwig Freidinger, objavljeno v P. VIDMAR 2006, sl. 18.

46 Glede delitve cf. H. PIRCHEGGER 1951, pp. 28–70 s starejšo literaturo; sicer navaja Pirchegger letnico 1447.

47 Cf. B. HAJDINJAK - P. VIDMAR 2009, p. 12.

48 Ibid.

Zgodovinarji navajajo, da Ptujski gospodje, ki so imeli Borl v posesti vse do svojega izumrtja po moški liniji leta 1438, gradu niso podredili ne salzburškemu nadškofu ne rimsko-nemškemu kralju, ampak je bil samostojen objekt na tleh nemškega kraljestva, brez formalne državne pripadnosti, kar je bila izjema, prav tako pa tudi njegovo sklenjeno zemljiško gospostvo, ki je bilo na Štajerskem sedmo po velikosti.⁴⁹ Zato ne preseneča, da je leta 1439 Janez Ebersdorfski glede borlske posesti sprožil sodni spor z Janezom II. Schaunberškim in Leutoldom Stubenberškim.⁵⁰ Tako je 23. junija 1439 Albreht V. Habsburški (kot kralj Albreht II.), ki je bil leta 1437 kronan za ogrskega kralja, leta 1438 pa za nemškega in češkega kralja, potrdil Janezu Ebersdorfskemu, vrhovnemu avstrijskemu komorniku, kljub ugovoru Janeza II. Schaunberškega in Leutolda Stubenberškega vse pravice do gradu Borl, kakor jih je v oporoki zapisal Friderik IX. Ptujski njegovemu sinu Vidu Ebersdorfskemu.⁵¹ Očitno je v tem primeru Albreht II. fungiral kot ogrski kralj, saj je listino izdala ogrska kraljeva pisarna.⁵²

Pravda se je vlekla še leta 1441, ko so si posesti Ptujskih gospodov želeli prisvojiti njihovi razni sorodniki, ki so se v tej zadevi obračali celo na nemškega kralja Friderika IV. Habsburškega. Zato je moral Janez II. Schaunberški, ki je glede tega v imenu svoje žene Ane in svakinje Neže postavil več zahtev, kralju obljubiti, da se bo poravnal s sorodniki, med drugim tudi z Janezom Ebersdorfskim, ki je zastopal svojega sina Vida.⁵³ Tako naj bi grad Borl tega leta v skladu z delilno pogodbo prešel v roke grofice Ane Schaunberške.⁵⁴

Koliko je grad Borl trpel leta 1446 ob vdoru ogrske vojske na Štajersko, ki ji je poveljeval Ivan Hunyadi, ni podatkov, možno pa bi bilo, da so ga tedaj za kratek čas osvojili Madžari.⁵⁵ Leta 1451 je bil oskrbnik gospostva plemič Ivan Rat.⁵⁶ Očitno tudi Schaunberški, tako kot Ptujski, na gradu niso bivali. V njihovi posesti sta grad in gosposčina ostala vse do leta 1464, ko je Anin sin Ulrik Schaunberški dne 13. septembra gosposčino Borl zamenjal z grofom Janezom Montfort-Bregenskim.⁵⁷ Ta dolgoročnih načrtov z gospostvom ni imel in ga je zaradi dolga skupaj z gradom zastavil limbuškemu oskrbniku Bernardu Griebingerju za 4500 ogrskih zlatnikov. Griebinger naj bi gosposčino zadržal tri leta, na njej pa v tem času za gradnje naj ne bi porabil več kot 300 goldinarjev. Po odplačilu dolga naj bi gospostvo ponovno vrnil grofu Montfort-Bregenskem,⁵⁸ vendar, kot kaže, temu dolga ni uspelo vrniti, saj je Bernard Griebinger ostal lastnik gospostva vse do svoje smrti leta 1478, ko je vsa njegova posestva dedovala njegova vdova Veronika, rojena Breuner. Veronika je še isto leto izročila Borl in Limbuš cesarju Frideriku III., ki ji je kot odškodnino dal 2000 goldinarjev.⁵⁹

49 H. PIRCHEGGER 1962, p. 61; D. KOS 1994, p. 61; D. KOS 2005, p. 255–256; podobno M. HERNJA MASTEN 2005, p. 112. O posebnem statusu gosposčine Borl govori listina iz leta 1493. Glede tega cf. H. PIRCHEGGER 1962, p. 88; J. BRAČIČ 1967, p. 25; I. STOPAR 1981, p. 9; I. STOPAR 1982, p. 33; I. STOPAR 1990, p. 22; J. CURK 1984, p. 364. P. ŠTIH 1996, p. 542: »Po pravem napotilu, ki pa opisuje stanje pred izumrtjem gospodov Ptujskih leta 1438, Ptujski z borlskim gradom in gospostvom niso služili niti rimskemu niti madžarskemu kralju in vse služnosti, dajatve in pravice so pripadale le njim. Tak izjemen eksteritorialni položaj med dvema državama, neodvisen od obeh, je bil posledica zgodovinskega razvoja. Da je Borl nekoč spadal k Madžarski, priča tudi cerkvena zgodovina. V fari sv. Miklavža v Zavrču, ki je bil v okviru borlskega gospostva (temu sta pripadala tamkajšni patronat in odvetništvo) še leta 1545 konfirmacija ni šla oglejskemu patriarhu, ampak zagrebškemu škofu.«

50 Cf. S. POVODEN 1833, p. 131.

51 Cf. <http://regesten.regesta-imperii.de>: »1439 Juni 23 Ofen: Albrecht bestätigt Hans von Ebersdorf, dem obersten Kämmerer in Österreich, gegen den Einspruch Johanns von Schaunberg und Leutolds von Stubenberg dessen omne ius regium an der Burg Ankenstein, so wie es Vitus von Ebersdorf durch Friedrich von Pettau vererbt wurde. Datum Bude in vigilia feste nativitatis beati Johannis Baptiste a. d. 1439. KU.: De commissione domini regis et domine regine (rechts oben). Org. (Perg., S 3 und Siegel der Kgin Elisabeth an Perg.-Streifen) im Niederösterreichischen Landesarchiv, Wien (Privaturkk. n. 2456). Die Urk., die in der ungarischen Kanzlei ausgestellt wurde, ist auch mit dem Siegel der Kgin Elisabeth gesiegelt, sie ist auch als Mitveranlasserin in der KU. genannt, doch nicht mehr im Text, sodaß das Reg. in dieser Form gerechtfertigt erscheint. Die KU. steht, wie auch bei anderen Urkk. aus der ungarischen Kanzlei (vgl. n. 977 ff.), rechts oben über dem Text. Über Ankenstein vgl. – ohne Kenntnis dieser Urk. – Pirchegger, Die Untersteiermark 88 ff.«

52 Op. avt.

53 Cf. F. KOS 1920–1921, p. 10 z literaturo. Starejša literatura navaja, da naj bi leta 1443 Janez Ebersdorfski zaradi gosposčine Borl začel sodni proces z grofom Janezom Schaunberškim in Leutoldom Stubenberškim, ki se je končal tako, da sta Neža Ptujka in njen mož Leutold Stubenberški prešla od njega 3000 funtov pfenigov, v zameno pa sta se odpovedala Borlu, ki sta ga dedovala po Ptujskih; cf. J. A. ČASAR 1786, p. 482; S. POVODEN 1833, p. 131; podobno F. RAISP 1858, p. 279; isto J. A. JANISCH 1878, p. 29; podobno J. FELSNER 1895, p. 128; M. HERNJA MASTEN 2005, p. 112.

54 H. PIRCHEGGER 1962, p. 88; I. STOPAR 1981, p. 9; I. STOPAR 1982, p. 34; I. STOPAR 1990, p. 23; A. KOMAC 2004, p. 40; P. VIDMAR 2005, p. 270; D. ZADRAVEC 2005, p. 70.

55 Starejše omembe pohoda mimo Borla npr. pri J. A. ČASAR 1786, p. 483; S. POVODEN 1833, p. 131; novejše pri P. ŠTIH 1996, p. 541; A. KOMAC 2004, p. 38, lapidarna trditev, da osvojijo grad, pri J. CURK 1984, p. 364.

56 Cf. P. BLAZNIK 1986, p. 53 (kop. ŠDA); o Frideriku Ratu podrobneje D. ZADRAVEC 2005, p. 70 in op. 12 s starejšo literaturo.

57 H. PIRCHEGGER 1962, p. 88; I. STOPAR 1981, p. 9; I. STOPAR 1982, p. 34; I. STOPAR 1990, p. 23; I. JAKIČ 1999, p. 62; P. VIDMAR 2005, p. 270; D. ZADRAVEC 2005, p. 70.

58 Cf. H. PIRCHEGGER 1962, p. 89; D. ZADRAVEC 2005, p. 70; samo, da ga odda v zakup, I. STOPAR 1981, p. 9; I. STOPAR 1982, p. 34; I. STOPAR 1990, p. 23.

59 H. PIRCHEGGER 1962, p. 89; I. STOPAR 1981, p. 9; I. STOPAR 1982, p. 34; A. KOMAC 2004, p. 40; D. ZADRAVEC 2005, p. 70.

Ivan Hunyadi, 1499, miniatura iz Ogrske kronike Johannesa de Thurocza. Foto: http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/d/dc/Iancu_de_hunedoara_Johannes_de_Thurocz_1499.jpg

Decembra 1480 je službo oskrbnika nastopil Veronikin brat Bernard Breuner,⁶⁰ vendar v deželno knežji lasti gospostvo ni ostalo dolgo, saj je leta 1481 vojska madžarskega kralja pod poveljstvom Viljema Tettauerja grad z naskokom zavzela in ga tudi porušila.⁶¹ O tem dogodku je pričal tudi napis na čaši, ki so jo še ob koncu 19. stoletja hranili potomci poznejšega lastnika gradu Jakoba Székelya, enega najslovitejših ogrskih vojaških poveljnikov. Napis se je glasil: *Mathias rex Hungariae in sempiternam memoriam dirutae arcis Borl 1481* (Matija, kralj ogrski, v večer spomin na porušeni grad Borl, 1481).⁶² Kot priznanje za njegove zasluge je nato kralj Matija Korvin 8. novembra 1482 Borl za 400 ogrskih goldinarjev zastavil Viljemu Tettauerju,⁶³ ki je imel grad in gospostvo v zastavi vse do leta 1488, ko ga je ogrski kralj izplačal.⁶⁴

Hans Burgkmair st.: Cesar Friderik III., konec 15./prva tretjina 16. stoletja. KHM Dunaj, inv. št. GG_4398. Foto: http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/4/40/Hans_Burgkmair_d._%C3%84._005.jpg

60 H. PIRCHEGGER 1962, p. 89; J. BRAČIČ 1967, p. 25; I. STOPAR 1981, p. 9; I. STOPAR 1982, p. 34; I. STOPAR 1990, p. 23; D. ZADRAVEC 2005, p. 70.

61 O zavzetju gradu cf. J. A. ČASAR 1786, p. 483 (navaja, da je bil grad v posesti Schaunberških); C. SCHMUTZ 1822, p. 57 (navaja, da grad uničijo Madžari); S. POVODEN 1833, p. 131 (pravi, da je Matija Korvin edini zavzel gorsko trdnjavo Borl, jo na silo odvezel Schaunbergom, v gradu pa uničil vse, kar bi bilo uporabno za obrambo); da grad na ukaz madžarskega kralja Matije uničijo, navaja F. RAISP 1858, p. 279 (isto J. A. JANISCH 1878, p. 29; J. FELSNER 1895, p. 128); da je Viljem Tettauer vzel Borl z naskokom in ga porušil, navaja M. SLEKOVEC 1896, p. 360 in op. 2 (citira A. MUCHAR 1867, p. 122: »Die Ungarn legten sich unvermuthet vor Ankenstein, erstürmten das Schloß und schleiften es auf königlichen Befehl: »Inn den Zeyten gewann der Kunig von Ungarn das Gschloß Ankenstein, gelegen under Pettaw, und was das von Schawmburgk gewesen, eyn guesst Gschloß, und gewann das in einem Gespott und ließ es zerprechen« – Muchar citira Unrest, p. 662); KLDB 1937, p. 511 (navedeno, da so grad na ukaz Matije Korbina razrušili, a je bil kmalu obnovljen); da pa so Borl osvojili in uničili Madžari pod vodstvom Jakoba Székelya, pa bomo prebrali pri P. A. KELLER 1944, p. 90. V novejši literaturi Viljema Tettauerja preimenujejo v Fettauerja, cf. H. PIRCHEGGER 1962, p. 89; V. BRAČIČ 1967, p. 25; I. STOPAR 1981, p. 9; I. STOPAR 1982, p. 34; I. STOPAR 1990, p. 23; J. CURK 1984, p. 364; I. JAKIČ 1999, p. 62; P. VIDMAR 2005, p. 270; D. ZADRAVEC 2005, p. 70.

62 Cf. I. STOPAR 1987, p. 84; I. STOPAR 2008, p. 33.

63 Cf. M. SLEKOVEC 1896, p. 360 in op. 4 (citira Pettenegg, Die Urkunden d. Deutsch-Ordens-Centralarchives, I., 576 in 581).

64 Cf. D. ZADRAVEC 2005, p. 71.

Kralj Matija Korvin, 1488, miniatura iz Ogrske kronike Johanna de Thurocza. Foto: <http://www.caslin.sk/htdoc/diglib/chrohung/high/0137r.jpg>

Mladi Ivan Korvin, okrog 1486, AP München. Foto: http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/7/7d/Baldassare_Estense_004.jpg

Med deset let trajajočo vojno med cesarjem Friderikom III. in ogrskim kraljem Matijo Korvinom je na Štajersko prišel kot vojak krone sv. Štefana Jakob Székely, ki se je tukaj ustalil ter postal tudi poveljnik mest Ptuj in Radgona. Leta 1487 mu je uspel še drzen vojaški podvig, ko je sinovoma Jana Vitovca, cesarjevima zaveznikoma, zasedel gradove Varaždin, Krapina in Trakošćan, pri tem pa zajel še enega izmed njiju, Jurija.⁶⁵ Matija Korvin je nato v zahvalo 30. novembra 1488 Jakobu Székelyu gospostvo in grad Borl podelil v svobodno last.⁶⁶

Po smrti ogrskega kralja Matije Korvina 6. aprila 1490 je Jakob Székely najprej prisegel zvestobo njegovemu nezakonskemu sinu princu Ivanu Korvinu, vendar je med njima kmalu nastal nesporazum, zato se je Jakob pridružil še včerajšnjemu nasprotniku, cesarju Frideriku III.,⁶⁷ in mu v ta namen izročil vse svoje posesti na Štajerskem.⁶⁸ Ivan Korvin te njegove poteze nikakor ni mogel mirno požreti, zato je ukazal zavzeti strateško pomemben deželnoknežji grad Borl, kar mu je tudi uspelo, vendar se Ogrji na gradu niso dolgo obdržali, saj so po hudih bojih morali opustošeni grad zapustiti, s čimer je ta ponovno prišel v deželnoknežjo posest.⁶⁹ Cesar Friderik III. je Jakobov prestop na njegovo stran nagradil, saj je njega in njegove sorodnike povzdignil v baronski stan, gospostvo Borl pa mu podelil v večni zakup za 12000 goldinarjev.⁷⁰ Friderikov sin in novi cesar Maksimilijan je leta 1494 to podelitev potrdil in jo še izboljšal, saj je gospostvo Borl izročil Jakobu Székelyu v svobodno last.⁷¹

Bernhard Strigel: Cesar Maksimilijan I., okrog 1500. KHM Dunaj, inv. št. GG_922. Foto: http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/37/Bernhard_Strigel_007.jpg

65 Cf. D. ZADRAVEC 2005, p. 71.

66 Cf. M. SLEKOVEC 1896, p. 360 in op. 4 (citira Petteneegg, Die Urkunden d. Deutsch-Ordens-Centralarchives, I., 576 in 581); H. PIRCHEGGER 1962, p. 89 in op. 7 (citira M. Slekovec, Die Szekely, 1894 »Še danes posedujejo Jakobovi potomci na Blatnem jezeru kupo z napisom 'Mathias Rex Hungariae in sempiternam memoriam dirutae arcis Borl 1481'«); J. BRACIĆ 1967, p. 25; I. STOPAR 1981, p. 9; I. STOPAR 1982, p. 34; I. STOPAR 1990, p. 23; J. CURK 1984, p. 364; I. JAKIĆ 1999, p. 62; P. VIDMAR 2005, p. 270; D. ZADRAVEC 2005, p. 71.

67 Cf. H. PIRCHEGGER 1962, p. 89; I. STOPAR 1981, p. 9; I. STOPAR 1982, p. 34; I. STOPAR 1990, p. 23; D. ZADRAVEC 2005, p. 71.

68 D. ZADRAVEC 2005, p. 71.

69 H. PIRCHEGGER 1962, p. 89; I. STOPAR 1981, p. 9; I. STOPAR 1982, p. 34; I. STOPAR 1990, p. 23; D. ZADRAVEC 2005, p. 71.

70 O tem cf. C. SCHMUTZ 1822, p. 57; S. POVODEN 1833, p. 131; F. RAISP 1858, p. 279; isto J. A. JANISCH 1878, p. 29; podobno J. FELSNER 1895, p. 128; H. PIRCHEGGER 1962, p. 89; I. STOPAR 1981, p. 9; I. STOPAR 1982, p. 34; I. STOPAR 1990, p. 23. Jože Curk navaja, da je bil grad Borl osvojen, dodobra oropan in požgan leta 1491, cf. J. CURK 1984, p. 364.

71 Cf. H. PIRCHEGGER 1962, p. 89 in op. 8 (citira M. Wertner v »Adler« 1897; Szek. kop. B. S. 19b ff.; Mitteil. 10 p. 334); I. STOPAR 1982, p. 33; I. STOPAR 1990, p. 23; A. KOMAC 2004, p. 40; D. ZADRAVEC 2005, p. 71. Letnico 1497 navajata S. POVODEN 1833, p. 131s, in M. HERNJA MASTEN 2005, p. 112, letnico 1499 pa I. STOPAR 1981, p. 9.

Grad Borl v novem veku

16. stoletje

Jakob Székely na borlskem gradu ni živel, je pa tam do njegove smrti leta 1504 živel brat Nikolaj.⁷² Po Jakobovi smrti so gosposčino Borl zaradi mladoletnosti njegovih sinov upravljali skrbniki, kar je trajalo do leta 1524, ko je postal polnoleten še edini živeči Jakobov sin Luka.⁷³

Leta 1513 je David Gall, nečak in dedič prej omenjene Veronike Griebinger, vložil tožbo proti Jakobovi vdovi Margareti, materi mladoletnega Luke, da vrne gospostvo Borl, ki je bilo prej v posesti njegovega bratranca Bernarda Griebingerja. Tožba se je vlekla vse do leta 1531, ko je zastarala, saj Gallu vse do tedaj ni uspelo dokazati upravičenosti svojega zahtevka do dediščine in lastništva nad gospostvom Borl.⁷⁴

Luka Székely je bil skrben upravitelj posesti, saj mu jo je leta 1532 uspelo še povečati. Tudi sicer so Székelyi vse do Lukove smrti leta 1574 sodili med posestno največje in zaradi tega med najpomembnejše rodbine na Štajerskem, takrat pa sta se začela postopen propad in razprodaja družinske posesti.⁷⁵

Za poznavanje gradbene zgodovine gradu je zelo pomembna imenjska cenitev iz leta 1542, ki opisuje, čeprav lapidarno, gradbeno stanje in njegovo vrednost, saj je bil z obzidjem obdan in delno porušen grad ocenjen na 800 goldinarjev, pristava pod gradom pa na 150 goldinarjev. Glede te ocene je Dejan Zadavec dobro opozoril, da je treba popraviti zmoto, ki jo srečujemo v slovenskem zgodovinopisju in pri skoraj vseh, ki pišejo o gradu Borl, da je bil ocenjen na »vsega« 800 goldinarjev, saj je v primerjavi z naključno izbranimi gradovi, ki so bili leta 1542 ocenjeni, sodil grad Borl še zmeraj med vrednejše gradove na Štajerskem; povprečna vrednost gradov je takrat namreč znašala od 300 do 600 goldinarjev.⁷⁶

Leta 1574 je gospostvo Borl pripadlo Jakobu II. Székelyu,⁷⁷ ki je umrl leta 1583.⁷⁸ Do polnoletnosti njegovega sina Jurija leta 1587 sta njegovo dediščino upravljala skrbnika baron Žiga Herberstein in Maksimilijan pl. Khuenburg. Po Jurijevi zgodnji smrti sta nova lastnika gospostva Borl postala njegova brata Karel in Nikolaj Székely. Ob sodni cenitvi leta 1595, ki jo je dal opraviti Jurij Stubenberški, je bil ostanek celotnega gospostva z delno sesutim in podirajočim se gradom Borl ocenjen na 4000 goldinarjev.⁷⁹

72 D. ZADRAVEC 2005, p. 71.

73 Ibid.

74 Cf. H. PIRCHEGGER 1962, p. 90; D. ZADRAVEC 2005, p. 71s.

75 H. PIRCHEGGER 1962, p. 90; M. HERNJA MASTEN 2005, p. 112s; podrobneje o tem cf. D. ZADRAVEC 2005, pp. 33, 78.

76 Cf. D. ZADRAVEC 2005, p. 72 in op. 36. Tako navajajo npr. H. PIRCHEGGER 1962, p. 92 (V imenjski cenitvi je grad, ki je povsem deruten, ocenjen na 800 guldnov); J. BRACIĆ 1967, p. 28 (Z obzidjem obdana, a precej trhla graščina je bila ocenjena na 800 ff, pristava pod gradom z njivami, travnikom in vrtom pa na 150.); I. STOPAR 1981, p. 9. Grad je bil kot hudo razmajan – gar baufällige – ovrednoten vsega na 800 goldinarjev (cf. I. STOPAR 1982, p. 35; I. STOPAR 1990, p. 25). Za silo obnovljen je grad veljal 800 funtov pfenigov (J. CURK 1984, p. 364). Grad so šteli za hudo poškodovanega – njegovo vrednost so ocenili na vsega 800 goldinarjev (I. STOPAR 1987, p. 85; I. STOPAR 2008, p. 34).

77 H. PIRCHEGGER 1962, p. 90 op. 13.

78 D. ZADRAVEC 2005, p. 78.

79 Cf. H. PIRCHEGGER 1962, p. 91; I. STOPAR 1981, p. 9; I. STOPAR 1982, p. 35; I. STOPAR 1990, p. 25: »Die Festung oder das Schloss Ankenstein, alles baufällig und zum Teil eingefallen.« Letnico 1597 za sodno cenitev navajata J. CURK 1984, p. 364, in D. ZADRAVEC 2005, p. 78.

Nagrobnik Jakoba Székelya v nekdanji frančiškanski cerkvi v Ormožu, risba iz 1732. Objavljeno v M. HERNJA MASTEN 1993, p. 79.

17. stoletje

Zadnji moški član družine Székely, ki je še nosil naziv *Herr auf Ankenstein und Friedau*, je bil Karlov sin Franc Žiga, vendar je bil tedaj zaradi astronomskih dolgov lastnik le še precej zmanjšane dela gospostva Borl.⁸⁰ Franc Žiga naj bi umrl leta 1620 ali 1621.⁸¹

Znaten delež gosposčine Borl sta proti koncu 16. stoletja v svojih rokah, poleg ptujskega trgovca Matije Quallandra, nakopičila grof Jurij Stubenberg in njegova žena Helena, rojena Székely, ki sta leta 1599 svoj delež prodala Barbari, grofici Erdödy.⁸²

Leta 1610 je Barbarina hči Marjeta, ki je bila drugič poročena z Wolfom Vajkardom Herbersteinom, v svoji oporoki dala posest prepisati na svoje in moževo ime. Wolf Vajkard Herberstein je umrl leta 1613, sicer pa naj bi v Herbersteinovi posesti Borl ostal do leta 1620.⁸³ Oporoki Marjete Herberstein naj bi namreč oporekali njeni hčeri iz prvega zakona, Suzana in Sofija, rojeni Stubenberg, poročeni grofici Thurn-Valsassina, tako da jima je tega leta gospostvo Borl po sodni poti tudi pripadlo.⁸⁴ Družina Thurn-Valsassina si gospostva sicer ni dolgo lastila, se pa v njihovem času leta 1632 omenja oskrbnik Ivan Gorečnik.⁸⁵

Z letom 1639 se začne novo obdobje v zgodovini gospostva in gradu Borl. Dne 16. novembra 1639 je grof Henrik Ludvik Thurn-Valsassina gosposčino Borl skupaj s hišo na Ptuju in v Gradcu prodal baronu Ivanu Karlu Sauerju, pri tem pa je bila gosposčina Borl vredna samo še bednih 95 funtov.⁸⁶

Po letu 1639 so novi lastniki začeli postopno obnovo gradu, saj so se velikopotezno zastavljena renovacijska dela zavlekla čez vse stoletje. V tem času so notranje grajsko dvorišče opremili z arkadnimi hodniki, grajsko stavbo razširili proti zahodu in vzhodu, hkrati pa dodatno utrdili predgradje, v katerem so postavili vrsto novih gospodarskih poslopij. Sauerjeva obnova pa se ni omejila samo na grajsko stavbo, ampak so na naravni terasi pod gradom in med reko Dravo uredili še manjši park, v središču katerega je bil postavljen paviljon, kakor nam je znano iz starejših upodobitev gradu Borl.⁸⁷

V njihovem času se je z nakupi postopoma tudi povečeval obseg gospostva, kar je najprej storil baron Ivan Karel Sauer s pridobitvijo dominikalnih vinogradov ter izgradnjo mlina na Dravi, nato pa je politiko pridobivanja posesti nadaljeval še njegov sin.⁸⁸ Ivan Karel, ki je nekaj časa opravljal službo svetnika notranjeavstrijske vlade, je umrl leta 1646.⁸⁹ Nasledil ga je Franc Žiga Sauer, ki je 5. aprila 1659 za univerzalnega dediča borskega fidejkomisa postavil svojega sina Jurija Friderika.⁹⁰

80 H. PIRCHEGGER 1962, p. 83; M. HERNJA MASTEN 2005, p. 113; D. ZADRAVEC 2005, p. 79.

81 S. POVODEN 1833, p. 132. D. Zadavec navaja, da je še leta 1621 prepisal na svojo ženo Barbaro, rojeno Črnomeljsko, posest nekoč završkega urada, ki pa tega dela posesti kljub temu ni mogla zavarovati in je kmalu prešla v last ptujskega trgovca Matije Quallandra; cf. D. ZADRAVEC 2005, p. 79.

82 D. ZADRAVEC 2005, p. 79.

83 Cf. S. POVODEN 1833, p. 132; F. RAISP 1858, p. 279 (tu napačno, da tega leta grad dobijo Herbersteini; isto J. A. JANISCH 1878, p. 29); J. FELSNER 1895, p. 128s; H. PIRCHEGGER 1962, p. 91; D. ZADRAVEC 2005, p. 79.

84 H. PIRCHEGGER 1962, p. 91; I. STOPAR 1981, p. 9; I. STOPAR 1982, p. 34; I. STOPAR 1990, p. 25.

85 D. ZADRAVEC 2005, p. 79.

86 Cf. S. POVODEN 1833, p. 132; F. RAISP 1858, p. 279 (isto J. A. JANISCH 1878, p. 29; podobno J. FELSNER 1895, p. 129); H. PIRCHEGGER 1962, p. 91; I. STOPAR 1981, p. 9; I. STOPAR 1982, p. 34; J. CURK 1984, p. 364; I. STOPAR 1990, p. 25; I. WEIGL 1997, p. 217; I. JAKIČ 1999, p. 62; D. ZADRAVEC 2005, p. 79.

87 Cf. M. CIGLENEČKI 1997, p. 18; I. WEIGL 1997, p. 218; P. VIDMAR 2005, p. 271.

88 Cf. D. ZADRAVEC 2005, p. 81.

89 Ibid.

90 O tem cf. S. POVODEN 1833, p. 134: »Laut eines Briefes ddo Ankenstein 22. October 1723 wurde von der Witfrau Maria Anna Gräfinn von Sauer dem P. Guardian der Kapuziner in Pettau schriftlich erinnert: Mein Schwager Georg Friedrich Sauer Graf von Ankenstein, den sein Vater Franz Sigismund unterm 5. April 1659 zum Universalerben der Ankensteinischen Fideikomisherrschaft einsetzte, hat kraft seines hinterlassenen Testaments ddo 27. September 1695 alle Nachfolger der besagten Fideikomis dergestaltig gebunden, daß die, und ihre Erben die Obliegenheit haben, dem Kapuzinerkloster in Pettau 2 Startin Sauritscher Wein nebst 104 fl. zur Lesung heiliger Messen alljährlich ausfolgen zu lassen. Ein Almosen, welches seit 1786 nicht mehr verabreicht wird, weil die Existenz dieses Klosters eben dazumahl sein Ende genommen hat.«

Jurij Friderik, ki se je 10. februarja 1656 poročil z Marijo Barbaro, rojeno grofico Trautmannsdorf, je bil 27. avgusta 1668 povzdignjen v grofovski stan.⁹¹ Ob podelitvi grofovskega naslova je družina Sauer prevzela tudi ime *von und zu Ankenstein*.⁹²

Leta 1674 sta dala grof Jurij Friderik in njegova žena Marija Barbara pozidati v ladijskem delu novo grajsko cerkev, kakor je razvidno iz napisa nad vhodnimi vrati: »*Ilm. Dn. Dn. Georgivs Frideric. Saver Comes ab et in Ankestain, Liber Baro in Kosiak, Dn. in Wellan, Schenstain, Lilgenberc et Dornav. Hae reeditari. Dapifer per Carniolam, Marchiae, Sclavoniae. S. C. M. Camerari et Consiliari nec non incyliti Dvcat. Styriae Confiniorv Sclavoniae et Paetriniae svprem. anoa Provisor, ac ei chara Coiux Maria Barbara Nata Comitissa de Travtmanstorf.*«⁹³

Neznani slikar: Marijino kronanje s sv. Jurijem in Barbaro, 1678/81. Nahajališče neznano. PMPO, fototeka Kulturnozgodovinskega oddelka, št. 13167. Foto: Stojan Kerbler 1981/82.

91 Cf. M. C. W. WÖLCKERN 1827, p. 17; D. ZADRAVEC, p. 80s.

92 I. STOPAR 1981, p. 9; I. STOPAR 1982, p. 34; J. CURK 1984, p. 364; I. STOPAR 1990, p. 25; I. WEIGL 1997, p. 217; I. JAKIČ 1999, p. 62; D. ZADRAVEC, p. 80.

93 Simon Povoden navaja, da sta leta 1673 postavili glavni oltar v grajski kapeli; cf. S. POVODEN 1833, p. 135. Leta 1673 so Sauerji na novo pozidali lepo grajsko kapelo Sv. Trojice, ki je služila za župno do 1684, ko so postavili sedanjo pri sv. Barbari; cf. KLDB 1937, p. 511. Drugače letnica 1674 za pozidavo kapele. Cf. F. RAISP 1858, p. 279; J. A. JANISCH 1878, p. 29; J. FELSNER 1895, p. 129; I. STOPAR 1981, p. 9; I. STOPAR 1982, p. 35; I. STOPAR 1987, p. 88; I. STOPAR 1990, p. 25; P. VIDMAR 2005, p. 271; D. ZADRAVEC 2005, p. 80s. Za napis nad portalom cf. I. STOPAR 1982, p. 35; I. STOPAR 1990, p. 25. Letnico 1675 navaja J. CURK 1984, p. 365s. Marjeta Ciglenečki navaja, da se je grof Friedrich Sauer proslavil kot prenovitelj Borla, saj je obmejno trdnjavo leta 1674 spremenil v rezidenco; cf. M. CIGLENEČKI 1997, p. 18.

Baročna vhodna vrata v grajsko kapelo z napisno ploščo, kronogramom, aliančnima grboma Sauer-Trautmannsdorf ter fresko Svete Trojice v ovalni kartuši, 1674. Foto: Branko Vnuk 2010.

Srebrna ploščica, ki govori o položitvi temeljnega kamna leta 1678: Ad Gloriam et Honorem SS Trinitatis Beatissimæq./V. Mariæ hoc Sacellum fieri curavit Illmús Dñs Dñs/Georgius Frideric' Sauer Comes ab et in Ankenstein/L. Baro in Kosiak Dñs in Wellan Schenstain Lilgen/berg & Dornau per Carnjoliã Marhjamque/ Sclavoniæ et Petriniaë/&cc: una cum Sua Chara Conjuge Maria Barbara/Nata Comjtjssa de Trautmonstorf idemq, in jposi/tione primi Lapidis hoc Nomisma te donauit./Consecrauitq, Deo per Reuerendjssimum Abbatem/ Bernardum à Mauersperg Archjdiaconum/Vallis Sauina et Campi Draui Hodie 30 Octobrjs/M. DC. LXXVIII. Hrani ZVKDS, OE Maribor.

Foto: Alenka Horvat 2010.

Temeljni kamen za pozidavo prezbiterija je bil položen šele leta 1678, kar je razvidno s srebrne plošče, odkrite leta 1982; napis na njej pravi, da je kapelo Sv. Trojice in device Marije dal zgraditi grof Georg Friderik Sauer Borlski, svobodni baron na Kozjaku, gospodar Velenja, Šoštanja itd., temeljni kamen je položila njegova soproga Marija Barbara, rojena Trautmannsdorf, posvetil pa jo je celjski opat Bernard Maurisberg, arhidiakon Savinjske doline in Dravskega polja 30. oktobra 1678.⁹⁴

Štukiran aliančni grb Sauer-Gaschin v grajski kapeli, po 1705. Foto: Branko Vnuk 2010.

Voporoki grofa Jurija Friderika Sauerja z dne 27. septembra 1695 se v okviru borlskega fidejkomisa prvič omenja oprema gradu Borl. Tako izvemo, da so bile v njem orožarna z vsem pripadajočim, kapela s cerkvenimi ornati, kelih, monstrancami, srebrnim kadičnikom in vsem, kar spada v kapelo in je potrebno za opravljanje službe božje, ter slike, ki so visele v veliki dvorani.⁹⁵

Jurija Friderika, ki je umrl leta 1695, je nasledil njegov brat Franc Anton, ki se je 25. maja 1696 poročil z Marijo Ano, rojeno grofico Gaschin.⁹⁶

18. stoletje

Leta 1705 je grad Borl pogorel,⁹⁷ tedaj nastalo škodo pa je stavbni izvedenec Janez Mengin s Ptuja leta 1706 ocenil na 2866 goldinarjev. Ker ta vsota ni majhna, smemo domnevati, da je bil poškodovan velik del gradu, sredstva za obnovo pa je verjetno prispevala grofica Marija Ana, kakor je to razvidno iz aliančnega grba Sauer-Gaschin na štukaturi v kapeli gradu.⁹⁸ Grof Franc Anton Sauer, ki je bil cesarski tajni svetnik in komornik, je umrl 12. septembra 1723, nasledil pa ga je sin Franc Jožef,⁹⁹ ki se je rodil 21. decembra 1708.¹⁰⁰

Grof Franc Anton Sauer je v gradu Borl uredil knjižnico, tukaj so hranili glasbila za manjši orkester, zbirko slik pa so leta 1723 ocenili na 1649 goldinarjev in 48 krajcarjev.¹⁰¹

Iz vizitacijskega zapisnika goriškega nadškofa Karla Mihaela grofa Attemsa z dne 27. maja 1751, ko je bila grajska kapela posvečena Sv. Trojici in sv. Klari (njene relikvije so hranili v kapeli), izvemo, da je kapela kar najbolj okrašena,

94 J. MIKUŽ 1982, p. 6 (zmotno Bernard iz Majšperka, op. avt.).

95 Simon Povoden navaja datum 27. september 1695; cf. S. POVODEN 1833, p. 134. Datum 24. september 1695 in navedbo opreme navaja Dejan Zadravec; cf. D. ZADRAVEC 2005, p. 81.

96 Cf. J. R. NUSSDORFER 1996, p. 854; I. WEIGL 1997, p. 218; I. WEIGL 2003, p. 185 in op. 12; P. VIDMAR 2005, pp. 271, 273; B. VNUK 2005, p. 260 (Tako izvemo tudi iz napisa na nekdanjem najstarejšem zvonu pri podružnični cerkvi sv. Ane; cf. FARNA KRONIKA, p. 260); D. ZADRAVEC 2005, p. 81. Igor Weigl navaja, da je bil po smrti grofa Jurija Friderika dne 12. maja 1696 napravljen zapuščinski inventar; cf. I. WEIGL 2003, p. 184s in op. 7.

97 Za korekcijo letnice požara se prijazno zahvaljujem Mariji Hernja Masten, saj, kot pravi, naj bi tedanji oskrbnik meseca oktobra poročal o požaru, ki je izbruhnil na gradu. Letnico 1705 navaja tudi Igor Weigl, cf. I. WEIGL 2003, p. 195.

98 Cf. R. KOHLBACH 1961, p. 464; I. STOPAR 1977, p. 20; I. STOPAR 1981, p. 9; I. STOPAR 1982, p. 35; I. STOPAR 1984, p. 326; I. STOPAR 1987, p. 85; M. CIGLENEČKI 1997, p. 19; I. WEIGL 1997, p. 218; P. VIDMAR 2005, pp. 273, 275; D. ZADRAVEC 2005, p. 80s; M. KEMPERL 2007, p. 58; I. STOPAR 2008, p. 34.

99 S. POVODEN 1833, p. 136; B. MUROVEC 2003, p. 251, op. 5; D. ZADRAVEC 2005, p. 82 (napačno 1713).

100 Cf. J. R. NUSSDORFER 1996, p. 854; B. MUROVEC 2003, p. 253; B. VNUK 2005, p. 261; D. ZADRAVEC 2005, p. 82.

101 Cf. I. WEIGL 2003, p. 185 in op. 11.

da so v njej štiri oltarji, in sicer veliki oltar Sv. Trojice in stranski oltarji, ki so bili posvečeni Blaženi Devici Mariji, sv. Antonu Padovanskemu in sv. Florijanu. Tedaj je bil grajski kaplan Anton Pikler.¹⁰²

Drugi vizitacijski zapisnik iz leta 1756 navaja, da so v grajski kapeli štiri oltarji, dva pozlačena srebrna keliha, zelo dragoceni paramenti, med katerimi še posebej izstopa z vezeninami okrašeni, ki je bil pred nekaj leti narejen po naročilu pokojne grofice Ane Marije Sauer, rojene Walmrod. V kapeli so hranili pravi trn iz Kristusove trnove krone, ki naj bi ga tja poslal papež Pij II. (Enej Silvij Piccolomini) v hvaležen spomin na to, da je bil nekoč na Borlu kaplan, po nekaterih poročilih pa tudi upravitelj župnije pri sv. Barbari. Vsekakor pa je bil, kot pravi zapisnik, župnik v Starem trgu pri Slovenj Gradcu, preden je postal tržaški škof in papež. Tedaj so na Borlu še hranili pričevanje nekega kapucinskega patra Anastazija o tem, da je prebral Pijevo pismo, priloženo trnu iz Kristusove krone. Duhovnik na gradu je bil tedaj Leopold Pihler.¹⁰³

Neznani slikar: Sveti Florijan – zavetnik Borla, po 1705. PMPO. Foto: Boris Farič 2010.

Grof Franc Jožef Sauer je umrl 23. decembra 1760 na Dunaju, leta 1761 pa je bil narejen zapuščinski inventar, iz katerega je razvidno, da so bile sobe v prvem nadstropju gradu opremljene s poslikanimi ali potiskanimi špalirji.¹⁰⁴

Franca Jožefa je nasledil grof Vincenc Sauer, ki je umrl 23. februarja 1773. Iz zapuščinskega inventarja izvemo, da so bile sobe v prvem nadstropju opremljene s poslikanimi in potiskanimi špalirji, med letoma 1761 in 1773 pa je dal v drugem nadstropju, kjer je bila tudi biljardnica, poslikati več sob za goste, od katerih se je ena imenovala Kitajska soba. Te poslikave so bile tudi dejansko odkrite ob zadnjih obnovitvenih delih na gradu.¹⁰⁵

Vincenca je nasledil grof Vencelj Sauer (1742–1799), ki je bil med letoma 1791 in 1795 predsednik spodnjeavstrijske deželne vlade.¹⁰⁶ Leta 1778 je skala pod severozahodnim delom gradu grozila, da se bo sesedla pod težo stare srednjeveške stolpaste stavbe. Zato so ta objekt deloma podrli in na tem mestu uredili pokrito razgledišče.¹⁰⁷

Vencelja je nasledil grof Vincenc Sauer († 17. januar 1819), ki je 25. januarja 1801 Borl prodal knezu Stanislavu Poniatowskemu.¹⁰⁸

19. stoletje

Knez Stanislav Poniatowsky je gosposčino Borl 1. oktobra 1803 prodal grofici Mariji Viljemini Leslie, rojeni Wurmbrand, ki je na gradu živela do svoje smrti leta 1851.¹⁰⁹

Dne 7. avgusta 1816 je kmalu po 2. uri ponoči udarila strela v severno ostrešje gradu; lahko bi zanetila požar, vendar se to ni zgodilo, saj je tedanji oskrbnik gospostva Janez Neuhold že ob prvih znamenjih prihajajočega neurja zbudil grajsko osebje ter ga razporedil tako, da večje škode nato ni bilo.¹¹⁰ Dne 3. julija 1821 je po Borlu in okolici divjal zelo močan orkanski veter, ki je tako poškodoval streho na gradu in na hlevih, da je bila potrebna temeljite obnove.¹¹¹

V času, ko je bil grad v posesti grofice Marije Viljemine Leslie, je izpod peresa ptujskega kurata Simona Povodna nastal prvi opis gradu. Piše, da je bil grad nekoč utrdba, katere posadko je ščitilo obzidje z dviznim mostom in obrambnim jarkom. V gradu so tri dvorišča, cisterna in orožarna, v kateri pa ni več orožja. Ohranjeni so sledovi kazemat, ječ in deželnega sodišča. Na Borlu so bili tudi podzemni hodniki, o čemer pričajo globoke skalne kleti. Trhli zahodni del gradu je grozil, da se bo podrł, ker je razpokal spodnji del pečine, na kateri je stal, vendar so to preprečili s pravočasno pozidavo vmesnih zidov. Sedaj stoji na še varnem delu te razpokane pečine s kvadri tlakovana glorieta, ki ponuja izvrsten razgled na Ptuj.¹¹²

Prvo grajsko dvorišče (predgradje), na katerem so glavni vhod v grad in gospodarska poslopja, krasi ovalni bazen fontane, ki jo napaja studenčnica s sosednjega Plešivca, sama fontana pa zadovoljuje potrebe ljudi in živali.¹¹³

Grb papeža Pija II., sredina 16. stoletja, Insignia pontificum Romanorum et cardinalium II. Insignia ab Urbano VI ad Robertum de Nobilibus cardinalem - BSB Cod. icon. 267. Foto: http://codicon.digitalesammlungen.de/Blatt_bsb00001415,00247.html.

102 A. OŽINGER 1991, p. 179: »Die vero 27 imediate sequenti, consecrata fuit ab illustrissimo et reverendissimo domino capella publica arcis Anckensteinensis sub titulo sanctissimae Trinitatis, cura 4 existentibus altaribus, in honorem sanctissimae Trinitatis et Clari, quorum reliquiae conditae ibidem sunt, videlicet altare sanctissimae Trinitatis, secundum Beatae Virginis Mariae, tertium sancti Antonii, quartum sancti Floriani: assignataque est pro comemoratione dedicationis dominica quinta post pentecostes. Sacellum supradictum optime ornatum est, quia eius provisio ad dominium spectat, et capellanus ibidem manualis reverendus Antonius Pikler, operarius Germanicus.«; J. CURK 1997, p. 21; P. VIDMAR 2005, p. 271.

103 A. OŽINGER 1991, p. 370: »Ecclesia sanctissimae Trinitatis. Eadem die visitata fuit ecclesia sanctissimae Trinitatis in arce Anckenstain, quam excellentissimus ac reverendissimus dominus dominus archiepiscopus Goritiensis Carolus Michael è sacri Romani imperii comitibus ab Attems, anno 1751 qua vicarius apostolicus, et illo tempore episcopus Bergamensis una cum omnibus aris consecrare dignatus est. Altare maius est sanctissimae Trinitatis, alterum Beatae Mariae Virginis, tertium sancti Antonii de Padua, quartum sancti Floriani. Habet calices 2 argenteos et inauratos, paramenta pro sacrificio missae valde pretiosa, inter quae praecipue eminet integer ornatus acū pictus, et ante paucos annos, iussu piè defunctae comitissae natae de Walmerod factus, consistens in casula, pluviali, duabus dalmaticis, iisque quae ad calicem pertinent. Supellex quoque linea est copiosa et munda. Asservatur quoque hic vera spina de corona Christi Domini, quam huc misisse fertur, Pius II., pontifex maximus, prius Aeneas Silvius Piccolomini, in aeternam nempe memoriam simulque grati animi testimonium, quod in hac arce olim sacellanus fuerit. Narratur praeterea, illum administrasse parochiam Sanctae Barbarae. Illud certius est, eum deinde fuisse parochum et commissarium in Altenmarckt prope Slavo Graecium prout eiusdem effigies cum subscriptione ibidem testatur. Post gubernatum deinde episcopatum Tergestinum, et archiepiscopatum Senensem, solum pontificum conscendisse. Adest quoque in arce Anckenstain attestatio cuiusdam patris capucini Anastasii, viri magnae fidei et insignis probitatis, qui asserit, se authenticam a Pio II. una cum sacra spina missam, suis oculis legisse, illaque omnia inserta esse, quae supra de hoc pontifice eo loci existente, memorata sunt. Ipsa tamen authentica tempore visitationis prae manibus non erat. Hanc ecclesiam conservare et exornare tenetur possessor domini Anckenstain, quod etiam hucusque magna cum liberalitate factum est. Existit quoque in hac arce sacerdos, reverendus dominus Leopoldus Pichler, qui et sacellani munere fungitur, ac praeterea tenui beneficio potitur. Hoc beneficium fundavit quodam Catharina de Ramshissl, legavitque 500 florenos dein ad censum locatos apud aerarium aulicum Graecii. Percipit itaque sacellanus titulo huius foundationis annuos 25 florenos cum hoc onere, ut hebdomadatim pro fundatrice praedicta, ad aram sancti Antonii unam missam legere teneatur.«; J. CURK 1997, p. 21.

104 Informacija povzeta po PMPO, dokumentacija Kulturnozgodovinskega oddelka, tipkopis Igorja Weigla iz 2002.

105 Ibid.

106 Cf. http://agso.uni-graz.at/marienthal/gramatneusiedl/07_landesregierung.htm.

107 J. CURK 1984, pp. 364s, 367; J. CURK 1992a, p. 28; I. WEIGL 1997, p. 219.

108 C. SCHMUTZ 1822, p. 57; S. POVODEN 1833, p. 134; F. RAISP 1858, p. 280; J. A. JANISCH 1878, p. 29; podobno J. FELSNER 1895, p. 129; H. PIRCHEGGER 1962, p. 91; I. STOPAR 1981, p. 9; I. STOPAR 1982, p. 34; I. STOPAR 1990, p. 25; I. JAKIČ 1999, p. 62; P. VIDMAR 2005, p. 270; D. ZADRAVEC 2005, p. 82.

109 Maria Wilhelma Rosalia Vinzenzia se je rodila 3. 9. 1764 in umrla 20. 2. 1851; 20. 2. 1786 se je poročila z grofom Janezom Antonom Leslijem (20. 2. 1734–22. 2. 1802). Kot Jožefo jo navajajo C. SCHMUTZ 1822, p. 57; H. PIRCHEGGER 1962, p. 91; I. STOPAR 1981, p. 9; I. STOPAR 1982, p. 34; I. STOPAR 1990, p. 25S; I. JAKIČ 1999, p. 62; P. VIDMAR 2005, p. 270, kot Viljemino pa POVODEN 1833, p. 134 (Viljemina, vendar letnica 1804); F. RAISP 1858, p. 280; J. A. JANISCH 1878, p. 29; J. FELSNER 1895, p. 129. Marija Viljemina pri T. ŠTEFANIČ 2009, p. 24.

110 p. 136.

111 Ibid., p. 137.

112 Ibid., p. 129s.

113 Ibid., p. 130.

Aliančni grb grofa Ferdinanda Wurmbrand-Stuppacha in njegove žene Aleksandrine na notranjem grajskem dvorišču, 1854. Foto: Branko Vnuk 2010.

Nič manj dobrodejna za vsakega lastnika gradu nista sadovnjak in angleški park, ki ju je ob znožju gradu ob potoku Beli lastnoročno zasadil 24. decembra 1818 umrli grajski duhovnik Fleury, v zgornjem delu pa sedaj sega vse do oranžerije. Cesto, ki vodi na grad, z obeh strani obdaja aleja.¹¹⁴

Grajske sobane sicer niso moderno in bogato opremljene, vendar so tako lepe, da razveselijo oko vsakogar, ki se sprehodi skozi. Dosti bolj zoprni je pogled na izropano viteško dvorano, ki je bila nekoč okrašena z 81 portreti članov rodbine Sauer. Nesrečno vandalsko divjanje je izvirnike uničilo v tolikšni meri, da ni moč najti nobenega več: izginili so na vekomaj, in to v škodo rodbine Sauer, ki je s tem izgubila svoje rodovno deblo. Vrh stolpa je krasil cesarsko-kraljevski orel, ki je spominjal na to, da je bil grad nekoč v deželnoknežji lasti.¹¹⁵

V grajski kapeli je visel tudi portret duhovnika, ki naj bi po ljudskem izročilu predstavljal v Leskovcu rojenega kardinala; ker o tem ni nobenih zgodovinskih podatkov, izročilo ne ustreza realnosti. Povoden meni, da portret predstavlja barona Janeza Jakoba Lamberškega, krškega knezoškofa, ki je leta 1605 Ivanu Ludviku Sauerju v fevd podelil neka posestva pri Vitanju, kakor navaja borlski urbar.¹¹⁶

Že leta 1843 je dala grofica Marija Viljemina Leslie grad prepisati na svojega nečaka grofa Ferdinanda Wurmbrand-Stuppacha, ki ga je dejansko prevzel po njeni smrti 20. februarja 1851.¹¹⁷ Ferdinand je dal leta 1854 grad z ne majhnimi stroški obnoviti in preurediti v prijetno poletno rezidenco.¹¹⁸

Epitaf grofa Henrika Wurmbrand-Stuppacha, ki je umrl leta 1877 na gradu Borl. Cirkulane, pokopališka kapela sv. Viljema. Foto: Boris Farič 2009.

114 S. POVODEN 1833, p. 130.

115 Ibid., p. 130s.

116 Ibid., p. 135.

117 Ferdinand Heinrich August Kaspar Eduard Josef se je rodil 15. 10. 1807 in umrl 25. 5. 1886; prvič se je poročil 29. 10. 1833 z grofico Alojzijo Széchenyi de Sárvár-Felsövidék, ki je umrla leta 1842, nato pa 16. 7. 1846 z grofico Aleksandrino Amadé de Várkonyi et Bös. Cf. F. RAISP 1858, p. 280; J. A. JANISCH 1878, p. 28s; J. FELSNER 1895, p. 129.

118 F. RAISP 1858, p. 281; J. A. JANISCH 1878, p. 28; J. FELSNER 1895, p. 129; J. MIKUŽ 1983a, p. 81: »Kot poroča Janisch, so grad že leta 1843 z velikimi stroški restavrirali za prijetno letno rezidenco /.../«

Neogotski epitaf grofice Jožefe Amadé Varkony, ki je umrla leta 1859 pri hčeri Aleksandrini in zetu Ferdinandu Wurmbrand-Stuppachu na gradu Borl. Cirkulane, pokopališka kapela sv. Viljema. Foto: Boris Farič 2009.

119 F. RAISP 1858, p. 281; isto J. A. JANISCH 1878, p. 28.

120 Ibid.

121 Ibid.

122 F. RAISP, p. 281s; isto J. A. JANISCH 1878, p. 28.

123 F. RAISP, p. 282; isto J. A. JANISCH 1878, p. 28.

124 Ibid.

125 Ibid.

Iz leta 1858 izvira drugi opis gradu Borl, ki ga je napisal Ferdinand Raisp, oskrbnik na ptujskem gradu. Piše, da vodi do gradu položna aleja. Vanj vstopimo skozi zunanja grajska vrata, okrašena z grboma grofov Sauer in Trautmannsdorf, ki so v severozahodnem delu grajskega areala. V predgradju, ki ima obliko nepravilnega pravokotnika in je tako prostorno, da dobi človek občutek, da stoji na trgu kakšnega manjšega mesteca, stojijo z alejami obdane stavbe različnih oblik in iz različnih obdobj. Od tukaj pridemo na severni strani skozi vrata, ki so bila nekoč opremljena z dvižnim mostom in so okrašena z grbi rodbin Sauer-Trautmannsdorf, v sam grad, v prvo notranje grajsko dvorišče, kjer izstopa grajska cerkev.¹¹⁹

Cerkev je tako velika in prostorna, da presega marsikatero podeželsko župnijsko cerkev. V notranjosti so lep veliki oltar, posvečen Sv. Trojici, ter trije stranski oltarji, posvečeni sv. Mariji, sv. Antonu Padovanskemu in sv. Florijanu. Prezbiterij krasijo lepe štukature, na katerih je grb grofov Sauer-Trautmannsdorf. Cerkev ima tudi lepo zakristijo in je bogato opremljena s paramenti.¹²⁰

Nad cerkvijo je viteška dvorana, ki tedaj ni bila uporabljana. Eno stranico dvorišča predstavlja cerkev z viteško dvorano nad njo, v preostalih treh dvonadstropnih stranicah pa so stanovanja uradnikov, pisarne ipd. Nad dvorišče se dviguje stolp, v katerem so trije zvonovi.¹²¹

Čez to dvorišče pridemo skozi grajska vrata na drugo grajsko dvorišče, kjer je cisterna. Tukaj so v prvem in drugem nadstropju gosposka stanovanja. V prvem nadstropju bo obiskovalec najprej opazil vstopno sobo in jedilnico, ki je opremljena z dobro ohranjenim pohištvo iz 18. stoletja in številnimi portreti cesarske družine iz časa Marije Terezije, ki so bili nedavno restavrirani.¹²²

V biljardnici, ki je levo od jedilnice, sta portreta zadnjih dveh lastnikov gradu, Vincenca Sauerja in Viljemine Leslie. Sledita konverzijski salon in damski kabinet, v katerem stoji sijajen kamin iz sivega marmorja, nad njim pa je v steno vstavljen portret cesarice Marije Terezije. Od tukaj vodijo stranska vrata na ljubko teraso, ki jo krasijo brajde, obraščene z rensko trto, ter majhna votlina.¹²³

Desno od jedilnice je vrsta udobnih sob za goste. Vsi prostori prvega nadstropja, z izjemo jedilnice, so opremljeni s sodobnim pohištvo. Nasprotno pa je drugo nadstropje, kjer je tudi dolga vrsta sob skupaj s stanovanjem grajskega lastnika, opremljeno z dobro ohranjenim pohištvo iz 18. stoletja.¹²⁴

Na glavni zahodni trakt se prislanja visoka pokrita terasa, s katere se razprostira lep razgled na Dravsko in Ptujsko polje. Zunanja poslopja gradu, pravzaprav predgradje, obdaja na jugovzhodni strani široka terasa, na kateri je grajski vrt s steklenjaki. Pod grajskim poslopjem so prostorne kleti z velikimi sodi, med katerimi naj omenimo le tistega, ki je bil izdelan leta 1853 in drži 465 veder vina. Dolg je 2 sežnja, premer pa znaša 11 čevljev.¹²⁵

Leta 1891 je bilo na Borlu najdenih 362 breških in graških pfenigov, datiranih v čas okrog leta 1280.¹²⁶

Leta 1895 je nastal še tretji opis gradu Borl, in to izpod peresa Josefa Felsnerja, ko je bil lastnik gradu grof Gundaker Wurmbrand-Stuppach.¹²⁷

Josef Felsner navaja, da se med drevesi vijejo poti do temačnega grajskega portala. Grajski grič obdaja preprost naravni park, in če se vzpnemo više, zagledamo ljubko hišo. Poti vodijo sem in tja, ena pa vodi mimo skalnega previsa in po stopnicah do predgradja.¹²⁸

Ves grad prerašča bršljan, tako južno krilo na levi, nad katerim se dviguje masivna zgradba z visoko streho in rdečim stolpom, desno pa drugo zgradbo, od katere zaradi zaraščenosti ni videti niti koščka stene. Oba objekta povezuje visok zid, v katerem je polkrožno zaključen grajski portal.¹²⁹

Skozi portal pridemo na grajsko dvorišče, ki je obdano z visokimi stavbami. V vzhodnem krilu je upravnikovo stanovanje, v zahodnem vhodni portal na dejansko grajsko dvorišče, severno pa predstavlja grajsko kapelo, ki je velika kakor cerkev. Kapela je okrašena z dvojnim grbom grofov Sauer-Trautmannsdorf, ki je zaradi zaraščenosti le deloma viden. Dvorišču nudi senco aleja velikanskih dreves. Na zunanjih grajskih vratih sta ohranjeni še dve strelni lini za okopne puške ter škripčevje nekdanjega dviznega mostu.¹³⁰

Drugo grajsko dvorišče, ki tvori vzdolžni pravokotnik, je veliko in priča o velikosti celotnega gradu. Tukaj takoj opazimo v skalo izdolbeno ponikalno jamo, neke vrste cisterno, nad katero je kamniti obod vodnjaka, okrašen z grbom Wurmbrandov, ki ga krasí umetelno izdelana kovana krona. Stara, z železno križno mrežo opremljena vrata vodijo na teraso, na kateri bi lahko bilo nekoč vojaško vadbišče, z nje pa se ponuja krasen pogled na ptujsko ravnico.¹³¹

Dvorišče obdajajo štirje dvonadstropni trakti dejanskega grajskega poslopja, opremljenega z arkadnimi hodniki, ki so okrašeni z lovskimi trofejami in orožjem, s katerim bi zlahka opremili močno grajsko posadko. Nad južnim traktom štrli v zrak stolp z uro.¹³²

Od notranjih prostorov naj najprej omenimo grajsko kapelo, v kateri je lepa oltarna slika Sv. Trojice; na njej sta upodobljena oba ustanovitelja, grof Sauer in njegova soproga, rojena Trautmannsdorf. Pozornost velja nameniti tudi obema stranskima oltarjema v prezbitariju in vrsti starih, zelo dobro naslikanih slik, še posebej tistim, ki predstavljajo dvanajst apostolov, ter majhnim orglam z letnico 1606.¹³³

V cerkveni ladji so viseli veliki portreti, v zakristiji pa je bilo mnogo lepo izdelanih mašnih oblačil in paramentov. Oratorij nad zakristijo je krasila vrsta zanimivih relikviarijev. Tudi pevski kor s poslikavo na les in zlasti strop prezbitarija z lepo štukaturo sta bila vredna ogleda.¹³⁴

Grajsko gledališče, velik in visok prostor z nad talni nivo dvignjenim odrom, za katerim so bile garderobe, bi lahko zadovoljilo potrebe manjšega mesteca.¹³⁵

Zelo zanimivi so tudi stanovanjski prostori v prvem nadstropju gradu. V jedilnici s štukiranim ravnim stropom opazimo mogočen prečni tram, ki je nekoč gotovo nosil kasetiran lesen strop. Desno od jedilnice so damski pro-

126 Cf. E. BAUMGARTNER – V. TRAVNER 1930, p. 173.

127 Ladislaus Gundaccar Gregor Alois, ki je grad podedoval po očetovi smrti leta 1886, se je rodil 9. 5. 1838 in umrl 26. 3. 1901. Prvič se je poročil 28. 8. 1853 z Wilhelmino, baroneso Dieckmann von Seckerau, drugič pa 8. 5. 1886 s Terezijo, baroneso Wenckheim.

128 J. FELSNER 1895, p. 124s.

129 Ibid., p. 125.

130 Ibid., p. 125s.

131 Ibid., p. 126.

132 Ibid.

133 Ibid. K inventarju borlske slavnostne dvorane je sodil tudi pozitiv, ki ga je leta 1668 izdelal Janez Rapolt in je bil leta 1859 prenešen v kapelo. Ta pozitiv je od leta 1936 naprej v varaždinskem muzeju; cf. M. CIGLENEČKI 1997, p. 18 (s starejšo literaturo).

134 J. FELSNER 1895, p. 127.

135 Ibid. Marjeta Ciglenceki navaja, da so Sauerji na gradu Borl vzdrževali gledališče, ki je bilo sicer običajno v bogatejših plemiških hišah, a za slovensko Štajersko o takšni dejavnosti nimamo skoraj nobenih podatkov. Edino še za grad Branek je znano, da je imel sredi 19. stoletja tudi gledališče. Borlsko gledališče naj bi delovalo nekako do konca 18. stoletja, morda še na začetku 19. stoletja. Na koncu slavnostne dvorane je bil postavljen oder z naslikanim baročnim portalom. Še na začetku 20. stoletja je bil v dvorani star platnen zastor in več na platno naslikanih kulis, kakor se je spominjala Zlata Lubiensky, sestra nekdanjega grajskega lastnika, ki je na Borlu preživela otroštvo. Ob obnovi gradu leta 1843 dvorane niso urejali in tudi ne več uporabljali. Cf. M. CIGLENEČKI 1997, p. 17s.

stori, levo kadilnica grajskega gospodarja, sledi damski salon z zelo lepim marmornim kaminom in pohištvom, preoblečenim z vijoličasto svilo. Posebej zanimiva je kadilnica, v kateri je zbirka starega lovskega orožja in tarč.¹³⁶

Vsi ti prostori so prefinjeno opremljeni, saj se staro meša z novim, med njima ni kolizije, kar govori o izvrstnem okusu, odličnem posluhu za umetnost ter pieteti do starega, ne da bi se pri tem odrekli udobnostim sodobnega časa.¹³⁷

Pravi biser pa je grajska knjižnica, ne preširok, visok pravokotni prostor, ki je izredno lepo opremljena. Tukaj je bogata zbirka trofej, ki jih je zbral grajski gospodar na svojih lovskih pohodih, redkega orožja z njegovih daljnih potovanj ter prava zakladnica starih knjig, rokopisov in starih zapisov, slik, umetnin ter starin iz časa rimskega Ptuja.¹³⁸

Veličastni so tudi dvoetažni kletni prostori gradu Borl, lepa je tudi terasa, ki se razprostira proti jugovzhodu. Da pa je bil Borl trdnjava, opozarja top iz kovanega železa iz časa zadnjega viteza, ki stoji v kotu dvorišča, postavljen na sodobnejšo topovsko lafeto.¹³⁹

Grad Borl v prvi polovici 20. stoletja

Leta 1901 je grad Borl prešel v posest grofice Adalberte Wurmbrand-Stuppach (1873–1945), ki se je tega leta poročila z baronom Maksom Kübeckom von Kübau (1868–1945).¹⁴⁰ V dneh 20. in 21. septembra 1916 so na Borlu zaplenili vse tri zvonove, težke 397, 208 in 32 kg. Kot navaja farna kronika župnije sv. Barbare, so imeli silno lep, majestetičen glas, opremljeni pa so bili z napisi in podobami. Vojaki so jih odpeljali 22. septembra 1916.¹⁴¹

Marca 1922 je baron Maks Kübeck zaradi nevšečnosti, ki jih je povzročala agrarna reforma, prodal grad Borl za 250 milijonov novih kron delniški družbi Drava iz Maribora, ki ga je prodala naprej delniški družbi Borlin; tej je predsedoval grof Josip Bombelles iz Gocke pri Vinici na Hrvaškem. Tedaj je cirkulanski župnik za svoje petnajstletno delo na gradu dobil v dar tri mašne ornate, in sicer zelenega, vijoličastega in zlatega.¹⁴²

Leta 1926 je France Stele popisoval opremo in tudi sam grad Borl. Dne 18. marca je njegovo pozornost pritegnilo pravokotno dvorišče z dvonadstropnimi lepimi stebriščnimi arkadami, kapela s tremi oltarji, štukaturami in dobrimi freskami v prezbitariju ter mnogimi slikami iz 17. in 18. stoletja.¹⁴³

Dne 31. maja je opozoril, da so v drugem nadstropju severnega trakta v dveh sobah pavšalni portreti cesarja Franca Lotrinškega, Marije Terezije in Jožefa II., v neki drugi sobi pa štukatura s konca 17. stoletja s freskami alegorij Noči, Jutra, Dneva in Večera.

Kapelo sestavljajo nižja pravokotna obokana ladja in višji prezbitarij, ki ima ob slavoločni steni lesen kor s kasetiranim stropom, poslikanim s križno ornamentiko. Balustrada je poslikana z Jezusovim in Marijinim

136 J. FELSNER 1895, p. 127.

137 Ibid.

138 Ibid.

139 Ibid., p. 128.

140 H. PIRCHEGGER 1962, p. 91s; I. STOPAR 1981, p. 9; I. STOPAR 1982, p. 34s; I. STOPAR 1990, p. 25; I. JAKIČ 1999, p. 62;

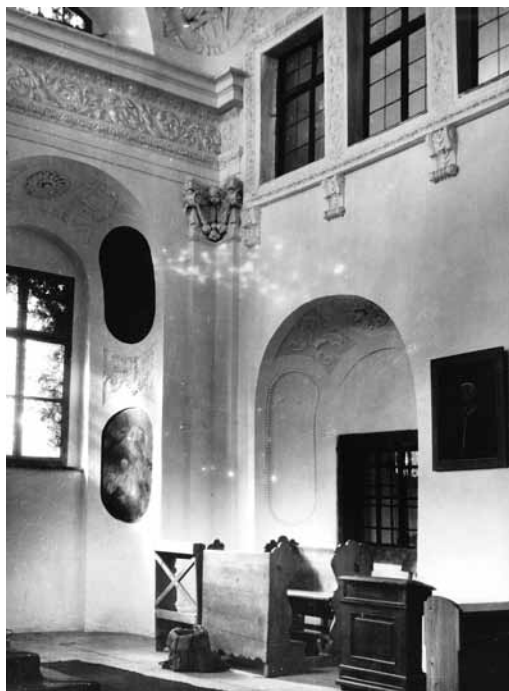
141 Farna kronika, p. 123.

142 Farna kronika, p. 152. Sicer vlada v literaturi kar nekaj zmede o tem, do kdaj so bili Wurmbrandi oziroma Kübecki lastniki gradu. Cf. KLS 1980, str. 389 (navedba, da so do leta 1910 lastniki Wurmbrandi, do leta 1918 pa Kübecki); J. CURK 1984, str. 364 (navaja, da so ga pred prvo vojno posedovali Kübecki, pred njimi pa v 19. stoletju najdlje Wurmbrandi).

143 Cf. F. STELE 2007, Terenski zapis Franceta Steleta: Borl, grad 01.jpg, <http://gis.zrc-sazu.si/zrcgis/doc/stele/skenogram.aspx?id=BORL,%20grad%2001.jpg>.

Johann Caspar Waginger (pripisano): Stenska slika apostola Jerneja, po 1705, Borl, grajska kapela. Foto: France Stele okrog 1930, INDOK CENTER MZK RS, št. 2949.

Notranjost grajske kapele s pogledom na sedaj zazidana oratorijska okna. Foto: France Stele okrog 1930, INDOK CENTER MZK RS, št. 2929.

imenom, z vazami in cveticami. Ladja je enostavno belo poslikana. Prezbitarij v višini kora prekriva štukatura s trto, angelskimi glavnicami, v vogalih pa sta dopasna reliefa sv. Katarine in sv. Barbare. Lepi kapiteli so okrašeni z angelskimi glavnicami z obeski.

V okenskih nišah so v medaljonih med štukaturami dopasne freske dvanajstih apostolov iz 17. stoletja, ki z močno koloristično tehniko spominjajo na Callota, ki pa je bolj enobarven. Delo je realistično, forme so pretirane, obrazi niso lepi.

Veliki oltar je lepo delo iz začetka 18. stoletja s temnim ozadjem, zlato ornamentiko in kipi, ki predstavljajo sv. Jurija, svetnika s krono na glavi, sv. Jožefa, sv. Cecilijo in sv. Barbaro ter angela. V atiki je precej poškodovana slika Marijinega oznanjenja. Glavna slika je votivna. V zgornjem delu Sv. Trojica krona Marijo na oblakih, spodaj pa sta dobra dopasna portreta ustanovitelja grofa Sauerja z ženo, ki kažeta na pokrajino z Dravo in Haložami v ozadju.

Lesena prižnica pod slavalokom je okrašena z rezbarijo in slikami štirih evangelistov, ki so preprosto delo, a značilno. Velike monumentalne figure so postavljene v zanemarjeno pokrajino.

Ob oltarju stojijo majhne lesene orgle, ki so čisto nebaročno delo. Na notranjih straneh kril je naslikano Marijino oznanjenje, deljeno na dve steni. Slog je soroden Bregu.

V prezbitariju visi slika Matere božje, ki jo angeli nosijo v nebo, značilno delo za drugo polovico 18. stoletja. Velika skupina angelov nosi Marijo v umazano rdečkastem in modrem vihrajočem plašču. V barvah je mnogo elementov tiste umazane koloristike 17. stoletja. Forme so precej poudarjene.

Na drugi strani visi slika Gospodovega vstajenja. Kristus je še pod beneškim vplivom 16. stoletja. Razburjeni stražarji spodaj so tipične, nekoliko surove postave, katerih daljni oči je Rubens. Slika je iz druge polovice 17. stoletja.

Stranska oltarja sta bržkone delo iste delavnice prve polovice 18. stoletja kot glavni. V desnem je slika sv. Florijana, ki gasi ogenj na Borlu. Slika je podobna tisti v velikem oltarju. V drugem oltarju je slika sv. Antona Padovanskega, ki je delo istega mojstra.

Druge slike: Prikazanje od smrti vstalega Zveličarja skupini ljudi, Kristus na Oljski gori, ki je slabša ekspresivna slika, Binkošti, ki je značilna slika, bržkone iz prve polovice 17. stoletja, Kristus na križu, Magdalena pod njim, ki je v zelo slabem stanju. Razmeroma dobra je slika Kristus nosi težki križ. V figuri, ki vodi konja, so elementi Rubensa, sicer pa elementi severnjaškega realizma. V umazano sinjem, precej hudo rdečem in olivno zelenem koloritu ter poudarjenih telesnih formah in potezah je zaznati tipične poteze 17. stoletja alpskih dežel.

Drugo nadstropje arkadnega hodnika s cirkulanskim župnikom Janezom Vogrinom. Foto: France Stele okrog 1930, INDOK CENTER MZK RS, št. 2932.

Marijin oltar v grajski kapeli. Foto: France Stele okrog 1930, INDOK CENTER MZK RS, št. 6917.

Na portalu, ki vodi v kapelo je napis: *Hanc Vni Trlno aVe Deo pIVs obtVLIItaram illmo dno dno Georgius Friderico Saver Comes a bet in Ankenstein Liber Baro in Kosiak, dn in Wellan Schenstein Lilgenberg et Dornav Haereditari Dapifer per Carniolam Marchian: Schlavoniae S:C:M: Cainereri et Consiliari noc non incltyi Ducat Styriae Confinioru Selavniae et Paetriniaae suprem anonae Provisor acei chara Conix Maria Barbara nata Comibiosa de Travtmansdorf.*

V desnem traktu glavnega dvorišča, ko pridemo v 1. nadstropje, je ena soba na stropu pokrita z lesenim štukom iz druge polovice 17. stoletja, manjša soba zraven pa ima fresko v rdečkasto rjavi barvi, monotono izvršeno, ki predstavlja pijanega Bakha.

Sobe Forsterjevega stanovanja so pokrite z lepo štukaturo iz prve polovice 18. stoletja, s trto, košaricami s cvetjem in ptički. Je deloma sorodna štukaturi na ptujskem gradu. Zadnja soba je t. i. Habsburška soba, kjer je v krasnem baročnem kamnitem okvirju portret Marije Terezije, ki je menda enkrat tu prenočevala. Levo in desno visi po en portret članov rodbine Kauniz.

V visokem srednjem stolpu z zvonikom na vrhu je spodaj manjše štirioglatno okno z gotskim obrezom, ki gleda proti kapelici, na glavnem dvorišču je okno z usločnim hrbtom in pod streho šilastoločna vrata. Pod streho je na velikem stolpu, ki je nedvomno najstarejši del stavbe, videti dele, ki so bili včasih vidni, tako en ogel in več starih zidov. V kleteh so deloma šilasti oboki.¹⁴⁴

Leta 1927 naj bi bili stari graščinski urbarji prepeljani na Hrvaško.¹⁴⁵

Grad je zaradi svoje obsežnosti in navadno nefunkcionalnih prostorov postajal za stare in nove lastnike, ki so si ob razprodajah običajno pridobili le del grajskega posestva ali tudi celoto ali pa samo parcelo z grajskimi razvalinami, vse večje gospodarsko in predvsem finančno breme. Grajsko stavbo je še posebej obremenjeval t. i. zgradarinski davek, davek na uporabne, čeprav ne vedno izkoriščene prostore. Skratka, plačeval se je davek »na strehe«. Zato so se lastniki gradov, podobno kot že v 19. stoletju, poskušali izogniti plačevanju davka s tem, da so grad ali del gradu razkrili, iztrgali okenske okvire, da so torej stavbo naredili neuporabno. Tako je leta 1928 konservator interveniral v zvezi z zaupnim poročilom, da namerava lastnik Borla grad prodati za »stavbinski material, ker ima dovoljenje od agrarne direktije v Mariboru. Da se izogne plačevanju hišne razredarine namerava takoj iztrgati iz sten okenske okvire in vrata in s tem dokazati, da stavba, ki je sicer v dobrem stanju, ni več porabna za stanovanje.«¹⁴⁶

Johann Caspar Waginger (pripisano): Alegorija Večera, po 1705, stropna poslikava v drugem nadstropju gradu. Foto: France Stele okrog 1930, INDOK CENTER MZK RS, št. 2941.

144 Cf. F. STELE 2007, Terenski zapis Franceta Steleta: Borl, grad 02.jpg, 03.jpg, 04.jpg, <http://gis.zrc-sazu.si/zrcgis/doc/stele/skenogram.aspx?id=BORL,%20grad%2001.jpg>.

145 Cf. A. KOMAC 2004, p. 40 in op. 53 (citira V. Bračić: Vinorodne Haloze, p. 58). Še zmeraj ni povsem jasno, kdaj so bili stari urbarji in drugi dokumenti odneseni. Vladimir Bračić navaja, da so leta 1933 takratni lastniki urbarje gosposčine Borl odnesli na Hrvaško, kjer so tudi imeli svojo posest, in je od tedaj za njimi izginila vsaka sled, vsa prizadevanja, da bi jih odkrili, pa so ostala neuspešna (cf. V. BRAČIČ 1994, p. 328). Drugič pa isti avtor navaja, da so okoli leta 1930 sodni spis in urbar odnesli neznano kam, verjetno hrvaški graščaki Vučetići, vsa dosedanja prizadevanja, da bi jih našli, pa so ostala neuspešna. Pomembnejše sodne spise naj bi že pred prvo svetovno vojno odnesli na Dunaj, v grajski knjižnici pa so ostali le še nekateri sodni akti in urbar (cf. V. BRAČIČ 1995, p. 315).

146 Cf. I. KOMELJ 1983, p. 14s in op. 3 (AZ 146/20).

Zunanje grajsko dvorišče. Foto: France Stele okrog 1930, INDOK CENTER MZK RS, št. 14167.

Notranje grajsko dvorišče. Foto: France Stele okrog 1930, INDOK CENTER MZK RS, št. 14169.

Nekdanji damski kabinet s kaminom in sliko cesarice Marije Terezije. Foto: France Stele okrog 1930, INDOK CENTER MZK RS, št. 14176.

Nekdanji damski kabinet s kaminom. Stanje 1. 3. 2010. Foto: Branko Vnuk 2010.

Tedaj je konservator za grad Borl ugotovil, da je »nedvomno antikviteta, ki jo je treba smatrati za zgodovinski spomenik, katerega značaj naj bi se upošteval pri reševanju lastnikovega zgradarinskega priziva.«¹⁴⁷

Da bi Borlu omogočili nadaljnji obstoj, so poleg predloga, da bi se država odrekla razredarini za tiste prostore, ki jih lastnik ne uporablja za stanovanja, iskali tudi druge rešitve. Predlagali so na primer možnost, da bi grad prešel v javno, tj. oblastno ali državno last. »Borl je namreč kot historičen in arhitekturni spomenik tako važen, da mora oblast najti sredstva, da ga obrani in prej kot slej omogoči nadaljnjo existenco s tem, da ga adaptira za javno koristne namene, okrevališče za javne delavce, oficirje, invalidni dom ali kaj podobnega. Veliko županstvo naj porabi vsa zakonita pa tudi nasilna sredstva, da nameravano uničenje prepreči.«¹⁴⁸

Pismo, ki ga je konservator pisal pristojnemu velikemu županstvu v Mariboru, je nastalo ob novici, da namerava lastnik grad podreti. Hkrati je opozoril tudi sreskega poglavarja v Ptuj, da v »slučaju, da se poročilo o porušitvi izkaže za resnično, uporabi sresko poglavarstvo vsa zakonita, pa naj bi bila nasilna sredstva, da to namero prepreči, ker gre za enega najlepših gradov. Ako že mora Borl propasti, naj propade s počasnim naravnim razpadanjem vsake starine, ne pa po taki nasilni smrti. Mogoče pa se s časom vendar najde kdo ali celo kako javno oblastvo, ki bi ga rešilo razpada in ga porabilo za kak občekoristen namen.«¹⁴⁹

Poročilo o nameravani porušitvi gradu se je po orožniških poizvedovanjih izkazalo za pretirano in neresnično. Lastnik naj bi z nameravano akcijo in celo miniranjem gradu le zastraševal okolico – v resnici pa je po parcelah razprodajal borlsko posestvo.¹⁵⁰

Grad je res v nekaj letih menjal vrsto lastnikov; pri tem je grajski inventar zaradi »pustolovske epizode Armin« doživel nekaj sprememb: prodana je bila gledališka oprema, kasneje, kot je poročal konservatorju tedanji častni konservator in zaupnik Viktor Skrbar, pa so bili preostanki opreme prepeljani na grad Opeka na Hrvaškem.¹⁵¹

147 Cf. I. KOMELJ 1983, p. 18 in op. 9 (AZ 125/36).

148 Ibid., p. 18 in op. 10 (AZ 75/28).

149 Ibid., p. 18 in op. 11 (AZ 75/28).

150 Ibid., p. 18 in op. 12 (AZ 102/28).

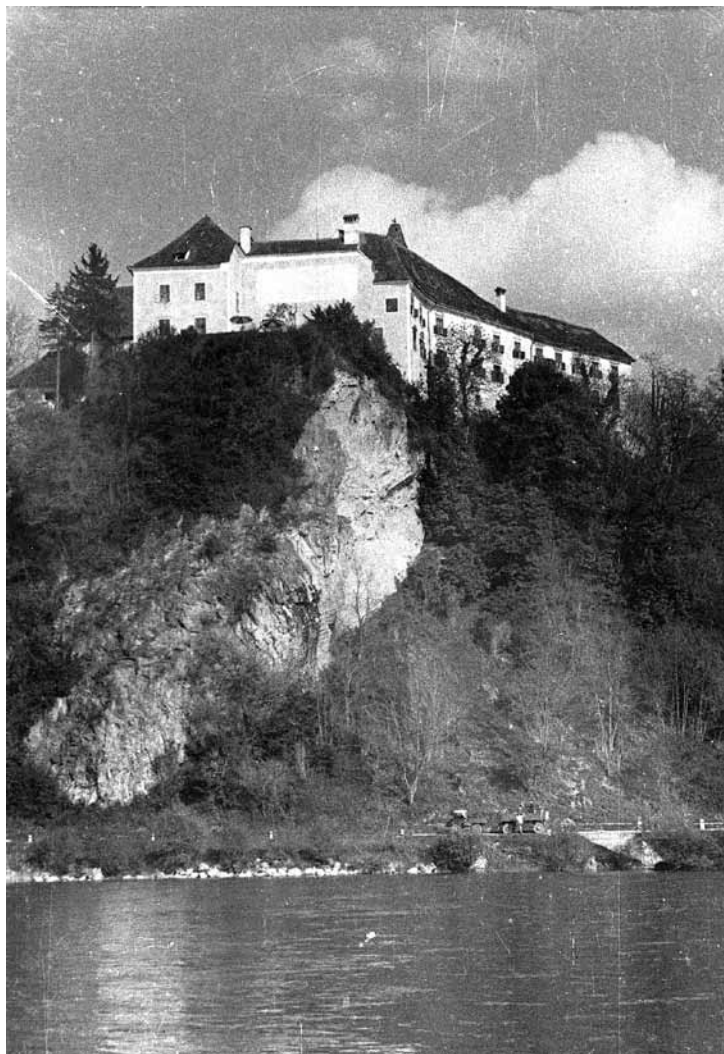
151 Ibid., p. 18 in op. 14 (AZ 125/36). Dvorec Opeka je bil do druge svetovne vojne v posesti družine Bombelles; op. avt.

V referatu dr. Franceta Steleta o varstvu spomenikov, ki ga je imel na proslavi ob 25-letnici Zgodovinskega društva v Mariboru 2. septembra 1928, je med drugim zapisano: »Nepremagljiv nasprotnik cele velike in kulturno zgodovinsko velevažne skupine spomenikov so povojne, za nekatere sloje temeljito spremenjene socialne razmere. Mislim na tisti sloj, ki je vzdrževal par stotin razkošnih gradov po Sloveniji. Navadno se vsa krivda pripisuje agrarni reformi, vendar pa premnogi konkretni slučajji uče, da je vsaj toliko kriva na neštetihih polomih trdovratna neprilagodljivost posestnikov novim gospodarskim razmeram in življenja v okviru, ki je že zdavnaj neostvarljiv. S stališča sedanjosti in bodočnosti je brezpomembna tragika teh pojavov, tragično pa je obenem, da ni nikogar, ki bi bil voljan in zmožen prevzeti njihovo dediščino, ker nova gorenja družbena plast s povečanimi premoženjskimi sredstvi še daleč ni dozorela do tistega življenjskega okvira, v katerem bi vedela z gradom kaj začeti. Tudi sodobne demokratične samouprave, naj si bodo oblastne ali občinske, še daleč niso dozorele do razumevanja, da je pravzaprav njihova dolžnost, da se za take dediščine zavzemajo in tako rešijo nacionalno premoženje, ki ga s smotno porabo lahko tudi kolikor toliko plodonosno upravljajo (važnost razvalin, gradov in drugih zanimivosti za tujski promet). /.../ Opozarjam na usodo enega najlepših gradov Slovenije, Borla ob Dravi niže Ptuj, ki mu grozi razpad in se ljubitelju spomenikov kulturne preteklosti in naravnih krasot srce krči, ko pričakuje, kedaj se bo začela vdirati streha in se bo propad pokazal tudi na zunaj.«¹⁵²

Dne 14. avgusta 1929 je France Stele ponovno obiskal grad Borl. Tedaj je zapisal, da je dobro viden srednjeveški zid v tistem delu gradu, ki leži levo od glavnega vhoda. Vidni so tudi gotski podzidek, oporni zidovi, okna; posebno lepo je eno, ki gleda na dvorišče. Gledališka dvorana je nad cerkvijo in deluje kot kor ali gornja cerkev. Baročna štukatura je iz prve polovice 18. stoletja, v več sobah proti vrtu pa so lepo pohištvo in rodbinski portreti. V sobi Marije Terezije so njen portret in njeno lastnoročno pismo ter portreti cesarja Jožefa II. in drugih. V štukaturah, ki so zelo dobre, so v mrežaste rastlinske oblike vpletene ptice. Knjižnica pa ima »nekaj antičnih vezav« in prazgodovinsko posodo, orožje itd.¹⁵³

152 Objavljeno v INFORMATOR 1981, p. 2 (drugače ČZN 1928).

153 F. STELE 2007, Terenski zapis Franceta Steleta: Borl, grad 01.jpg, <http://gis.zrc-sazu.si/zrcgis/doc/stele/skenogram.aspx?id=BORL,%20grad%2001.jpg>.

Grad Borl, med 1918 in 1941. PMPO, fototeka Kulturno-zgodovinskega oddelka, št. 12357.

France Stele se je tudi leta 1930, ko je bil grad v lasti družine Androwsky-Unukić iz Zagreba, ponovno oglasil na Borlu in tedaj notranjost gradu natančno fotodokumentiral; fotografije so ohranjene na Indok centru Uprave za kulturno dediščino Republike Slovenije.¹⁵⁴ Ponovno je bil na gradu 23. avgusta 1931, ko je zapisal, da je v kopalnici v prvem nadstropju na stropu freska Bakha in vina, v glavnih sobah v istem nadstropju pa so lepe štukature s ptički, pasovi in cveticami.¹⁵⁵

Dne 16. septembra 1937 se je ob petih zjutraj z Borla sprožil zemeljski plaz (700–800 kubičnih metrov zemlje in kamenja), ki je popolnoma zasul cesto proti Zavrču, grmenje plazju pa se je slišalo več kilometrov naokoli. Isto popoldne se je s hriba vsulo še naslednjih 200–300 kubičnih metrov zemlje, kamenja, drevja ter grmovja, vendar za grad Borl tedaj ni bilo nobene nevarnosti.¹⁵⁶

Leta 1938 so napokano skalovje z vrha grajskega hriba, ki je še ostalo od prejšnjega leta, ko je počil skalni previs, pozimi postopoma razstrelili.¹⁵⁷ Tedaj so grad temeljito popravljali. Delalo naj bi od 30 do 40 delavcev in obrtnikov, dela pa naj bi trajala eno leto. Nova gospodarica gradu je bila Zora Weiss iz nekdanje Avstrije. Tedaj so nameravali temeljito obnoviti tudi grajsko gospodarstvo, nakupiti živino, načrtno obdelati posestvo in obnoviti vinograde.¹⁵⁸ Vsekakor je Zora Weiss († 1970), rojena Moster, iz Zagreba temeljito prenovila borlski grad tik pred izbruhom druge svetovne vojne. Na gradu je bil do leta 1994 tudi bronasti kip glasbenika s piščaljo. Leta 1940 ga je izdelal hrvaški kipar Slavko Brüll (1900–1943), ki so ga ustaši ubili v Jasenovcu, predstavljal pa je Zorinega sina Leona Weissa († 1927), hrvaškega pianista in skladatelja.¹⁵⁹

154 M. CIGLENEČKI 1999, p. 34.

155 F. STELE 2007, Terenski zapis Franceta Steleta: Borl, grad 01.jpg, <http://gis.zrc-sazu.si/zrcgis/doc/stele/skenogram.aspx?id=BORL,%20grad%2001.jpg>.

156 SLOVENSKI GOSPODAR 1937, p. 5.

157 SLOVENSKI GOSPODAR 1938a, p. 8.

158 SLOVENSKI GOSPODAR 1938b, p. 9. Glede lastništva gradu v tem času še zmeraj ostajajo nejasnosti, saj se trdi, da je bila leta 1937 lastnica gradu delniška družba »Barlin« iz Maribora (cf. KLDB 1937, p. 511), leta 1939 pa naj bi dal konservator uradno izjavo Ministrstvu za finance v Beogradu, da »ima grad Borl v občini sv. Barbara v Halozah, last Borlin, delniške družbe v Varaždinu, zgodovinski pomen« (cf. I. KOMELJ 1983, p. 18 in op. 15 (AZ 87/39)). Tako lahko tudi beremo, da je med obema vojnoma grad pripadal več gospodarjem, ki so prodali nekaj zemlje in odpeljali precej dragocenosti, propada pa ga je s popravilom strehe rešila zadnja lastnica Weisssova (cf. KLS 1980, p. 389); da je grad med obema vojnoma posedovala delniška družba »Barlin« iz Maribora (cf. KLDB 1937, p. 511; I. STOPAR 1981, p. 9; I. STOPAR 1982, p. 35; I. STOPAR 1990, p. 25) oziroma da sta ga med obema vojnoma posedovali delniška družba Barlin iz Maribora in Zora Weisssova iz Zagreba (cf. J. CURK 1984, p. 364); da je bila zadnja gospodarica pred drugo svetovno vojno družina Weiss iz Zagreba (cf. V. BRAČIČ 1995, p. 313); da je bil med obema vojnoma Borl v posesti delniške družbe »Barlin« iz Maribora, zadnji lastnici pa rodbini Vučetić in Weiss iz Zagreba (cf. I. JAKIČ 1999, p. 62) in končno, da je nazadnje, tik pred drugo svetovno vojno, bil grad v posesti zagrebške judovske rodbine Weiss (cf. I. STOPAR 2008, p. 34).

159 Leta 1994 so kip poskusili ukrasti. Pozneje je bil najden pod dravskim mostom pri Borlu in odpeljan v hrambo v Pokrajinski muzej Ptuj - Ormož (inv. št. G2193 pl). Podatki o Zori in Leonu Weissu ter Slavku Brüllu so pozveti po dopisu Zorine nečakinje Mary Moster-Levine iz New Yorka z dne 12. 4. 1988; dopisno dokumentacijo hranita ZVKDS, OE Maribor, dosje št. 167: Dolane - Grad Borl in Kulturnozgodovinski oddelek Pokrajinskega muzeja Ptuj - Ormož.

Dodatek: lastništvo posestva in gradu Borl od 1922 do 1946

Ko je bilo besedilo že napisano, nam je gospa Zvezdana Marija Kompara prijazno posredovala doslej še neznane podatke o lastništvu gradu Borl, ki jih zaradi relevantnosti za nadaljnje raziskovanje zgodovine gradu in kot informacijo naknadno vključujemo v besedilo.¹⁶⁰

»Grad Borl s posestvom je leta 1922 kupila družba za vinogradništvo in kletarstvo Borlin d. d. s sedežem v Varaždinu. S tem je dobila v posest 146,15 ha zemljišč z graščino. Poleg gradu Borl je to pomenilo še 33 ha njiv, 12 ha travnikov, 0,76 ha sadovnjakov, 15 ha vinogradov, 11 ha pašnikov, 71 ha gozda, 21 ha neobdelane zemlje in 1 ha stavb. Grad in parcele so bile v katastrskih občinah Dolane (parcele št. 22, 30, 96, 144), Veliki Vrh (parcele št. 1, 2, 3, 4, 5, 90, 70, 71, 115) in Gradišča (parceli št. 190, 114).

Družba Borlin d. d. je bila ustanovljena z namenom gospodarskega upravljanja posestva gradu Borl. Registrirana je bila 27. 2. 1922 pod številko 375 v Varaždinu s kapitalom 1.000.000 nekdanjih avstroogrskih kron (v letu 1923 je to znašalo 250.000 jugoslovanskih dinarjev). Delniški kapital je bil razdeljen na 1.000 delnic, nominiranih po 1.000 kron oz. 250 dinarjev.

Ustanovni delničarji družbe Borlin d. d. so bili Dr. Vuk pl. Vuchetić (Vučetić) de Brinje et Cseney, Albert pl. Androwsky in grof Josef Bombelles. Dr. Vuk pl. Vuchetić je bil leta 1933 imenovan za generalnega direktorja in se je takrat za stalno naselil na gradu Borl. Po smrti pl. Androwskega je postal tudi večinski delničar s 502 delnicama. Leta 1938 je preostalih 498 delnic kupila od grofa Bombellesa zagrebska industrialka židovskega rodu Zora Weiss. Dr. Vuk pl. Vuchetić de Brinje et Cseney in Zora Weiss sta tako ostala edina solastnika do 16. 4. 1946, ko je bilo posestvo z gradom nacionalizirano v skladu z zakonom o agrarni reformi in kolonizaciji v Sloveniji.

Dr. Vuk pl. Vuchetić de Brinje et Cseney je vodil celotno posestvo praktično do nemške zasedbe gradu aprila 1941. Družba je poslovala uspešno kljub gospodarski krizi med dvema vojnoma. Ukvarjala se je z vinarstvom, kletarstvom, poljščinami, sadjarstvom in svoje proizvode prodajala na Dunaj, na Češko, Kranjsko, v Budimpešto, Zagreb, Trst. Očetu je pomagal upravljati grajsko posestvo starejši sin, inženir agronomije Paul pl. Vuchetić de Brinje et Cseney.

Na gradu je mladi inženir Vučetić spoznal lepo učiteljico Lauro Kompara, ki je kasneje postala njegova žena. Laura Kompara je prihajala iz narodno zelo zavedne družine iz Trsta. Njen oče Mario Kompara je bil močan obrtnik in socialistični poslanec v rimskem parlamentu. Z nastopom fašizma in fašističnega preganjanja zavednih Slovencev se je družina leta 1923 morala umakniti iz Trsta v Maribor. Laurina prva služba je bilo učiteljjevanje v Halozah, na ljudski šoli v Cirkulanah.

Prišel je april 1941 in z njim nemška okupacija. 24. aprila 1941 je prišel nekdo povedat na grad, da nameravajo Nemci naslednji dan zasesti grad in aretirati židinjno Zoro Weiss, zaradi nje tudi dr. Vuka pl. Vuchetića. Zora in Vuk sta izginila še isto noč. S seboj sta odnesla samo osebne predmete. Paul in Laura pa sta ostala. Naslednji dan so Nemci res prišli in ju zaprli na gradu. V naslednjih dneh so aretirali in privedli na grad še vrsto narodno zavednih Slovencev iz okolice, predvsem iz vrst zavedne inteligence. Med njimi so bili tudi Laurini kolegi učitelji iz cirkulanske ljudske šole. Nemci so takoj ob okupaciji razpustili vse slovenske šole in slovenske učitelje odpustili iz službe. Zaprti učitelji so ostali zaprti na gradu do junija ali julija. Med petimi učitelji, ki so bili nato izgnani na Hrvaško oziroma v Srbijo, je bila tudi Laura Kompara. Paul pl. Vuchetić pa je bil najprej izgnan na Hrvaško in potem mobiliziran v nemško vojsko.«

Grad Borl med drugo svetovno vojno in v drugi polovici 20. stoletja

Eno najbolj žalostnih obdobij je grad Borl doživel med drugo svetovno vojno, ko so Nemci konec aprila 1941 na gradu ustanovili prehodno zbirno taborišče za Slovence, ki so bili določeni za izselitev iz Spodnje Štajerske. Taborišče je delovalo do ukinitve 12. marca 1943. Gestapovski zaporji so bili najprej v grajskih hlevih, nato pa na samem gradu. Na gradu so bile tudi mučilnice, kjer so jetnike pretepali in drugače mučili. Na Borlu je bilo dnevno do 300 političnih ujetnikov, vsega skupaj pa jih je bilo zaprtih nekaj tisoč. Politični jetniki so bili na gradu zaprti več tednov ali celo mesecev, preden so jim nacisti izrekli kazen – smrt med talci ali odhod v koncentracijsko taborišče. Po zbranih podatkih so nacisti v letih 1941 in 1942 44 borlskih jetnikov obsodili na smrt, večino pa poslali v koncentracijska taborišča, največ v Mauthausen, Auschwitz in Dachau, od koder se jih je vrnilo le malo. Po ukinitvi policijskih zaporov se je v gradu naselila straža, ki je varovala most čez reko Dravo, v grajskih prostorih pa so prirejali tečaje za voditelje

160 Zvezdana Marija Kompara: *Informacija o lastništvu posestva in gradu Borl od leta 1922 do 1946*, Maribor, 16. 10. 2010. Objavljamo le del dopisa gospe Kompara, ki se konkretno nanaša na posest samega gradu, druge zanimivosti so na razpolago v arhivu *Društva za oživitve gradu Borl*; op. avt.

Borlski blevi, med 1941 in 1943. PMPO, fototeka Zgodovinskega oddelka, št. 487 (inv. št. LR 23b).

Borlski zaporniki, med 1941 in 1943. PMPO, fototeka Zgodovinskega oddelka, št. 490 (inv. št. LR 2115).

Delitev hrane, 1942. PMPO, fototeka Zgodovinskega oddelka, št. 492 (inv. št. LR 18).

»Wasserkomanda«, med 1941 in 1943. PMPO, fototeka Zgodovinskega oddelka, št. 497 (inv. št. LR 1174).

Nemške mladine. Ob koncu leta so v grajske prostore vselili tudi tuje delavce, ki so kopali protitankovske jarke na meji s Hrvaško. Nemci so z gradu odstranili vse priče njegove bogate preteklosti, tako grajsko opravo, opremo, slike, knjižnico in arhiv.¹⁶¹

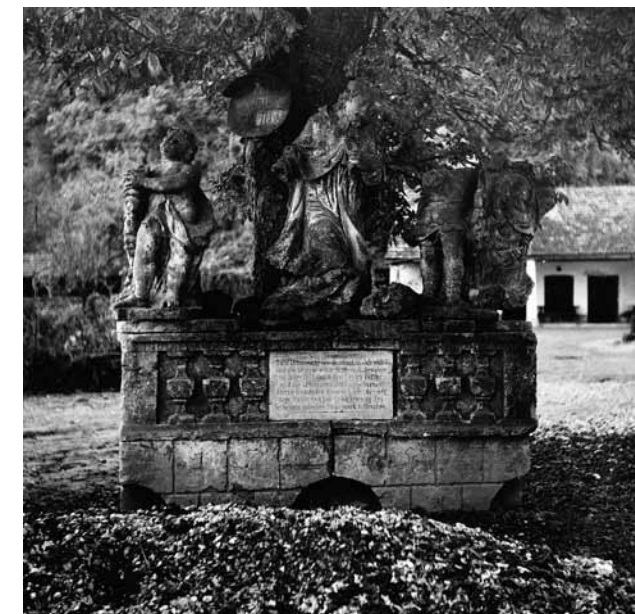
161 Cf. I. MAVRIČ ŽIŽEK 2005, pp. 168–170 (s podrobno literaturo). Glej tudi KLS 1980, p. 389; J. CURK 1984, p. 364; I. STOPAR 1987, p. 86; J. CURK 1992a, p. 28; V. BRAČIČ 1995, str. 339; I. JAKIČ 1999, p. 62. Farna kronika, p. 232: »Nemci so l. 1941 grad Borl spremenili v zbirno in prehodno taborišče, iz katerega so pošiljali Slovence sprva v Srbijo, pozneje pa v razna koncentracijska taborišča v Avstriji in v Nemčiji. Ko so l. 1942 pripravljali zaporniki upor proti Nemcem na Borlu in se jim ta upor ni posrečil, so Nemci odpeljali zapornike v druge zapore in je ostal grad Borl prazen.« Glede zaplembe umetnin na slovenskem Štajerskem v letih 1941 in 1942 opozarjamo na internetno izdajo knjige Toneta Ferenc: *Quellen zur nationalsozialistischen Entnationalisierungspolitik in Slowenien 1941 bis 1945*, Maribor 1980, dosegljivo na spletni strani <http://www.karawankengrenze.at/>, predvsem na dokumente št. 150 (*Vermerk des Generaltreuhänders für die Sicherstellung der Kulturgüter über eine Beschreibung in Maribor* z dne 10. 10. 1941), št. 173 (*Bericht des Generaltreuhänders für die Sicherstellung der Kulturgüter über Beschreibungen in Graz* z dne 8. 11. 1941), št. 206 (*Aktenvermerk des Generaltreuhänders für die Sicherstellung der Kulturgüter über die Tätigkeit in der Untersteiermark* z dne 3. 3. 1942), št. 247 (*Abschlussbericht des Generaltreuhänders für die Sicherstellung der Kulturgüter über die Tätigkeit in der Untersteiermark* z dne 12. 8. 1942, kjer je tudi specificirano, koliko kulturnih dobrin, ki so bile v judovski, sovražni in cerkveni posesti, je bilo zaplenjenih) in št. 297 (*Dankschreiben des Chefs der Zivilverwaltung in der Untersteiermark für die Sicherstellung der Kulturgüter* z dne 11. 3. 1943).

Leta 1945, po končani drugi svetovni vojni, je grad postal splošno ljudsko premoženje. V njem so najprej uredili mladinsko okrevališče, leta 1948 pa begunski center za otroke iz Egejske Makedonije.¹⁶²

Leta 1951 so začeli obnavljati grajsko poslopje¹⁶³ in v njem 1. maja 1952 odprli letovišče Borl. Letovišče se je lepo razvijalo, saj je stalo ob nekdanji glavni cesti Maribor–Varaždin–Zagreb, dokler ni bila zgrajena nova cesta Maribor–Krapina–Zagreb, ki je Borl pustila ob strani. Letovišče je začelo počasi propadati in leta 1981 so ga dokončno zaprli.¹⁶⁴

Grad Borl – hotel, 1962. PMPO, fototeka Zgodovinskega oddelka, št. 485 (inv. št. 24b). Foto: Langerholz 1962.

Znamenje sv. Janeza Nepomuka z angeloma grbonoscema iz leta 1752 in sekundarno vzdano ploščo, ki govori o gradnji mostu leta 1875 ter ceste leta 1877. Znamenje je nekoč stalo pri mostu čez Dravo. Foto: France Stele okrog 1930, INDOK CENTER MZK RS, št. 12026.

Leta 1956 so ob vstaji na Madžarskem v gradu začasnó nastanili madžarske begunce,¹⁶⁵ 8. julija 1957, ko je na Borlu potekal *Dan internirancev* pod geslom *Nikdar več taborišč!* in se je zbralo več kot 5000 nekdanjih internirancev in njihovih svojcev, pa je bila v steno zahodnega grajskega trakta vzdana spominska plošča z napisom: »Ta grad so nemški fašisti spremenili v letih 1941 – 1943 v hišo trpljenja – koncentracijsko taborišče – od koder so pošiljali slovenske rodoljube pred puške, v izgnanstvo, druga koncentracijska taborišča in mučilišča.«¹⁶⁶

Jože Curk je leta 1965 poročal, da je Zavod za spomeniško varstvo v Mariboru ves ta čas nadziral vzdrževanje grajskega kompleksa in pregledoval gradbeno stanje objektov. Obnovljen je bil urni stolpič nad glavnim stolpom, nabavljena opeka za prekritje južnega trakta ter urejena ostréšje in streha nad grajsko kapelo. Dali so tudi strokovna navodila za preureditev vrhnje etaže v gostinsko-hotelske namene. V celoti je bila obnovljena prej izredno zanemarjena kapela: štukatura (zaradi dolgoletnega zamakanja je odpadlo 6 kvadratnih metrov z ometom vred), lesen rezljan in poslikan pevski kor, ki je delno zgnil, je bil v celoti obnovljen, les prepariran, poslikava utrjena in dopolnjena. Oprema je bila uničena do skoraj 50 odstotkov, enega stranskega oltarja pa ni bilo več mogoče sestaviti. Obnovili so glavni in stranski oltar, prižnico, obhajilno menzo, nekatere okvire, vratnice, nekaj plastik itd. V zakristiji so položili parket in vanjo namestili zbirko NOB. V kapeli so shranili dva velika kamnita putta z grboma, najdena v pesku pred grajskim

162 Cf. NAŠE DELO 1948, p. 4; J. CURK 1984, p. 364; V. BRAČIČ 1995, p. 313; I. JAKIČ 1999, p. 62. Farna kronika, p. 232: »Po l. 1945 so bili na Borlu najprej grški otroci, pozneje pa učenci v gospodarstvu iz vseh pokrajin naše države.«

163 Farna kronika, p. 232: »L. 1951 so začeli grad popravljati in ga preurejati v letovišče. Umetnine iz kapele so že Nemci odpeljali v Gradec, kapelo so pa sedaj spremenili v dvorano. Zavod za spomeniško varstvo v Ljubljani je posredoval, da je kapela skoraj popolnoma ohranila svojo prvotno obliko. V prezbitერიju, ki je s steno ločen od dvorane, so shranjene vse nabožne slike, ki so še med okupacijo ostale v gradu.«

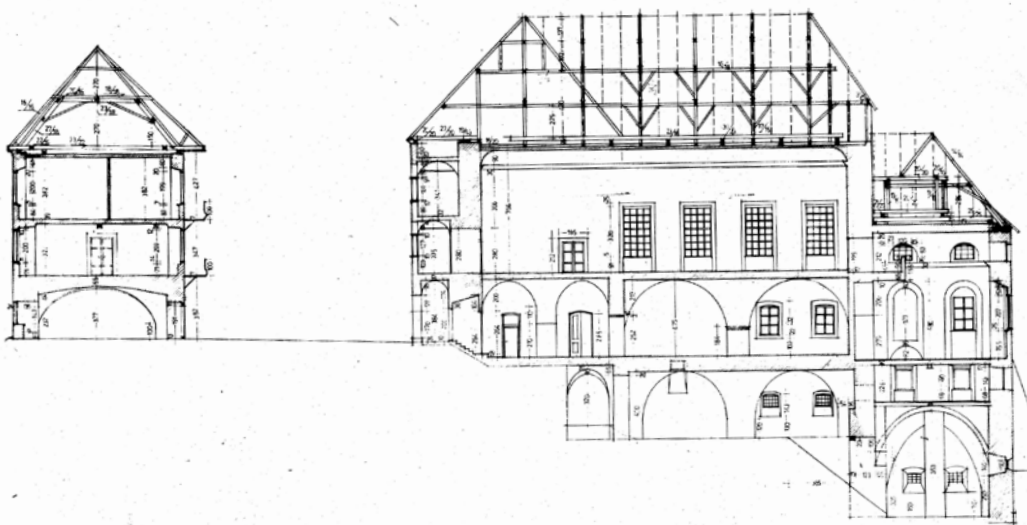
164 Farna kronika navaja, da so bila obnovitvena dela končana leta 1953, cf. Farna kronika, p. 232; V. BRAČIČ 1995, pp. 313–315, 343; I. JAKIČ 1999, p. 62.

165 V. BRAČIČ 1995, p. 313.

166 I. STOPAR 1981, p. 9; I. STOPAR 1982, p. 36; J. CURK 1984, p. 365; I. STOPAR 1990, p. 26.

vhodom. Pred vhodom so postavili Heraklejev in Florijanov kip na nova kamnita podstavka. Plastično okrašena vhoda v jedilnico in grajski vrt sta bila očiščena bršljana.¹⁶⁷

Leta 1976 je Zavod za spomeniško varstvo v Mariboru pregledal statično stanje severovzhodnega trakta gradu Borl in opozoril imetnika na poškodbe,¹⁶⁸ leta 1979 pa so izdelali arhitektonski posnetek gradu kot osnovo za izdelavo načrtov za gradbeno sanacijo. Grad, ki je bil že dotlej ogrožen, je po odločitvi DO Haloški biser, da zapre gostinski objekt v njem, zašel v kritično situacijo. Za rešitev objekta, ki je bil tudi spomenik ljudske revolucije ter uvrščen v 1. kategorijo, je bila potrebna akcija najširše družbene skupnosti.¹⁶⁹

Prerez skozi grad Borl, junij 1979. ZVKDS, OE Maribor, dokumentacija, dosje št. 167: Dolane – Grad Borl.

Do leta 1981 je bilo v gradu gostišče Grad Borl. Ker je bil grad brez uporabnika, je prešel v oskrbo Zavoda za spomeniško varstvo Maribor, kar pa seveda ni bila trajnejša rešitev.¹⁷⁰

Leta 1982 je Zavod za spomeniško varstvo po daljših pripravljanih delih začel kompleksno gradbeno sanacijo gradu Borl. Dela so začeli na severovzhodnem traktu gradu, v katerem sta viteška dvorana in kapela. Kot poroča Janez Mikuš, je bil ta del grajskega kompleksa zgrajen nazadnje, ko je na območju gradu že primanjkovalo prostora. Zaradi tega so zidovi tega trakta že na nasutem terenu. To je povzročilo pogrezanje in pokanje zidov. Zaradi tega in nekaterih recentnih prezidav v notranjščini, ki so bile izvedene nestrokovno, je bil ogrožen obstoj gradu. Potem ko so delavci Gradisa, TOZD Gradnje Ptuj, podtemeljili celoten severovzhodni del grajske kapele ter med spodnjo in zgornjo kletjo vgradili železobetonsko ploščo s protipotresnimi vezmi, so začeli vsekovati utor za železobetonsko ploščo med zgornjo kletjo in kapelo. Tu je bila odkrita zanimiva najdba, ki skorajda nima primere. V zidu za glavnim oltarjem je bila vzdana plošča iz belega apnenca dimenzij 32 x 35 centimetrov in povprečno 6 centimetrov debela, ki na zadnji strani ni obdelana. V sredini plošče je skoraj kvadratna vdolbina, pokrita s pokrovom iz črnega kamna. Ko so ta pokrov dvignili, so pod njim našli srebrno ploščico velikosti 12 x 11,5 centimetrov. Ploščica je iz masivnega tolčenega srebra. Na plošči je v enostavnem graviranem okvirju navedeno, da je kapelo Sv. Trojice in Device Marije dal zgraditi grof Georg Friderik Sauer Borlski, svobodni baron na Kozjaku, gospodar Velenja, Šoštanja itd., temeljni kamen je položila njegova soproga Marija Barbara, rojena Trautmannsdorf, posvetil pa jo je opat Bernard Maurisberg, arhidiacon Savinjske doline in Dravskega polja 30. oktobra 1678. Ta dragocena najdba s svojimi podatki dopolnjuje napis nad vhodom, ki vodi v severni trakt z zunanjega dvorišča in omenja grajskega gospoda in njegovo ženo ter ima v kronogramu letnico 1674. Iz tega lahko sklepamo, da so leta 1674 zgradili tisti del trakta, v katerem je viteška dvorana, za zidavo severovzhodnega dela skupaj s kapelo pa so porabili kar štiri leta, kar je tudi za tedanje časa kar precej.¹⁷¹

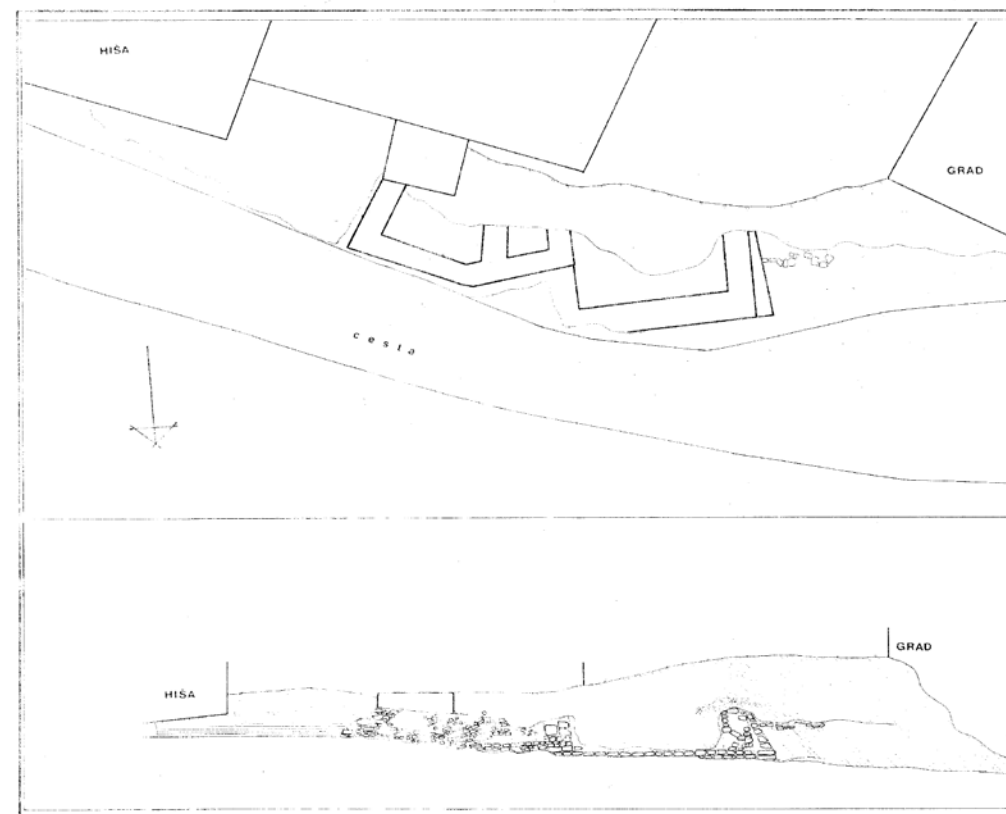
167 J. CURK 1965, p. 211.

168 J. MIKUŽ 1979, p. 351.

169 J. MIKUŽ 1980, p. 32.

170 I. STOPAR 1981, p. 9; J. CURK 1984, p. 364; I. STOPAR 1990, p. 25.

171 J. MIKUŽ 1982, p. 6.

Grad Borl – tloris in profil severne terase z najdbami zidov, april 1982. ZVKDS, OE Maribor, dokumentacija, dosje št. 167: Dolane – Grad Borl. Risba: Marija Lubšina Tušek.

Leta 1982 je bil pripravljen tudi revitalizacijski program gradu.¹⁷² Grad Borl, ki je bil brez uporabnika oziroma imetnika pravice uporabe, je izvršni svet občine Ptuj predal Zavodu za spomeniško varstvo v Mariboru v varstvo. Za vzdrževanje in prenovo gradu so pripravili poseben samoupravni sporazum med Skupščino občine Ptuj, Kulturno skupnostjo občine Ptuj in Zavodom za spomeniško varstvo Maribor, ki pa ga sklenitelji tedaj še niso podpisali. Kljub temu so na osnovi srednjeročnega programa KSS in KS Ptuj nadaljevali gradbena in sanacijska dela v severovzhodnem traktu. Tu so bila opravljena naslednja dela: temeljenje obodnih zidov, na nekaterih mestih do globine 6 metrov; injektiranje obodnih zidov; vgraditev armiranobetonskih plošč s protipotresnimi vezmi na treh nivojih; sanacija oboka med gornjo in spodnjo kletjo; obnovitev ostrejša in strehe nad kapelo; tekoča popravila strehe; čiščenje odpadnega materiala v stolpu. Sočasno so v restavratorski delavnici Zavoda restavriral dva oltarja in prižnico iz kapele s pripadajočimi kipi in slikami. Prav tako so sneli freske s stene med nekdanjo restavracijo in kapelo, ki je po načrtu prenove ne bi bilo več. Avtor freske je bil Janez Mežan. Sredstva za prenovo sta prispevali Kulturna skupnost Slovenije in Kulturna skupnost občine Ptuj. Gradbena dela so izvajali po načrtih inž. Stojana Ribnikarja, restavratorska dela je opravljal restavrator specialist Viktor Gojkovič, tri slike iz kapele pa je restavriral Bine Kovačič.¹⁷³

Janez Mikuš poroča, da sta bili leta 1983 končani gradbena sanacija in prezentacija grajske kapele, kjer je restavratorska ekipa Zavoda pod vodstvom restavratorja specialista Viktorja Gojkoviča restavriral štukaturu, stenske slike, dva oltarja in prižnico. Med nekdanjo cerkveno ladjo, kasnejšo restavracijo, in kapelo, ki je bila tedaj prezbiterij, so porušili steno, ki je zapirala slavalok, in tako dobili dva povezana prostora, ki naj bi bila kot prva v gradu dostopna javnosti. Fresko Janeza Mežana, ki je bila na porušeni steni, je restavrator prenesel na severno steno nekdanje restavracije, kjer so tedaj nameravali postaviti razstavo o zgodovini gradu in prenovitvenih delih. Gradbena dela so

172 Cf. M. LAZAREVIČ KREBELJ 1983, pp. 7-11.

173 Cf. B. KOVAČIČ 1983, p. 68; J. MIKUŽ 1983b, p. 68; J. MIKUŽ 1983c, p. 288; B. KOVAČIČ 1984, p. 306-307; J. MIKUŽ 1984b, p. 306. S. RIBNIKAR 1983, p. 18: »Grad Borl stoji na vzpetini in je temeljen na miocenski konglomeratni breči, ki strmo pada proti Dravi. Izjema je grajska kapela, ki je temeljena na meljasto peščeni zemljinii zaradi velike globine nosilne breče. Zaradi diferenčnih posevkov so zidovi in oboki močno razpokali, temelji posedli, zidovi pa nagnili ven. Zidovi so se nagnili na vrhu proti Dravi za max. 54 cm, proti Ptujju za max. 24 cm, temelji pa so se posedli za max. 18 cm. Zanimiva je stavbna zgodovina zidave kapele. Prvotni kletni zid debeline 1 m so v notranjosti ojačili s 60 cm oblogo, temelje pa naslonili na lesene pilote, ki pa niso segali do nosilnega terena. Dilatirani zid je visok cca 7 m, navzgor pa je zidan enotni zid debeline 1,6 m. Zaradi razpok, ki so se verjetno pojavile že v času gradnje, so namestili nad okrasnim vencem močne horizontalne vezi ter zid na vrhu zidali votlavo. Končno so sezidali še 2 močna kamnita opornika (kontrafori), katere pa so zopet temeljili v slabo nosilni teren in so verjetno bolj škodili kot koristili. Po vojni je bila zgrajena na vogalu kapele pretočna greznica, ki je še dodatno pripomogla k večanju posevkov. Kapelo je bilo možno uspešno sanirati edino s podbetoniranjem temeljev do konglomeratne breče. Na podlagi raziskav Geološkega zavoda Slovenije TOZD Maribor, ki je ugotovil, da je nosilni teren od 2 do 5 m pod spodnjim robom temeljev, so bile izdelane variantne rešitve podbetoniranja itd.«

obsegala delno temeljenje trakta z viteško dvorano, rekonstrukcijo strehe nad kapelo in izdelavo armiranobetonske plošče nad viteško dvorano.¹⁷⁴

Na notranjem dvorišču so pod nasutjem odkrili stari tlak iz mačjih glav in nasutje odstranili. Žal je bil tlak poškodovan, saj so v preteklosti naredili površinsko odvodnjavanje in tlak poškodovali. Na razgledni terasi nad Dravo so v tleh naredili sonde in našli ostanke obokov kleti zahodnega stolpa, porušenega verjetno v 18. stoletju.¹⁷⁵

Leta 1984 so zaradi skromnejših sredstev nadaljevali dela v severovzhodnem traktu, kjer so naredili armiranobetonske plošče nad zgornjo kletjo in nad pritličjem.¹⁷⁶

Leta 1985 so dokončali gradbeno sanacijo severnega trakta gradu Borl. Takrat so v obnovljeni grajski kapeli pripravili razstavo o gradu in njegovi prenovi.¹⁷⁷

Predlog zunanje ureditve gradu Borl, november 1987. ZVKDS, OE Maribor, dokumentacija, dosje št. 167: Dolane – Grad Borl. Risba: Franc Vardjan.

Leta 1989 so gradbeno sanacijo jugovzhodnega trakta končali z vgraditvijo armiranobetonskih plošč na nivoju drugega nadstropja in podstrešja. V istem traktu so očistili in utrdili stropno štukaturo, restavriral lesene opaže, rekonstruirali stavbno pohištvo po avtentičnih vzorcih ter vgradili slepe pode.¹⁸⁰

Leta 1990 so bila opravljena naslednja dela v jugovzhodnem traktu iz 18. stoletja: izdelava armiranobetonske plošče nad drugim nadstropjem, sanacija ostrešja in prekrivanje strehe z novim bobrovcem ter izdelava strelovoda. Pri sa-

Leta 1986 so v sklopu sistematičnih gradbeno-sanacijskih del nadaljevali z osrednjim grajskim traktom, kjer so odprli v pritličju deloma zaprte arkade. Tu so bili namreč obstoječi kamniti stebri obzidani in spremenjeni v slope, kar je povzročilo odtujeno pojavno sliko arkadnega dvorišča. Pri odpiranju stebrov so ugotovili, da je pri nekaterih kamen popolnoma dotrajal. Dotrajane stebre so zamenjali s stebri iz armiranega umetnega kamna. Obe arkadni steni so podtemeljili, saj so ugotovili, da stebri stojijo na nenosilnem materialu oziroma da nimajo temeljev. Pri tem je bilo treba arkadne hodnike, ki so bili v 17. stoletju prizidani k starejši steni, horizontalno povezati z gradbenim jedrom.¹⁷⁸

Sanacija gradu se je nadaljevala tudi leta 1987. Zlasti v zahodnem traktu so nadaljevali podbetoniranje temeljev, injicirali so jugovzhodni vogal tega trakta, namestili protipotresne vezi, v treh prostorih zamenjali armiranobetonsko ploščo, v prvem nadstropju pa odstranili nasutje z obokov in sanirali razpoke v teh obokih. Delno so sanirali tudi obrambni zid na južni strani ter odstranili zgradbo pri bazenu in delno uredili park.¹⁷⁹

naciji strehe je bilo treba na novo pozidati tudi strešna okna, ki so stala na uničenih tramih, ter ometati in na novo dekorativno poslikati dimnike, ki so bistven sestavni del pojavnosti gradu.¹⁸¹

Z nastankom samostojne Slovenije je bilo pričakovati, da bomo Slovenci še bolj vneto skrbeli za nam zaupano kulturno dediščino. Žal se je usoda poigrala z našimi pričakovanji, vsaj kar se tiče gradu Borl, ki je bil leta 1999 razglašen za spomenik državnega pomena in je prešel tudi v državno last. Obnovitvena dela se niso več nadaljevala, restavrirane slike iz grajske kapele so bile med letoma 1991 in 1994 ukradene, za nameček pa se je leta 1995 sesedel še del stropa v drugem nadstropju, kjer so bile štukature in freske štirih delov dneva. To se je zgodilo zaradi meteorne vode, ki je tekla skozi puščajočo streho, z vlago se je na grajskem podstrešju naselila tudi hišna goba, zato so bili napadeni stropi, ki so nosili strop te sobe.¹⁸²

Gradbeni razvoj gradu

Dosedanja spoznanja

Glede na precejšno količino zgodovinskih podatkov, ki neposredno ali posredno govorijo o gradu Borl, bi pričakovali, da je z gradbenozgodovinskega oziroma umetnostnozgodovinskega vidika borlski grad v dobršni meri že raziskan. Pa ni tako, saj grad ne z umetnostnozgodovinskega ne z arheološkega vidika še ni bil raziskan v tolikšni meri, da bi lahko rekli, da poznamo vse potankosti njegovega gradbenozgodovinskega razvoja.

V bistvu se pri obravnavi stavbnozgodovinskega razvoja gradu lahko opremo le na dela dveh eminentnih raziskovalcev slovenske kulturnozgodovinske dediščine, na enega izmed pionirjev raziskovanja slovenskih gradov, dr. Ivana Stoparja, in Jožeta Curka, ki je opravil temeljne topografske raziskave kulturne dediščine na slovenskem Štajerskem. Njunim temeljnim delom lahko dodamo še prispevek mag. Igorja Weigla, ki se je osredotočil na obdobje baroka, ter konservatorska poročila nekdanjega direktorja Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine iz Maribora Janeza Mikuža. Njegova poročila nam prinašajo nekaj novih ugotovitev, ki so se pokazale med obnovitvenimi deli v osemdesetih letih 20. stoletja.

Leta 1977 je Ivan Stopar izdal temeljno študijo o srednjeveški grajski arhitekturi na slovenskem Štajerskem z naslovom *Razvoj srednjeveške grajske arhitekture na Slovenskem Štajerskem*,¹⁸³ ki je tedaj, kot je zapisal Jože Curk, predstavljala prvi celovit prikaz tega le obrobno obravnavanega področja naše kulturne in umetnostne zgodovine.¹⁸⁴

Stopar navaja, da je bila ob nastopu gotske dobe sredi 13. stoletja pri nas pozidana že večina gradov, do leta 1300 pa je nastalo še nekaj pomembnejših gradov, med njimi zlasti Borl in Ormož zaradi utrjevanja meje proti sosednji Ogrski.¹⁸⁵ Razvoj grajske arhitekture v gotski dobi pomeni logično nadaljevanje hotenj, ki so se uveljavila v romaniki, saj gradovi, ki so nastali v 13. stoletju, v svojih zasnovah še v veliki meri temeljijo na dediščini romanske dobe, zlasti pa je še dolgo ostal živ princip kastelne zasnove, ki se je le počasi otrsala trdne vezanosti in oblikovala svobodnejše pojmovan tloris. Prav Borl in Ormož sta značilna primerka takšnih gradov.¹⁸⁶

181 J. MIKUŽ 1991, p. 311.

182 Ukradene so bile slike Sv. Florijan gasi grad Borl, Marijino kronanje z glavnega oltarja in Marijino oznanjenje, poskusili pa so ukrasti tudi bronasti kip Leona Weissa; za slike in sesutje stropa cf. I. WEIGL 1997, pp. 221, 224; za kip Leona Weissa cf. op. 159.

183 I. STOPAR 1977.

184 Cf. J. CURK 1978, p. 353.

185 I. STOPAR 1977, p. 95. Jože Curk v oceni Stoparjeve knjige navaja, da je trditev, da je bila ob nastopu gotskega obdobja sredi 13. stoletja pri nas zgrajena že večina gradov, pretirana, saj prva omemba še ne določa starosti objekta; cf. J. CURK 1978, p. 356.

186 I. STOPAR 1977, p. 158.

174 J. MIKUŽ 1984a, p. 60; J. MIKUŽ 1985b, p. 332.

175 J. MIKUŽ 1984a, p. 61; J. MIKUŽ 1985b, p. 332.

176 J. MIKUŽ 1985a, p. 78.

177 J. MIKUŽ 1986, p. 317.

178 J. MIKUŽ 1987a, p. 48; isto J. MIKUŽ 1987b, p. 323.

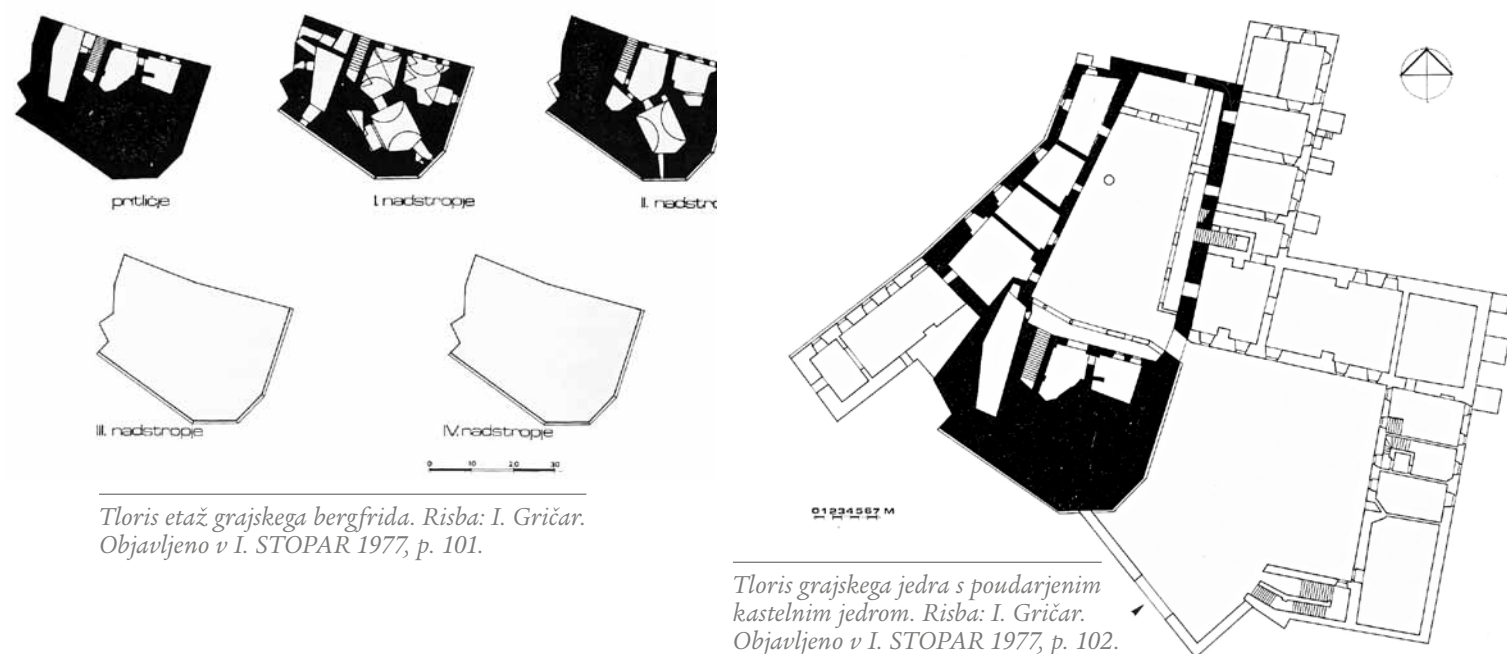
179 J. MIKUŽ 1988, p. 311.

180 J. MIKUŽ 1990, p. 239.

Med kasteli zgodnje gotske dobe se po natančnem ogledu izkaže kot prava utrdba po letu 1255 pozidani grad Borl. Njegov ključni položaj na strmem pomolu nad Dravo ga opredeljuje kot strateško pomembno fortifikacijsko postojanko in tak je tudi njegov stavbni značaj, sestavljen iz bergfrida, stanovanjske hiše in obzidja.¹⁸⁷

V 13. stoletju je celotno prednjo stran prvotnega gradu s svojo mogočno steno zastiral bergfrid, za njim je bilo manjše trapezasto oblikovano zaprto dvorišče z vodnjakom (cisterno, op. avt.) in hišo na zahodni strani. Hišo so pozneje podaljšali proti jugu, nova trakta pa so pozidali ob severni in vzhodni stranici dvoriščnega obzidja.¹⁸⁸

Posebno pozornost je Stopar posvetil srednjeveškemu bergfridu, ki je za razliko od drugih objektov, ki so sestavljali prvotni grad, dočkal naš čas le malenkostno spremenjen. Navaja, da je bergfrid v tlorisu koncipiran kot nepravilen mnogokotnik, ki se kot top klin obrača proti pobočju hriba, od koder bi bilo mogoče pričakovati sovražni napad. V pritličju ga obteka pristrešeni talni zidec, sam stolp pa se povzpne v višino treh etaž, vendar je možno, da je bil sprva celo višji, saj je sedaj v četrti etaži (danes podstrešni, op. avt.) stolpič, ki je očitno recenten. Zidava stolpa je neurejena, njegovi šivani vogali so poudarjeni s klesanci, obodna stena na odprti zunanji strani je skoraj povsem kompaktna, saj obstaja le manjše število odprtin, ki pa jih zaradi zaraščenosti z bršljanom trenutno ni možno natančneje opredeliti.¹⁸⁹

Tloris etaž grajskega bergfrida. Risba: I. Gričar. Objavljeno v I. STOPAR 1977, p. 101.

Tloris grajskega jedra s poudarjenim kastelnim jedrom. Risba: I. Gričar. Objavljeno v I. STOPAR 1977, p. 102.

Po Stoparjevem mnenju sta nekaj izjemnega v našem spomeniškem gradivu zasnova in razvrstitev notranjih prostorov v stolpu, saj sta v pritličju nameščeni le dve manjši čumnatii, šele v obeh preostalih nadstropjih pa je notranja masa intenzivneje izrabljena z večjimi prostori. Tako se v pritličju srečamo s fenomenom, da je masa zidu v tistem delu stolpa, ki je izoblikovan kot klin, v debelini več kot 12 metrov popolnoma kompaktna in da so tudi še v obeh nadstropjih zunanje stene stolpa debele povprečno 2–3 metre; take masivne in trdne stavbe pa ne srečamo nikjer več v Sloveniji.¹⁹⁰

187 I. STOPAR 1977, p. 100. Jože Curk meni, da so grad zagotovo zgradili Madžari v 12. stoletju. Grad je obodnega tipa z mogočnim bergfridom nepravilnega tlorisa, v njegovi sestavi pa se gotovo še skrivajo ostanki prvotnega madžarskega gradu. Bergfridov pristrešni talni zidec ni nujno znak 2. polovice 13. stoletja, ker ga pozna na primer zahodna empora ptujske proštije cerkve že v 2. polovici 12. stoletja. Cf. J. CURK 1978, p. 357. Tudi v recenziji Stoparjeve knjige iz leta 1982 *Gradovi, graščine in dvorci na slovenskem Štajerskem* Jože Curk meni, da je glavni stolp v jedru kljub neurejeni gradnji (gradbeni material) in pristrešnem talnem zidcu še iz konca 12. stoletja in po njegovem madžarskega izvor. Cf. J. CURK 1984, p. 149. V recenziji Stoparjeve knjige *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji* iz leta 1990 pa Jože Curk navaja, da je po novejših raziskavah prvotni madžarski gradiški tip gradu nadomestil sedanji šele po letu 1255, ko je prišel v roke Ptujskih gospodov, ki so si tako gradnjo lahko priviščili. Cf. J. CURK 1992b, p. 361.

188 I. STOPAR 1977, p. 100s.

189 Ibid., p. 101s.

190 Ibid., p. 102.

Leta 1981 je dr. Ivan Stopar v *Tedniku* objavljajal podlistek z naslovom *Gradovi na ptujskem območju*, identičen tekst je naslednje leto objavil tudi v knjigi *Gradovi, graščine in dvorci na slovenskem Štajerskem*, zelo podobnega pa še leta 1990 v knjigi *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji*, kjer je podrobneje opisal grad Borl in ugotavljal, da njegova zapletena tlorisna zasnova priča o njegovem večstoletnem kontinuiranem razvoju.¹⁹¹

Na zunanje grajsko dvorišče stopimo skozi portal v jugozahodnem zapornem zidu, ki je v spodnjem delu opremljen s ključastimi renesančnimi strelnicami, line na vrhu pa so nove. Desno od vhoda je manjši enonadstropni stolpič z gotsko-renesančnimi sestavinami, v katerem je urejeno stopnišče. K temu stolpiču se na desni prislanja enonadstropni pomožni trakt, na severni strani dvorišča pa je trakt z baročno členjeno fasado, za katero se v nadstropju skriva nekdanja viteška dvorana, ki jo odlikujejo okna s segmentnimi in trikotnimi čeli. V pritličju trakta je portal zgodnjebaročnih oblik, ki je okrašen z bisernim nizom, nad njim pa je vstavljena napisna plošča, ki jo flankirata angelski glavici. Nad ploščo je volutasto čelo s kronogramom, ki dá letnico 1674, sredi čela pa sta dva zabrisana, naslikana grba. Nad grbom je v ovalni kartuši freska Sv. Trojice.¹⁹²

Stopar opozori, da se na levi strani zunanjega dvorišča vzdiguje masa mogočnega, poligonalnega bergfrida, ob njem pa je vhod, ki vodi na notranje grajsko dvorišče. Vhodni portal je rustičen, renesančen, nad njim pa sta preprosti bifori z ravno preklado, podprto s pravokotnim stebričem. Na zunanjem dvorišču sta tedaj stali kamniti baročni plastiki sv. Florijana in Herkula.¹⁹³

Notranje dvorišče, ki ima v tlorisu obliko nepravilnega pravokotnika, obdajajo na obeh ožjih stranicah in daljši stranici arkade, v pritličju oprte na verjetno sekundarne slope, saj je v enem izmed njih izluščenega pol stebra, v obeh nadstropjih pa na okrogle stebriče. Prostore v obeh nadstropjih zahodnega trakta povezujeta preprosta lesena hodnika – ganka s trebušastima železnima ograjama. V vseh traktih so še delno ohranjeni kamniti portali, v tedaj še zazidanem arkadnem loku južnega arkadnega hodnika pa je bilo verjetno sekundarno vzdruženo gotsko okno, usločeno na oslovski hrbet.¹⁹⁴

Stopar je tedaj opozoril tudi na baročno cisterno, vsekano v živo skalo, z ohranjenim obročem in kovanim nastavkom. Pravi, da ima cisterna izjemne dimenzije, na pogled vsaj 4 x 4 metre v obsegu in 20 metrov v globino, tako da v našem spomeniškem gradivu najbrž nima para.¹⁹⁵

Stavba, ki je v pritličju večidel obokana in v vzhodnem delu podkletena, ima vrsto kulturnozgodovinsko in umetnostno pomembnih prostorov. Stopar ponovi opis bergfrida, med drugimi prostori pa je najpomembnejša grajska kapela, urejena v vogalu med vzhodnim in severnim traktom zunanjega dvorišča. Podrobneje opiše štukaturo v grajski kapeli in opozori na baročne freske z dvanajstimi poprsji apostolov ter na pravokotno polje za velikim oltarjem s putti. Pomembna je tudi grajska kapela, v kateri so tedaj bili: prižnica, več oljnih podob (Kristus pade pod križem, sv. Anton, Binkošti), med njimi slika sv. Florijana z gradom na stranskem oltarju in slika Marijinega kronanja z gradom in donatorjema v velikem oltarju, lesena pevška empora s slikanim tabulatom in ograjo ter deponirani fragmenti kamnitih vrtnih plastik, pa tudi vrata s sočasno poslikavo. Viteška dvorana je bila tedaj prazen prostor, njen nekdanji slikovni inventar pa naj bi bil v ptujskem muzeju. V manjšem stranskem prostoru ob dvorani je stropna freska z mitološkim prizorom bakanala. V prvem nadstropju zahodnega trakta so bile tri sobe s kakovostno štukaturo; v eni izmed njih sta bila intarzirani parket in kamin, v zadnji v nizu pa je visel čudovit, časovno žal neopredeljiv, a zanesljivo star lestenev v podobi polnoplastičnega zmaja, enega najlepših, kar jih hranijo naši gradovi.¹⁹⁶

Na koncu stavbenozgodovinski razvoj gradu skopo skicira. Iz celotnega kompleksa z dvema dvoriščema in obzidnimi trakti je mogoče kot zametek grajske zasnove iz sredine 13. stoletja dovolj evidentno izluščiti grajsko jedro, sestavljeno iz zgodnjegotskega obrambnega stolpa, za njim ležečega dvorišča s stanovanjskim traktom na zahodni strani. Preostali trakti skupaj z zunanjim dvoriščem ter obodnimi utrdbenimi sestavinami so rezultat renesančnih in poznejših

191 I. STOPAR 1981, p. 9 (11. 06. 1981); I. STOPAR 1982, p. 35; I. STOPAR 1990, p. 25.

192 I. STOPAR 1981, p. 9 (11. 06. 1981); I. STOPAR 1982, p. 35s (Tukaj doda besedilo obeh napisov. Prvi napis se glasi: »*Ilm. Dñ. Dñ. Georgivs Frideric. Saver Comes a et in Ankenstain, liber Baro in Kosiak, Dñ. in Wellan, Schenstain, Lilgenberc et Dornav. Hae reditari. Dapifer per Carnioliam, Marchiae, Sclavoniae. S. C. M. Camerari et Consiliari nec non incltyi Dvcat. Styriae Confiniorv Sclavoniae et Paetrinae svprem. añoae Provisor, ac ei chara Coivx Maria Barbara Nata Comitissa de Travtmanstorf.*«, drugi s kronogramom, ki dá letnico 1674, pa: »*hanC trlnoqVi Deo plVs obtVLLt araM.*«); isto I. STOPAR 1990, p. 25s.

193 I. STOPAR 1981, p. 9 (11. 6. 1981); I. STOPAR 1982, p. 36; I. STOPAR 1990, p. 26.

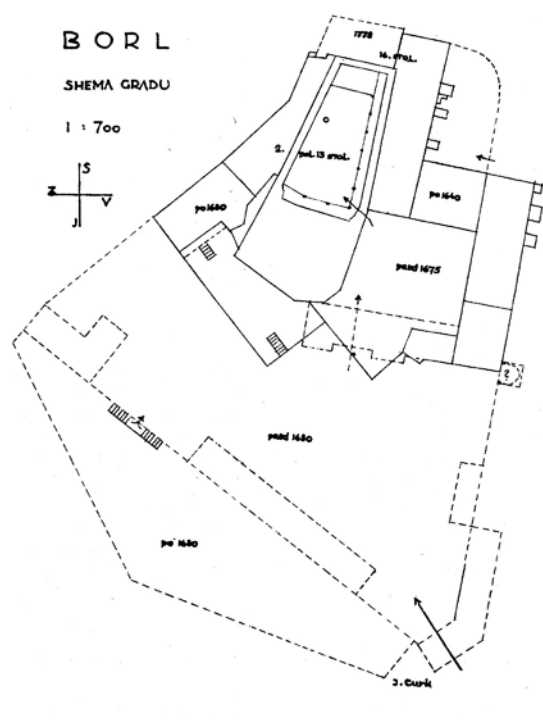
194 Ibid.

195 Ibid.

196 I. STOPAR 1981, p. 9 (18. 06. 1981); I. STOPAR 1982, pp. 36–38; I. STOPAR 1990, pp. 26–29.

prezidav. Verjetno so že kmalu po letu 1620 stavbo prilagodili sodobnim oblikovnim hotenjem, tako da so notranje dvorišče opremili z arkadami, leta 1674 pa so Sauerji pozidali trakta ob zunanjem dvorišču, kjer so uredili tudi kapelo. Poznejše prezidave so se omejile na manjše adaptacije, ki pa grajske podobe niso več bistveno spremenile.¹⁹⁷

Leta 1985 se je lotil temeljitejše obravnave gradu Borl še Jože Curk v članku *Trije gradovi – tri usode*, ki je bil objavljen v *Ptujskem zborniku*. Curk ugotavlja, da je iz zgodovinskega orisa razvidno, da je imel Borl razgibano preteklost, kar je razlog za njegov zapleteni gradbeni razvoj, ki ga je pogojevala grajska lokacija na za obrambno izbranem, vendar gradbeno ne posebno ugodnem vrhu skalnega pomola. Kot je mogoče razbrati iz starih vedut in sledov na terenu, je njegova prvotna gradiška zasnova obsegala vse sleme griča, in sicer od točke, kjer je dosegla stara cesta njegov plato, na vzhodni strani pa do grajskega jedra na zahodni strani. Ta gradiška, pozneje kot predgradje obzidana utrdba je služila za preprečevanje zbiranja oblegovalcev na slemenu griča, torej na južni in vzhodni strani grajskega jedra. To jedro je pozneje razpadlo v dva dela, na starejši, višje ležeči zahodni del ter mlajši, nižje ležeči vzhodni del, ki ju je od preostalega predgradja ločeval obrambni jarek z dviznim mostom. Obrambni jarek ali vsaj jama z dviznim mostom se je ponovil tudi pri prehodu z vzhodne polovice grajskega jedra v zahodno polovico, ki je zagotovo osrednji in najstarejši del sedanjega gradu. Zahodno polovico na jugu zaključuje mogočen obrambni stolp, na severu pa razgledna ploščad, ki je leta 1778 nadomestila odstranjeni zaključni trakt.¹⁹⁸

Shematizirani prikaz gradbenih razvojnih faz. Risba: Jože Curk. Objavljeno v J. CURK 1985, p. 365.

Sledita krajši opis gradu, podoben Stoparjevemu, in obravnava starejših upodobitev gradu, treh Vischerjevih iz leta 1681 ter kolorirane perorisbe, signirane s CN, narejene po grafični predlogi v drugi četrtini 19. stoletja, manj pomembni za proučevanje gradbene zgodovine gradu pa se mu zdita veduti iz let 1832 (stara Kaiserjeva suita) in 1864 (Reichertov album).¹⁹⁹

Na osnovi analize zgodovinskih podatkov, gradbene substance ter starejših upodobitev borlskega gradu Jože Curk nekako sklepa na sedem poglavitnih gradbenih faz, in sicer:

Prva faza. V svojem gradbenem sestavu grad ne hrani stavbnih ostalin izpred 13. stoletja, vendar je utrdba tu gotovo obstajala že prej. Za to govori poleg obmejne lokacije in strateške lege predvsem dejstvo, da so ga madžarski kralji imeli za svoj fevd, torej so ga tudi ustanovili pred letom 1200. Kdaj? Verjetno v 12., morda pa celo v 11. stoletju zaradi čuvanja bližnjega rečnega prehoda in obrambe pred Dravinjskimi gospodi, ki pa so ga končno vendarle osvojili. Gotovo je šlo za utrdbo gradiškega tipa, ki je služila kot manjši vojaški stacionarij. Tudi v času dravinjske posesti v 1. polovici 13. stoletja ta utrdba verjetno ni doživela svoje grajske preobrazbe, saj so bili zanj Dravinjski gospodje gospodarsko prešibki. To se je moralo zgoditi šele, ko je utrdba leta 1255 kot madžarski fevd postala posest Ptujskih gospodov.²⁰⁰

Druga faza. Ko so Ptujski zgradili Ormož in Središče, so postavili tudi Borl, da bi zaščitili svojo posest pred neljubimi vzhodnimi sosedi. Nastal je mogočen stolp z obzidanim dvoriščem in cisterno za seboj. Ker je imel izrazito utrdbeni značaj, ga niso gradili v smislu bivalnega gradu. Zato grad, ki je bil v letih 1481 in 1491 močno poškodovan, še leta 1542 ni veljal več kot 800 forintov (Ormož npr. 2000) in leta 1597 komaj 4000 goldinarjev (... *alles baufällig und zum Teil eingefallen*). Kljub temu pa je srednjeveški grad moral poleg stolpa obsegati tudi še poslopje ob zahodni stranici dvorišča, za kar bi govorila označba *gesloss*, ki se pojavi leta 1464 poleg starejših *castrum*, *vest*, ki so ga označevali predvsem kot utrdbo.²⁰¹

Tretja faza. Ko so grad leta 1494 dobili Székelyi v svojo izključno last, so okoli notranjega dvorišča zgradili tri trakto, katerih zahodni se je naslonil na stolp, vzhodni puščal ob stolpu prost dostop na dvorišče, severni pa služil za njuno povezavo in grajsko opazovalnico.²⁰²

Četrta faza. Z lastniškim nastopom baronov in pozneje grofov Sauerjev (1639–1801) se je šele začela velika izgradnja Borla. Najprej so nastali dvonadstropni stebriščni arkadni hodniki ob severni, vzhodni in južni stranici notranjega dvorišča skupaj z vhodno steno s portalom in obema biforama, čemur sta sledila južni podaljšek zahodnega trakta in pravokotni prizidek vzhodnega, ki je prevzel dvoetažno viteško dvorano. Sredi stoletja je začelo nastajati osrednje dvorišče, s tem, da so v dveh fazah zgradili vzhodni in južni trakt, ki je obsegal tudi vhod na to dvorišče, okrašen z aliančnim grbom rodbin Sauer-Trautmannsdorf. Jurij in Marija Barbara Sauer sta do leta 1675 uredila v prečnem traktu tudi cerkev: za ladjo sta porabila obe sobani pod viteško dvorano, za prezbiterij dvoetažno kapelo z zakristijo v prizidanem vzhodnem traktu, za zvonik pa stolpič s cerkvenimi zvonovi na glavnem stolpu. Prav ta dva sta poleg opisane vzhodne polovice gradu postavila oziroma zgradila tudi predgradje nepravilne štirikotne oblike, ki je obsegalo več gospodarskih poslopij, terasast vrt pod glavnim stolpom, velik uvozni portal z njunim aliančnim grbom in stolp (oglat ali okrogel?) ob stičišču predgradja z jugovzhodnim grajskim oglom. Pred južno stranico predgradja sta postavila še predzidje klinaste oblike, ki je ustvarilo nekak cvinger kot dodatno obrambo gradu s strani, s katere ga je bilo najlažje napasti.²⁰³

Peta faza. Ko je grad leta 1706 pogorel, je stavbni izvedenec Janez Mengin s Ptuja ocenil nastalo škodo na 2866 goldinarjev. Po tem letu so začeli grad postopoma obnavljati in ga opremljati v baročnem slogu.²⁰⁴

Šesta faza. Ko je okoli leta 1770 zagrozila nevarnost, da se bo zrušil severni skalni pomol, so – da bi ga razbremenili – ta del gradu podrli in do leta 1778 uredili sedanjo razgledno ploščad z glorieta.²⁰⁵

Sedma faza. Šele v 20. stoletju je postopoma izginilo predgradje z večino spremnih poslopij, pa tudi trakt s prehodom na srednje dvorišče, ki ga je nadomestil sedanji historizirajoči grajski vhod. Obenem je izginilo tudi obzidje, ki je oklepalo grad s severovzhodne strani.²⁰⁶

Krajši zapis o gradbeni podobi gradu Borl je Jože Curk objavil leta 1992 v *Vodniku po ptujski okolici*, kjer pravi, da jedro gradu predstavlja mogočen stolp, ki sega v drugo polovico 13. stoletja in se skriva v njegovem južnem traktu. Poslopja okoli notranjega dvorišča so nastala ob koncu 15. stoletja, tista okoli zunanjega dvorišča in obsežnega predgradja pa v drugi tretjini 17. stoletja. Tedaj je grad tudi dobil enoten videz, stari stolp pa strešni stolpič. Grajska cerkev Sv. Trojice je obsegala pritličje zgodnjebaročnega trakta in kapelo s štirimi oltarji, viteška dvorana pa prostor nad cerkveno ladjo z dostopom na leseno emporo kapele. Slednjo je odlikovala kakovostna oprema iz prve polovice 18. stoletja, ki kaže deloma graške, deloma mariborske umetnostne vplive, dober štuk in medaljonske freske s poprsji dvanajstih apostolov, ki ne skrivajo odmevov Weissenkircherjevega slikarstva.²⁰⁷

Grad se je s temi razširitvami spremenil v obsežen stavbni kompleks s tremi dvorišči, ki so predstavljala tudi stopnje njegove obrambne usposobljenosti. Šele v 20. stoletju se je ponovno skrčil na gradbeno jedro, ki obsega obe notranji dvorišči in trakto okoli njih, razgledno ploščad iz leta 1778 in historično vhodno partijo iz začetka 20. stoletja, ki je dejansko nadomestila odstranjeno predgradje.²⁰⁸

Za poznavanje baročne podobe gradu, predvsem njegovih štukatur in poslikav, pa je pomemben prispevek z naslovom *Grad Borl in družina Sauer von und zu Ankenstein*, ki ga je leta 1997 objavil Igor Weigl.²⁰⁹

Weigl pozornost najprej usmeri na vzhodni grajski prizidek, kjer so v času Sauerjeve obnove v 17. stoletju v prvem nadstropju uredili slavnostno dvorano, ki obsega obe zgornji nadstropji. Imenitnost tega dela gradu se kaže tudi navzven, saj so visoka okna okrašena s segmentnimi in trikotnimi čeli ter grbi družin Sauer (tri pokonci postavljena vesla) in Trautmannsdorf (peterolistna rozeta).²¹⁰

202 J. CURK 1985, p. 367.

203 Ibid., str. 367s.

204 Ibid., p. 368.

205 Ibid.

206 Ibid.

207 J. CURK 1992a, p. 27s.

208 Ibid, p. 28.

209 I. WEIGL 1997.

210 Ibid., p. 219.

197 I. STOPAR 1981, p. 9 (18. 6. 1981); I. STOPAR 1982, p. 38s; I. STOPAR 1990, p. 29.

198 J. CURK 1985, p. 364s.

199 Ibid., pp. 365–367.

200 Ibid., p. 367.

201 Ibid.

V pritličju pod dvorano je kapela Sv. Trojice, ki je do leta 1684 služila tudi kot župnijska cerkev. Plošča nad portalom kapele govori o tem, da sta jo leta 1674 postavila Jurij Friderik Sauer, grof *von und zu Ankenstein*, in njegova soproga Marija Barbara, grofica Trauttmansdorf. Stene prezbiterja členijo pilastri, ki nosijo dvodelni štukaturni friz. Njegov spodnji del je okrašen s ploskimi akantovimi viticami in izvira še iz 17. stoletja. Zgornji del friza je okrašen s trakastim rastlinjem in izvira iz začetka 18. stoletja. Štukaturna dekoracija stropa je bila gotovo uničena leta 1706 in je kasneje, verjetno zaradi pomanjkanja sredstev, niso več obnovili.²¹¹

Nad glavnim oltarjem se je v zgornjem delu friza ohranilo pravokotno polje s fresko s putti. Freska je gotovo starejšega datuma kot štukaturni friz in je tako le skromen ostanek slikarske dekoracije, ki je preživel požar leta 1706. Upodobljeni sta dve skupini puttov na nebu, polnem oblakov. Putta na levi nosita košaro s cvetjem. Na desni so trije, dva se ubadata z draperijo, tretji pa nosi belo lilijo. Njihova zavaljena, spužvasta telesa in geste spominjajo na putte, upodobljene na freskah v drugem nadstropju gradu. Freske v kapeli in v sobi v drugem nadstropju kažejo toliko sorodnosti, da jih smemo pripisati enemu slikarju oziroma delavnici. Oba prostora so poslikali okoli leta 1674.²¹²

S štukaturu so okrašene tudi okenske niše, v katerih se ponavlja motiv ovalnih okvirjev, rozet in akantovja. V ovalnih poljih so freske z upodobitvami dvanajstih apostolov. Razgibane, ekspresivne like je mogoče postaviti na začetek 18. stoletja, v čas požarne obnove gradu.²¹³

Nad zakristijo je bila empora (trifora, ki se je odpirala v kapelo, je zazidana), nad njo sta štukaturna grba družine Sauer in Gaschin, ki ju nosita dva putta. Štukatura je oblikovana enako kakor tista na zgornjem frizu kapele in jo je mogoče datirati v čas po letu 1706.²¹⁴

V prvem grajskem nadstropju je v manjšem prostoru tik ob slavnostni dvorani strop s fresko, ki kaže bakanal. Freska je precej skromno delo v grisailu (rdeče v rdečem) in jo je moč datirati v začetek 18. stoletja. Ta prostor se je odpiral (vrata so sedaj zazidana) v večjega, katerega strop je okrašen s štukaturu. Gre za štiri osmerokotna okvirjena polja. Mednje sta vstavljeni dve manjši ovalni polji z zavojčastim okvirjem. V kotih sobe so operutničene glavice. Številni nanosi beleža in zlasti vlaga (v času hotela so bile v tej sobi sanitarije) so štukature močno poškodovali.²¹⁵

V zahodnem delu prvega nadstropja je ohranjen niz štirih sob s štukaturu iz druge četrtine 18. stoletja, ki jih je Janisch v 19. stoletju opisal kot sprejemnico oziroma jedilnico, biljardno sobo, družabni salon ter damski kabinet.²¹⁶

V drugem nadstropju je zraven stopnišča s štukom in freskami okrašena še ena soba. Troje vrat jo je povezovalo z drugimi prostori, osvetljuje jo dvojje oken. Na desni so manjša, zdaj zazidana vrata s profiliranim vratnim krilom in železnim okovjem iz 17. stoletja. Zazidana so tudi večja vrata na levi, ki so vodila v druge prostore. Po stenah se izpod odpadajočega beleža kaže poslikava. Razbrati je mogoče nizek, siv zidec, ki obteka ves prostor in je okrašen z rjavo draperijo. Strop, ki ga tram po dolgem razpolavlja, je okrašen s plitvo štukaturu. Gre za motiv paroma povezanih akantovih vej, ki s svojimi previjajočimi se listi polnijo prostor med ovalnimi polji, ki so namenjena poslikavi. Listi na koncu vej so zaviti v žepe, iz katerih padajo jagode, poganjajo cvetovi in tudi glava nasmejanega moža. S podobno štukaturu so okrašena ostenja okenskih niš ter spodnji del friza v prezbiteriju borlske kapele. Ta del dekoracije je mogoče datirati v čas okoli leta 1674, ko so končali dela v kapeli. Igor Weigl štukature primerja s štukaturami v prvem nadstropju gradu Slovenska Bistrica ter štukaturami v gradu Eggenberg, ki so delo Alessandra Serenia in njegove delavnice, zato predpostavlja, da so tudi borlske štukature delo njegove delavnice.²¹⁷

211 I. WEIGL 1997, p. 219.

212 Ibid. Barbara Murovec navaja, da sta kapelo leta 1674 postavila Jurij Friderik Sauer in njegova žena Marija Barbara Trautmannsdorf, ker pa je grad leta 1706 pogorel, smemo domnevati, da je slikarska oprema kapele z upodobitvami dvanajstih apostolov in s štukom, v katerem je narejen tudi grb naročnikov Franca Antona Sauerja in njegove žene Marije Gaschin, ter sobe v drugem nadstropju z alegorijo štirih dnevnih časov nastala po požaru. V literaturi se sicer dnevni časi datirajo okoli leta 1674 oziroma v sedemdeseta leta 17. stoletja, vendar pa so slogovno tako sorodni s vorauskimi slikami, pa tudi z apostoli iz kapele, da jih smemo bržkone pripisati Johannu Casparju Wagingerju in postaviti njihov nastanek v čas po letu 1706. Cf. B. MUROVEC 2005, p. 76s.

213 I. WEIGL 1997, p. 220. Glede avtorstva (Waginger) cf. B. MUROVEC 2005, p. 76s.

214 I. WEIGL 1997, p. 220. Štukaturu sicer obravnava že prej Barbara Jaki (cf. B. JAKI 1995, p. 63), omenjajo pa jo tudi skoraj vsi starejši pisci.

215 Ibid., p. 221. Fresko bakanala je pozneje obravnavala Barbara Murovec, ki ugotavlja, da je slika zagotovo nastala po grafični predlogi, čeprav grafičnega lista z identično upodobitvijo še ne poznamo, vendar v grafični zbirki v Augsburgu hranijo risbo, ki se v precejšnjem delu upodobljenega popolnoma ujema z borlsko fresko. Gre za signirano in v leto 1674 datirano risbo Johanne Sibylle Küssel (ok. 1650–1717), ki predstavlja Bakhovo pijanost, pri čemer se je Küsslova po vsej verjetnosti zgledovala po nekem francoskem originalu. Murovecova predpostavlja, da je slikar v Borlu zelo verjetno kopiral grafiko, ki je nastala v Augsburgu, kar moremo domnevati glede na druge znane primere, saj identificirani viri namreč kažejo, da so se na Slovenskem delujoči slikarji vzorovali po augsburških »kopijah« in ne po francoskih »originalih«. Cf. B. MUROVEC 2001, p. 378s.

216 I. WEIGL 1997, p. 221.

217 Ibid.

Štiri ovalna polja, med njimi sta še dve manjši s štukaturno rozeto, so okrašena z alegorijami štirih delov dneva. Če stopimo v sobo z arkadnega hodnika, se cikel pred nami odvije v smeri urnega kazalca. Začne se s z Nočjo, sledita ji Jutro in Dan, ki sta nad oknom, torej v najbolj osvetljenem delu sobe. Cikel konča freska s personifikacijo Večera. Glede avtorstva fresk Weigl predpostavlja, da gre za štajerskega slikarja dokaj povprečnih sposobnosti, ki je verjetno izšel iz kroga Jochanna Melchiorja Otta. Tudi za borlskega slikarja je – tako kot za Otta – značilna uporaba svetlih, skorajda pastelnih barvnih tonov, za sam cikel pa je zagotovo uporabil grafične predloge, ki jih doslej še ni bilo mogoče najti.²¹⁸

Kapitel z angelsko glavico, grajska kapela, 1678 in po 1705. Foto: Branko Vnuk 2010.

Kapitel z angelsko glavico, grajska kapela, 1678 in po 1705. Foto: Branko Vnuk 2010.

Grajska kapela s štukaturu in stenskim poslikavami, 1678 in po 1705. Foto: Branko Vnuk 2010.

Štukaturni relief sv. Katarine, grajska kapela, 1678 in po 1705. Foto: Branko Vnuk 2010.

Štukaturni relief sv. Barbare, grajska kapela, 1678 in po 1705. Foto: Branko Vnuk 2010.

218 I. WEIGL 1997, p. 221s. Ko se je leta 1995 strop sesedel, so bile freske in štukatura snete. Danes so shranjene v sobi v zahodnem traktu gradu, vendar je bila žal ena izmed njih prav vandalsko uničena (op. avt.).

Končno je Ivan Stopar v knjigi *Najlepši slovenski gradovi*, ki je izšla leta 2008, nekoliko dopolnil svoje prvotne ugotovitve, saj pravi, da se od prvotnega gradu, o katerem se govori v listini ogrskega kralja Bele IV., ni na prvi pogled nič ohranilo. Šele nadrobnejši ogled nam pokaže, da je šlo sprva za običajen, na pravokotni ploskvi pozidan obodni grad, ki so ga na najbolj izpostavljeni strani okrepili z mogočnim bergfridom, ki je danes skrit v renesančni bastiji z do 12 metrov debelimi zidovi, medtem ko se prvotna tlorisna zasnova skriva za mlajšimi, večidel renesančnimi in baročnimi bivalnimi trakti, ki oklepajo razsežno notranje dvorišče. To se še zdaj ponaša z renesančnimi arkadami, medtem ko se na večjem prednjem dvorišču v oblikovanju portalov in oken že polno uveljavljajo baročna oblikovna načela.²¹⁹

Današnja podoba je Borl dobil šele okoli leta 1674, ko ga je tedanji lastnik grof Jurij Friderik Sauer temeljito moderniziral, obenem pa povečal s prizidavo novih vzhodnih kril. Med takratne nove gradnje lahko prištejemo tudi grajsko kapelo, ki je nekaj časa služila celo za župnijsko cerkev. V prezbitteriju se je odlikovala z bogato opremo, kjer še zmeraj vzbujajo zanimanje polnoplastični štuk in upodobitve dvanajstih apostolov, ki jih zadnje čase pripisujejo tirolskemu slikarju Johannu Casparju Wagingerju. Prelep baročni štuk pa se je ohranil tudi v nekaterih sobah zahodnega trakta.²²⁰

Grad Borl na starih upodobitvah

Za poznavanje gradbene podobe gradu so pomembne stare upodobitve, saj nam pogosto nudijo podatke o nekdanji podobi objektov, ki so pozneje izginili ali bili predelani zaradi obnov in drugih razlogov, so pa tudi dober vir informacij za topografijo grajskega kompleksa.

Najstarejša znana upodobitev gradu Borl je na sliki Marijinega kronanja, ki je do leta 1993, ko je bila ukradena, krasila veliki oltar v grajski kapeli. Pod prizorom Marijinega kronanja sta naslikana dopasna portreta donatorjev, grofa Jurija Friderika Sauerja in njegove žene Marije Barbare Trautmannsdorf, preoblečena v svoja svetniška zavetnika, sv. Jurija in sv. Barbaro. Mož in žena v rokah ponosno držita model gradu Borl, ki sta ga temeljito obnovila. Sliko lahko datiramo v čas med letom 1678, ko je dal grof Jurij Friderik Sauer zgraditi kapelo Sv. Trojice in Device Marije (temeljni kamen je položila njegova soproga Marija Barbara, rojena Trautmannsdorf, blagoslovil pa ga je opat Bernard Maurisberg, arhidiakon Savinjske doline in Dravskega polja, dne 30. oktobra), ter letom 1681, ko je izšla *Topographia Ducatus Styriae*, ki jo je objavil Georg Mattheus Vischer.²²¹

Veduta Borla – detajl z oltarne slike *Marijino kronanje*, 1678–1681. Nahajališče neznan. Objavljeno v I. STOPAR 1987, p. 84s.

219 I. STOPAR 2008, p. 35s.

220 Ibid., p. 37.

221 Sliko temeljiteje obravnava Igor Weigl, ki jo datira v čas med letoma 1674 in 1681. Cf. I. WEIGL 1997, p. 220s. Posnetek slike je objavljen v I. STOPAR 1987, p. 84s, in I. WEIGL 1997, p. 219, z datacijo okrog leta 1674. Za letnico 1678 in posvetitev temeljnega kamna cf. J. MIKUŽ 1982, p. 6.

Grad je neznani slikar upodobil v nekoliko okorni perspektivi z njegove severne strani. Na sliki vidimo na desni strani najprej leta 1778 porušeno zahodno krilo gradu, kjer je sedaj grajska razgledna ploščad. Ta stolpasti objekt je bil trikrat dvoosen in – kakor je razvidno s slike – tudi podkleten ter dvonadstropen.²²² Sledi trietažni severni trakt notranjega grajskega dvorišča, ki je šestkrat dvoosen, na severni strani pa ga obdajajo štirje zunanji oporniki. Pravokotno nanj se v njegovem vzhodnem delu prislanja dvoetažna štiriosna viteška dvorana, pod katero je v pritličju cerkvena ladja. V stiku severnega trakta notranjega dvorišča in vzhodnega trakta zunanjega dvorišča pa izstopa še nek ožji objekt, ki zavzema dolžino dveh okenskih osi cerkvene ladje in sega s pultasto streho do višine prvih dveh oken viteške dvorane. Ta objekt in zahodno stolpasto stavbo povezuje obzidje, iz česar sklepamo, da je bil na tem mestu nekdanji cvinger. Ob severno steno vzhodnega trakta se nato prislanja za etažo nižja trikrat dvoosna grajska kapela oziroma prezbitterij, pod katerim je kletni prostor. Takoj nato se na vzhodno steno kapele prislanja desetosno dvonadstropno upravno poslopje, ki je tudi podkleteno. Klet je osvetljevalo šest manjših oken, med tretjim in četrtem pa je bil pravokotni uvozni portal v klet. Sledi obzidje nekdanjega predgradja z dvema vogalnima pravokotnima stolpoma, med njima pa je streha nekdanjega grajskega gospodarskega poslopja.²²³ Nad osrednjim delom gradu izstopa s čebulasto streho krit grajski zvonik.

Georg Mattheus Vischer je v svoji Topografiji vojvodine Štajerske iz leta 1681 objavil tri upodobitve gradu Borl, dve prikazujeta grad s severne strani, tretja pa pogled na grad z juga.²²⁴

Prva veduta, v Vischerjevi Topografiji označena kot Borl I, ki jo je signiral Andreas Trost, prikazuje grad s severne strani. Grajski kompleks zavzema celoten ostro odsekan skalni pomol, ki se dviguje nad Dravo, v ozadju gradu pa na visokem, z gozdom prekritem hribu stoji manjša cerkev s strešnim stolpičem in čebulasto streho nad zahodnim pročeljem, verjetno nekdanja cerkev sv. Urbana, ki je bila že v začetku 19. stoletja v ruševinah. Ponovno vidimo na desni nekdanji nadstropni zahodni stolpasti objekt, pod njim pa proti Dravi štrli še neka nadstropna zgradba. Sledi severni šestkrat dvoosni nadstropni trakt notranjega grajskega dvorišča, pravokotno nanj se pa v vzhodnem delu prislanja štiri krat dvoosni nadstropni objekt slavnostne dvorane in cerkvene ladje. Severni zaključek tega trakta povezuje z zahodnim stolpastim objektom zaporni zid, nekdanji cvinger. Nekoliko niže se na ta objekt prislanja trietažni desetosni severni upravni trakt zunanjega grajskega dvorišča, v katerem je v njegovem zahodnem delu grajska kapela. Na vzhodnem koncu trakta z viteško dvorano se začenja obzidano predgradje, ki ga poudarja okrogel, s cinami opremljen in ostrešen obrambni stolp v njegovem zahodnem koncu, sledi severna obrambna poteza predgradja ter v vzhodnem koncu pravokoten stolpasti nadstropni objekt, ki je opremljen s strešnim stolpičem. V okviru predgradja so vidne tudi strešine še dveh gospodarskih objektov. Nad osrednjim delom gradu izstopa s čebulasto streho krit zvonik, ki raste iz ostrejša nekdanjega bergfrida.

Borl I, sign. A. Trost, 1681. PMPO, inv. št. G 1108g. Foto: Boris Farič 2010.

222 Ko so na razgledni terasi nad Dravo v tleh naredili sonde, so našli ostanke obokov kleti zahodnega stolpa. Cf. J. MIKUŽ 1984a, p. 61; J. MIKUŽ 1985b, p. 332.

223 Temeljni zahodnega stolpa so bili odkriti med arheološkimi sondažnimi deli, ki so potekala aprila 1982 (op. avt.).

224 Najnovejša izdaja grafičnih upodobitev je iz leta 2006. Cf. Georg Mattheus Vischer: *Topographia Ducatus Styriae*: izbor, ed. Ivan Stopar, Primož Premzl, Maribor 2006, za Borl sl. 4, 5, 6. Opis vseh treh grafik pri J. CURK 1985, p. 366s.

Druga veduta, v Vischerjevi Topografiji označena kot Borl II, enako kot prva predstavlja pogled na Borl s severne strani, vendar je tokrat grad postavljen v širšo pokrajino. To grafiko je signiral Matthias Greischer. V ozadju so vidne večinoma z gozdom prekrivane Haloze s cerkvijo sv. Urbana na levi in več zidanicami na vrhovih. Po Dravi spodaj plujejo čolni, šajke in splavi, na sredini je prikazan izliv potoka Bele v Dravo, desno od gradu, ob njegovem znožju, pa je viden vrtni paviljon. Levo od grajskega kompleksa stoji obzidan objekt nekdanje grajske pristave.

Borl II, sign. M. Greischer, 1681. PMPO, inv. št. G 576g. Foto: Boris Farič 2010.

Upodobitev gradu se v kar nekaj detajlih razlikuje od predhodne, Trostove upodobitve. Zahodni stolpasti objekt je trietažen, tri krat dvoosen, nanj pa se prislanja trietažno, šest krat dvoosno krilo severnega trakta notranjega grajskega dvorišča. Pravokotno na ta trakt je prislonjen štiriosni trietažni objekt slavnostne dvorane. Tudi na tej upodobitvi povezuje severni konec trakta s slavnostno dvorano z zahodnim stolpastim objektom obrambni zid, ki obdaja cvinger, v katerega vodi portal, prislonjen k objektu slavnostne dvorane. Severni trakt zunanega grajskega dvorišča je na tej upodobitvi štirietazhen in celo dvanajstosen v zgornjih dveh etažah. V klet vodi portal s severne strani. Ob vzhodno stranico trakta se prislanja predgradje, poudarjeno z dvema stolpoma in severnim obrambnim zidom, izza katerega štrlita strehi dveh gospodarskih poslopij, od katerih je drugo dvoosno. Zahodni, manjši pravokotni stolp je pozidan na eskarpasti bazi in prekrit s štirikapno streho. Vzhodni zaključni mogočnejši pravokotni stolp je dvoetažen, njegovo zahodno stranico pa poudarja pokrit balkon. Nad osrednjim delom grajskega jedra se nad streho bergfrida dviguje zvonik z uro in čebulasto streho.

Posebej dragocena pa je tretja veduta, v Vischerjevi Topografiji označena kot Borl III, ki jo je prav tako signiral Matthias Greischer. Grad Borl prikazuje z južne strani, kjer lahko vidimo eno redkih upodobitev grajskega predgradja in ob znožju gradu grajski vrt.

Levo za grajskim hribom, katerega pečina na zahodni strani strmo pada proti Dravi, vidimo silhueto graščine Muretinci, pod grajskim hribom pa je pravokoten ograjen grajski vrt. Ograjo v vsaki stranici predira troje vhodov,

na vogalih in sredinah stranic pa je ograja poudarjena z okrasnimi stolpiči oziroma portali. Sredi vrta stoji vrtni paviljon oktagonalne zasnove, sam vrt pa ima tipično, še renesančno občuteno zasnovo z geometrično razporejenimi pravokotnimi gredami, med katerimi so razporejene sprehajalne poti. Zadaj, za vrtom, se vije pot na grad. Na levi strani z mostičem premošča potok Belo in se nato v osrednji osi parka začne vijugasto vzpenjati do obzidja, kjer je manjši vhod, ki vodi neposredno v grajsko predgradje. Druga, glavna pot pa od osrednje osi grajskega parka vodi po položnejši trasi, kar ponazarja tudi kočija s konji, neposredno do glavnega zunanega uvoznega portala, ki je desno od prej omenjenega manjšega vhoda.

Borl III, sign. M. Greischer, 1681. PMPO, inv. št. G 575g. Foto: Boris Farič 2010.

Pod osrednjim grajskim kompleksom je obzidano predgradje, ki ga poudarja vzhodna obrambna poteza z obzidjem in tremi objekti. Skrajno desno, v jugovzhodnem koncu te obrambne linije, je štiri krat dvoosno etažirano in s štirikapnico krito poslopje, verjetno bastija oziroma stolpasta oporišče, ki ga na južni ožji strani podpirata dva opornika. Bastijo v ozadju povezuje z bergfridom visok zaporni zid. Nekako na sredini predgradja stoji še eno večje večosno visokopritlično poslopje, katerega severni del opirajo trije oporniki. Verjetno gre za nekdanjo stražarsko hišo, saj je takoj nato desno od nje glavni zunanji grajski uvozni portal. Skrajni desni konec te obzidne poteze zaključuje pravokoten ogelni obrambni stolp, ki smo ga videli že na prejšnjih dveh upodobitvah gradu.

Nekoliko nad predgradje dvignjeno je osrednje grajsko jedro, ki ga v jugovzhodnem delu obvladuje mogočen osrednji grajski stolp – bergfrid, ki ima pravokotno zasnovo, nad njim pa se dviguje visok stolpič s čebulasto streho – grajski zvonik. Desno od bergfrida je mogočen nadstropni glavni vhod, ki vodi na osrednje grajsko dvorišče (današnje zunanje). Z obeh strani ga flankirata stolpasti stavbi, med njima pa se vzpenja s predgradja ravno speljana ograjena cesta na notranje dvorišče. Levo od glavnega stolpa se nanj prislanja mogočni južni trietažni, sedemosni trakt notranjega grajskega dvorišča, ki ga v sredinski osi poudarja erker – nekdanji grajski straniščni pomol, katerega ostanek je nedavno ponovno prišel na plano, ko so to steno očistili bršljana, ki ga je zakrival. Na ta južni trakt se pravokotno prislanja zahodni enoosni prečni trakt notranjega dvorišča, takoj za tem pa sledi trietažni zahodni stolpasti objekt, ki je bil porušen leta 1778.

Po požaru, ki je grad prizadel leta 1705, je nastala votivna slika sv. Florijana, ki je nekoč stala na stranskem oltarju, a tudi ta oltarna slika je bila žal ukradena leta 1991.²²⁵ Slika je zanimiva zato, ker je tudi na njej upodobljena veduta gradu Borl s severne strani, ki je skoraj povsem identična z veduto z glavne oltarne slike iz časa med letoma 1678 in 1681, le da je na tej sliki perspektiva nekoliko boljša. Kar se tiče same gradbene substance grajskega kompleksa, slika ne prikazuje nobenih strukturnih sprememb, ki bi se zgodile do leta 1705.

Veduta Borla – detajl z oltarne slike Sveti Florijan – zavetnik Borla, po 1705. Hrani PMPO. Foto: Boris Farič 2010.

Druge upodobitve gradu Borl, ki bi nastale v 18. stoletju, trenutno niso znane, naslednje upodobitve gradu izvirajo šele iz 19. stoletja.

Iz začetka 19. stoletja je lesorez, signiran s FH, prikazuje pa grad z jugozahodne strani. Podoba gradu, ki stoji na strmi skali nad reko Dravo, je zelo shematizirana, vse pobočje je zaraslo, edini novosti sta v tem, da stolpič – zvonik, ki se dviguje nad streho bergfrida, nima več čebulaste strehe, ampak piramidasto kot še danes, in da je prizidan petosni jugovzhodni prizidek južnega grajskega trakta.²²⁶

Iz časa okrog 1810–1815 izvira oljna upodobitev gradu Borl z brodom čez Dravo, ki jo trenutno poznamo le še s Steletove fotografije, posnete v dvajsetih letih 20. stoletja, saj se je sled za sliko izgubila.²²⁷

225 O dataciji in kraji cf. I. WEIGL 1997, p. 221.

226 Objava in datacija pri I. STOPAR 1981, p. 9 (11. 6. 1981).

227 Objava pri I. STOPAR 1990, p. 27. Foto: F. Stele, ok. 1930, INDOK center MZK RS, št. 14165.

V ospredju slike je viden brod, na katerem je odprta kočija z dvovprego, v kateri sedita moški in ženska v modnem oblačilu, pred njima kočijaž, ob njem moški na konju s cilindrom ter kmečka družina in dva moška, sloneča ob ograji broda na drugi strani kočije, ki zreta proti splavu na reki. Na desnem bregu Drave stoji skupina treh ljudi, v ozadju kmečki voz. V ozadju je vidna večja zidana hiša z gankom, verjetno mitnica ali gostišče, pred katero na klopici sedijo trije ljudje, zraven njih pa stoji še en kmečki voz. Pred to stavbo je znamenje sv. Nepomuka iz leta 1752 na visokem zidanem podstavku, vrh katerega sta vidna obrisa dveh angelskih figur. Za gostiščem stoji večje leseno gospodarsko poslopje, pred njim ponovno trije ljudje, ki hitijo po opravkih. Za lesenim poslopjem je vidna ograja grajskega parka.

Osrednji del slike zavzema upodobitev gradu z jugozahodne strani. Levo so vidni ostanki spodnjega dela zahodnega stolpastega objekta. Nanj se veže južno grajsko trietažno krilo s prizidanim petosnim enako visokim jugovzhodnim prizidkom. Nanj se veže predgradje z dvema zidanima objektoma: v ospredju je objekt nekdanjega stolpastega oporišča oziroma bastije, v ozadju pa nekdanja stražarnica. Nad gradom se dviguje zvonik s piramidasto zaključeno streho.

Na grafični upodobitvi gradov Muretinci in Borl, objavljeni v stari Kaiserjevi suiti leta 1832, je grad, ki ga vidimo desno za graščino Muretinci, upodobljen s severozahodne strani. Podoba gradu, obraslega z drevjem, je shematizirana, predvsem pa izstopa močno podzidana, verjetno ostanek starega stolpastega objekta, zahodna razgledna ploščad, ki jo prekriva lesen, na vse strani odprt nadstrešek.²²⁸

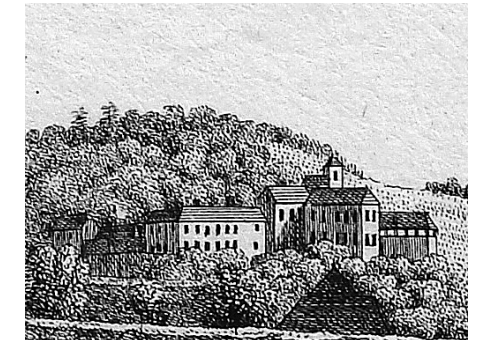
Na kolorirani perorisbi, signirani s CN, ki je bila narejena po neki grafični predlogi v drugi četrtini 19. stoletja, je, kot navaja Jože Curk, prikazan pogled na grad z južne strani. Grajsko osredje obvladuje glavni stolp s čebulasto

Veduta Borla, sign. FH, začetek 19. stoletja. Objavljeno v I. STOPAR 1981, p. 9.

Borl z brodom čez Dravo, 1810–1815. Nahajališče neznano. Foto: France Stele okrog 1930, INDOK CENTER MZK RS, št. 14165.

Gradova Muretinci in Borl – detajl z Borlom, risba Kuwasseg, vrezal Folwarezni, okrog 1830. PMPO, inv. št. G 1266g. Foto: Tatjana Štefanič 2005.

pokritim strešni stolpičem – zvonikom in visokim opornikom, na katerega se na severu naslanjajo trakti, ki zapirajo notranje dvorišče, na zahodu nižji prizidek, na jugu ozek nadstropni trakt, na vzhodu pa poslopja, ki obkrožajo srednje dvorišče: trakt s cerkvijo in dvorano, trakt z upravnimi prostori in vhodni trakt z dvema rizalitoma, ki ga kaže že Vischer, a ga sedaj ni več. Sledi obsežno predgradje, ki oklepa vso južno stranico grajskega kompleksa in razpada v dve coni, zunanjo in notranjo. Zunanjo cono, ki jo je prečni zid delil v dve polovici, je obdajalo močno, napol eskarpasto obzidje, notranjo, ki se je delila v dve polconi, pa sta omejevali dolgi gospodarski poslopji in vmesni zid z dvorannim stopniščem. Na jugovzhodu je predgradje zapiral vhodni stolp, na vzhodu pa nadstropni in pritlični trakt, ki sta deloma še ohranjena. Predgradje je poraslo z drevjem in grmičevjem, kar velja tudi za grajsko pobočje, po katerem se vije steza iz doline levo proti grajskemu vhodu desno, kamor vodi tudi vozna pot po slemenu grajskega griča. Blizu obeh poti stojita večji gospodarski poslopji, eno zidano, drugo leseno.²²⁹

Na tonirani litografiji iz leta 1864, objavljeni v Reichertovem albumu, je upodobljen pogled na grad z jugozahodne strani.²³⁰ V spodnjem delu slike vidimo plavajoči mlin na reki Dravi, nad reko pa se na ostro odsekani pečini dviguje grad, ki ga poudarja močno podzidana ploščad, ostanek zahodnega stolpastega objekta, z leseno glorieta na vrhu. Vidno je južno pročelje južnega in jugovzhodnega trakta, nad katerim se dviguje streha bergfrida, iz katere raste s

228 Objava Kaiserjeve suite v Franz Joseph Kaiser: *Litografirane podobe slovenještajerskih mest*, ed. I. Stopar, P. Premzl, Maribor 1999, sl. 33.

229 Opis povzet po J. CURK 1985, p. 367.

230 Objavljeno v I. STOPAR 2008, p. 36.

Reichertova suita: Grad Borl, 1864.
KIP, inv. št. N-16353-D.
Foto: Mira Petrovič 2010.

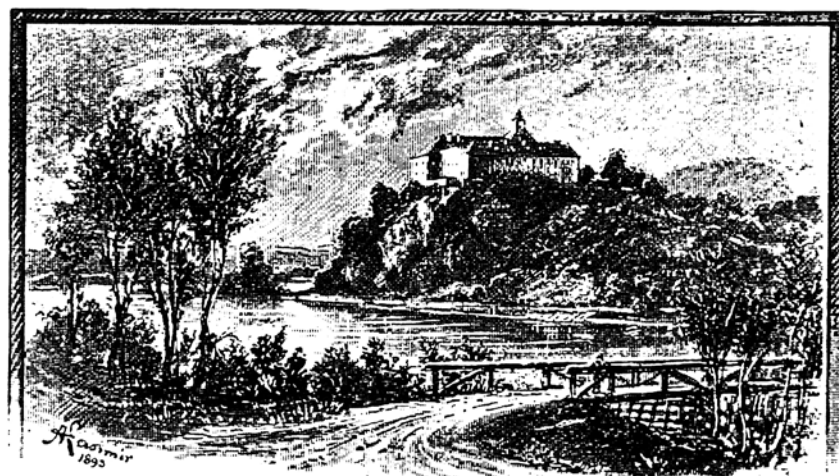
piramidasto streho pokrit strešni stolpič – zvonik. Na tej upodobitvi že manjkajo objekti, ki so nekoč stali na ploščadi predgradja.

Leta 1890 je Hugo Darnaut-Fix upodobil pogled na grad z levega brega reke Drave, z njegove jugozahodne strani. Ksilografija je zanimiva, ker na tej upodobitvi ni več videti zahodne razgledne ploščadi z glorieta, ampak le še teraso, kakršno poznamo danes.²³¹

Med vedutami Borla iz 19. stoletja velja na koncu omeniti še grafiko Aloisa Kasimira iz leta 1893, ki prikazuje pogled na grad z jugozahodne strani, z levega brega reke Drave.²³² V ospredju je viden spodaj nov lesen most čez Dravo, v ozadju se dviguje na mogočni pečini stoječi grad. Upodobitev gradu je precej shematizirana in zelo podobna predhodni, ki jo je narisal Hugo Darnaut-Fix.

Hugo Darnaut-Fix: Grad Borl, 1890.
Foto: <http://www.tankonyvtar.hu/konyvek/osztrak-magyar/osztrak-magyar-081204-606>.

Alois Kasimir: Grad Borl, 1895. Objavljeno v J. FELSNER 1895, p. 125.

Poleg obravnavanih vedut, ki so kot slikovni vir nepogrešljiv pripomoček za raziskavo gradbene podobe gradu v preteklosti, pa je izredno dragocen vir tudi franciscejski kataster iz leta 1824, saj nam v dokaj točni in nazorni sliki podaja topografsko zasnovo celotnega grajskega kompleksa.²³³

Na katastrskem načrtu je dobro vidna dvodelna zasnova grajskega kompleksa, sestavljena iz predgradja in osrednjega grajskega dela, ki ima dve dvorišči. Na območju predgradja so poudarjene strešine treh večjih grajskih poslopij: na zahodni strani predgradja je večji, v obliki črke L oblikovan objekt – nekdanje stolpasto oporišče oziroma bastija, nekoliko stran od tega objekta stoji neko drugo, na vzhodno potezo obzidja naslonjeno podolgovato gospodarsko poslopje, v katerem je bila med drugim nekoč tudi stražarnica, ki je varovala glavni zunanji uvozni grajski portal, ki je umeščen v severovzhodni kot predgradja. Ob severni strani uvoznega portala je viden manjši kvadraten objekt – nekdanji obrambni stolp. Nanj se ob severni potezi obzidja prislanja še en podolgovat objekt. Med tem poslopjem in začetkom vzhodnega in severnega trakta sedanjega zunanjega dvorišča teče obzidna poteza, pred katero je nekako

231 Objavljeno na <http://www.tankonyvtar.hu/konyvek/osztrak-magyar/osztrak-magyar-081204-606>.

232 Objavljeno pri J. FELSNER 1895, p. 125.

233 Objavljeno na http://sigov3.sigov.si/cgi-bin/htqlcgi/arhiv/enos_isk_kat.htm.

Borl na franciscejskem katastru, 1824. ARS, sign. AS 3000/MS8. Foto: <http://www.gov.si/arhiv/kataster/imgb/m/m058a01.jpg>.

na sredini postavljen še en pravokoten oziroma kvadraten objekt – nekdanji drugi severni obrambni stolp, katerega temelje so odkrili leta 1982.

Iz predgradja vodi na prvo notranje grajsko dvorišče ozek prehod, umeščen med bergfrid in vzhodni trakt današnjega zunanjega dvorišča. Vanj vodi ozka pot čez jarek, ki ga na desni strani flankira neki bastiji podoben objekt. Pred tem objektom je vrisana lokacija grajskega vodnjaka. Obe notranji grajski dvorišči obdajajo z vseh strani trakti osrednjega grajskega poslopja. Na zahodni strani se ob notranje grajsko dvorišče prislanja stavba nekdanjega stolpastega objekta, ki je bil leta 1778 spremenjen v razgledno ploščad z glorieta.

Jugozahodno ob znožju gradu je vrisan nekdanji pravokotno zasnovan grajski park, ob njem pa je speljana z alejami obdana cesta, ki vodi na grad. Ob glavni uvozni cesti sta na ravnem odseku pred glavnim vhodom v grad, južno od nje, vrisani še dve manjši pravokotni stavbi, od katerih je danes ohranjena le še leva. Severozahodno od grajskega kompleksa je vrisano še večje pravokotno poslopje nekdanje grajske pristave.

Grad Borl – poskus rekapitulacije njegovih glavnih stavbnogodovinskih razvojnih faz

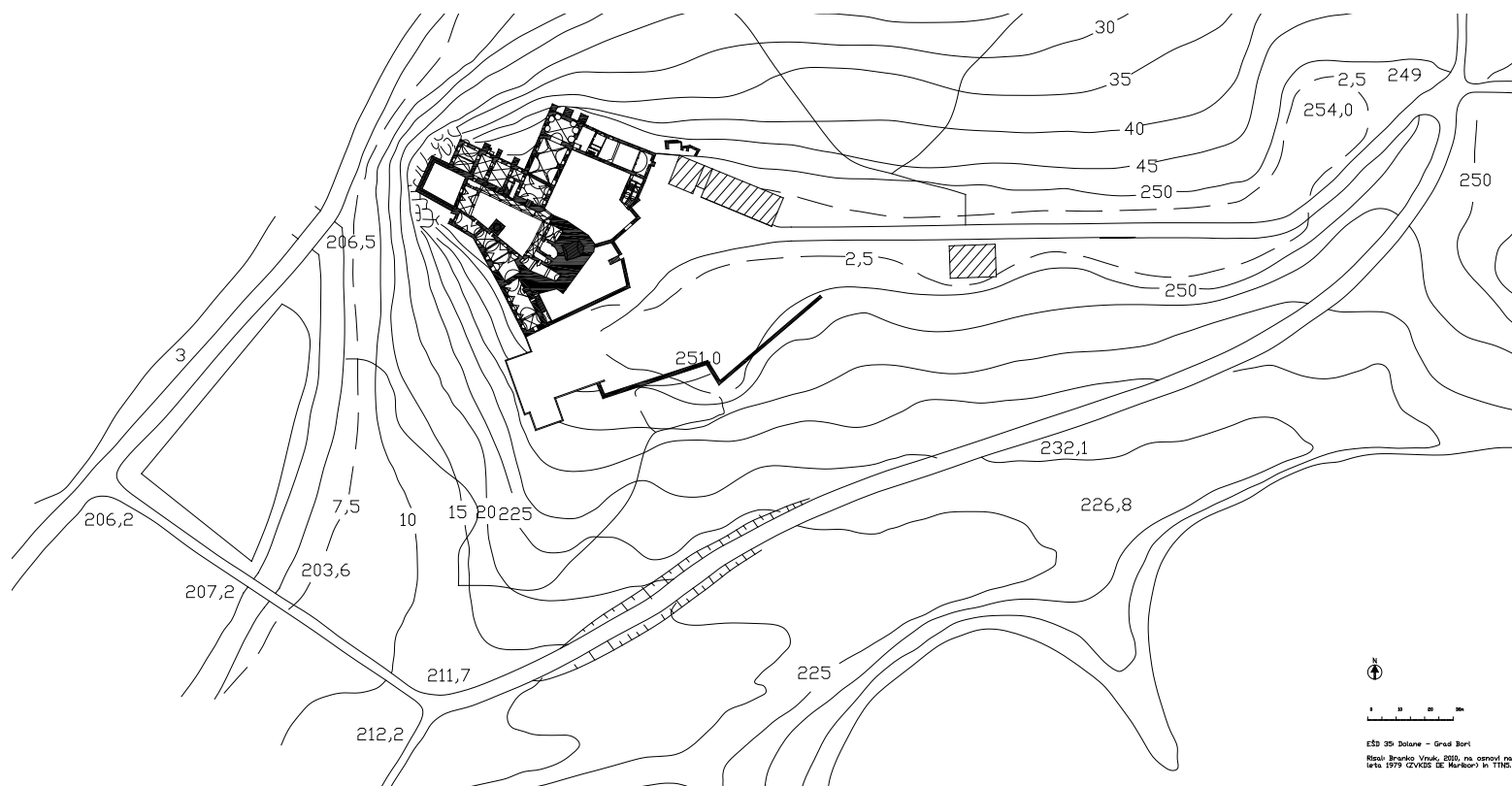
Kot smo zapisali že uvodoma, pisni viri o začetkih srednjeveškega gradu molčijo, pa tudi kamni še niso spregovorili, saj še zmeraj niso bile opravljene temeljite gradbene in arheološke raziskave, ki bi nam lahko pojasnile marsikatero neznanko o najzgodnejših obdobjih njegovega gradbenega razvoja.

Na osnovi pregleda zgodovinskih, slikovnih in materialnih virov ter dosedanjih analiz gradbenega razvoja, ki sta jih prispevala predvsem Ivan Stopar in Jože Curk, lahko posamezne gradbene faze v grobem vezemo na obdobja, ko je bil grad v posesti posameznih pomembnejših rodbin. V času Ptujskih gospodov (1255–1438) je nastalo osrednje grajsko jedro z bergfridom, palacijem, cisterno in verjetno hišo na zahodnem platoju, grad pa se je nato postopoma širil proti severu in vzhodu. V času Székelyev (1488–1620) so po vojnah z Madžari potekala nujna poznogotska in renesančna obnovitvena dela, v času rodbine Sauer (1639–1801) si je grad nadel sedanjo baročno podobo, z Wurmbrandi (1801–1922), ki so opravili manjše adaptacije, marsikaj pa tudi porušili, pa se je tudi končalo obdobje, ko je bil grad sedež tako mogočne in bogate gosposčine. S postopno prodajo zemljišč in poznejšo nacionalizacijo je grad izgubil svoje naravno gospodarsko zaledje, ki je omogočalo njegovo vzdrževanje, po opustitvi hotelsko-letoviške dejavnosti pa se je kljub intenzivnim obnovitvenim delom, ki so potekala v osemdesetih letih prejšnjega stoletja, začel njegov neusmiljeni propad. Brez prebivalcev je grad izgubil svojo dušo, postal le še sam sebi namen, širši skupnosti pa breme.

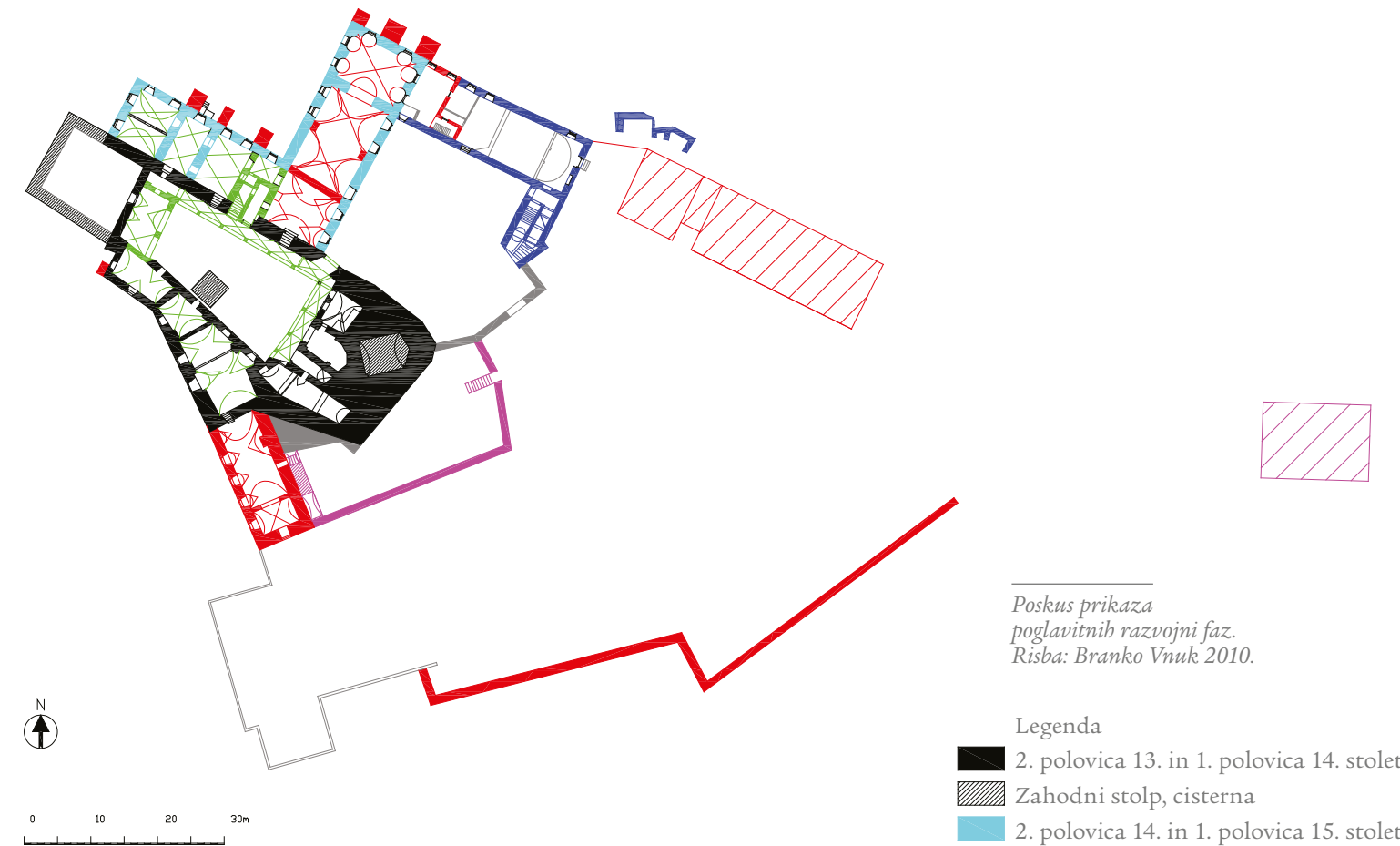
O podobi gradu pred letom 1255, ko so ga Ptujski gospodje dobili v fevd od ogrskega kralja Bele IV., ni nič znanega, vendar se je v literaturi nekako uveljavilo mnenje, da segajo začetki gradu še v 12., če že ne kar v 11. stoletje. Kot pravi Jože Curk, je utrdba gradiškega tipa, ki je služila kot manjša madžarska vojaška postojanka, tukaj gotovo obstajala že ob koncu 12. stoletja. Ostanek te utrdbe bi lahko predstavljalo, kot meni Ivan Stopar, pravokotno jedro osrednjega grajskega stolpa – bergfrida, ki utegne biti še romansko. Odkrito je bilo med obnovitvenimi deli, ki so potekala v osemdesetih letih prejšnjega stoletja, vendar bo mogoče kaj več o tem reči šele po dodatnih večletnih sistematičnih raziskavah.

Šele z nastopom Ptujskih gospodov okrog leta 1255, čeprav ne izključujemo možnosti, da so ga ti zasedli že v prvi polovici 13. stoletja, se je postopoma razvilo sedanje grajsko jedro. Tedaj je bil pozidan mogočni bergfrid, ki je v tlorisu koncipiran kot nepravilen mnogokotnik, ki se kot top klin obrača proti jugovzhodnemu pobočju hriba, od koder je bilo možno pričakovati napad. V pritličju ga obteka pristrešen talni zidec, sam stolp se povzpne v višino treh etaž, vendar je bil še višji, saj so na četrti etaži, sedanji podstrešni, ostanki notranjih prostorov, ki so pozneje

služili za postament baročnega strešnega stolpiča – zvonika, ob južno zaporno steno pa se je v notranjosti prislanjalo še neko poslopje, ki pa ni bilo sestavni del bergfrida (ostanki tega objekta so prav tako vidni na podstrešju). Zidava bergfrida je neurejena, šivani robovi so poudarjeni s klesanci, obodna stena na odprti zunanji strani pa je skoraj povsem kompaktna, saj obstaja le manjše število odprtin: v vzhodni steni vidimo na levem skrajnem koncu kar visoko nad zunanjo hodno površino vstavljen zgodnjegotski kamnit pravokotni portal s posnetimi robovi in zaključki na ajdovo zrno, identičen portal pa vidimo tudi v zalomu severne obodne stene bergfrida. Oba zgodnjegotska portala sta vodila neposredno v prvo nadstropje bergfrida, kar je značilno za srednjeveške obrambne objekte, saj je bil s tem otežen dostop morebitnim nasprotnikom; dostop do stolpa je bil možen le po lestvah, ki so jih po potrebi potegnili navzgor. Prvi portal je omogočal dostop do notranje veže, ki je povezovala predgradje z notranjim grajskim dvoriščem, zato predpostavljamo, da je bil ta, vzhodni del še dodatno zavarovan s cvingerjem, ki je morebiti še ohranjen znotraj sedanje, z mlajšim eskarpastim zidom obdane zunanje terase. Drugi portal v zalomu severne obodne stene, ki je vodil neposredno v osrednji nadstropni prostor bergfrida, ki so ga v prvem in drugem nadstropju osvetljevale štiri v vogale nameščene visoke in ozke pravokotne svetlobne reže, pa se je verjetno navezoval na stražarnico, ki je bila nad prvotnim srednjeveškim zunanjim uvoznim portalom.

Grad Borl – situacija. Risba: Branko Vnuk 2010.

Poskus prikaza
poglavitnih razvojnih faz.
Risba: Branko Vnuk 2010.

Legenda

- 2. polovica 13. in 1. polovica 14. stoletja
- Zahodni stolp, cisterna
- 2. polovica 14. in 1. polovica 15. stoletja
- 2. polovica 15. in 1. polovica 16. stoletja
- 1. polovica 17. stoletja
- 2. polovica 17. stoletja
- 18. stoletje
- 19. in 20. stoletje

EŠD 35: Dolane – Grad Borl
Poskus prikaza poglavitnih razvojnih faz.
Risba: Branko Vnuk, 2010, na osnovi načrta iz
leta 1979 (ZVKDS OE Maribor)

Zračni posnetek Borla.
Foto: Darko Kolarič 2008.

Verjetno sočasen je tudi jugozahodni, najverjetneje vsaj v zidanem delu visokopritlični trakt notranjega grajskega dvorišča, ki ga na zunanji strani zahodne stene še dodatno poudarja straniščni pomol – erker.

Zračni posnetek Borla. PMPO, fototeka Kulturnozgodovinskega oddelka, št. 2005. Foto: Ivo Ciani, s. a.

Na zahodni strani je notranje grajsko dvorišče zapiral podolgovat pravokoten večetažen stolpast objekt – mogoče hiša, ki je bil odstranjen leta 1778, vendar je v kletnem delu še ohranjen, kar so potrdila obnovitvena dela v osemdesetih letih prejšnjega stoletja.

Severno stranico notranjega dvorišča je zapirala več kot 1,8 metra debela zaporna stena, na dvorišču pa je ob jugozahodnem traktu stala okrog 4 x 4 metre široka in 20 metrov globoka grajska cisterna. Glede cisterne je treba upoštevati, da je bilo treba pri gradnji, ki je ponavadi potekala dokaj hitro, zaradi uporabe živega apna poleg gradbenega materiala zagotavljati tudi zadostno količino vode. Prav zaradi delovanja gradbišča je prva skrb veljala vodi: če je bilo le možno, izkopu vodnjaka, če pa vodnjakov z živo vodo ni bilo, pa so se morali zadovoljiti z zbiralniki in cisternami za meteorno vodo. Eno ali drugo obliko vodnjaka so morali pripraviti že pred začetkom gradnje, saj bi drugače morali med gradnjo vodo nositi ali tovoriti na hrib, kar pa je bilo težko, zamudno, predvsem pa drago delo.²³⁴

Skozi severni zaporni zid notranjega grajskega dvorišča je bil na mestu sedanjega renesančnega portala speljan notranji vhod na tedanje osrednje dvorišče, ki je bil opremljen z jarkom in dvižnim mostom. Z leve strani je dostop varoval bergfried, z desne pa verjetno še neki stolpast objekt, katerega močni postament velikosti 11,5 x 7,8 metra

234 Cf. J. CURK 1989, p. 101s.

je še ohranjen v kletni etaži v stiku severnega trakta notranjega grajskega dvorišča z zahodnim traktom sedanjega zunanjega dvorišča. Povsem možno je, da je na tej lokaciji stala tudi prvotna manjša grajska kapela, se pravi, da sedanja baročna le nadaljuje tradicijo prvotne lokacije.

Pogled na bergfried. Foto: Boris Farič 2010.

Pogled na bergfried in glavni vhod. Foto: Branko Vnuk 2010.

Notranjost bergfrida s svetlobnimi odprtinami. Foto: Branko Vnuk 2010.

Pogled na bergfried z gotskim pravokotnim portalom. Foto: Branko Vnuk 2010.

Med letoma 1291 in 1337 so se razplamteli tudi boji in prepiri o lastništvu gradu Borl; v kolikšni meri je pri tem trpel sam grad, ni znano še nič konkretnega. Predpostavljamo pa, da sta bila nekako v času od druge polovice 14. in v prvi polovici 15. stoletja že pozidana severni trakt notranjega grajskega dvorišča in zahodni trakt zunanega dvorišča. Na to sklepamo predvsem zaradi debeline njunih obodnih sten, ki se gibljejo med 1,3 in 1,5 metra, in samega načina gradnje, čeprav to zaradi manjkajočih izpovednejših gradbenih elementov (predvsem stavbnega pohištva), še ni nujno zadostni dokaz. Severni trakt je imel tedaj tri etaže, podobno visok pa je bil tudi zahodni trakt zunanega grajskega dvorišča, v katerem predpostavljamo visokogotsko predhodnico sedanje baročne grajske kapele. Severozahodno območje med tem zahodnim, cerkvenim traktom in zahodnim stolpastim objektom pa je tedaj po vsej verjetnosti že bilo zavarovano z obzidjem – cvingerjem, kakršnega vidimo na Vischerjevih upodobitvah gradu.

Drugi gotski pravokotni portal bergfrida. Foto: Branko Vnuk 2010.

Za podobo srednjeveškega gradu, kakršna se je izoblikovala v času Ptujskih gospodov in njihovih naslednikov Schaunberskih, pa je bilo usodno leto 1481, ko ga je z naskokom zasedla vojska madžarskega kralja Matije Korvina pod poveljstvom Viljema Tettauerja in ga tudi porušila. Koliko je bil grad res porušen, ne vemo, možno pa bi bilo, da je šlo v večji meri bolj za simbolično rušenje, kakor je bilo v srednjem veku v navadi, saj Viljem Tettauer verjetno zgolj za ruševino ne bi bil najbolj zainteresiran oziroma ga ne bi od kralja vzel v zastavo že naslednje leto.

Vsekakor so velika obnovitvena in modernizacijska dela v okviru grajskega kompleksa potekala v času, ko z nastopom Jakoba Székelya leta 1488 in njegovega sina Luke leta 1524 nastopi novo obdobje v gradbeni zgodovini borlskega gradu. V ta čas datiramo predvsem pozidavo novega uvoznega portala na sedanje zunanje grajsko dvorišče z dvižnim mostom, ki ga flankirata dve stolpasti zgradbi, kakor je to razvidno iz Vischerjeve vedute Borla ter franciscejskega katastra iz okrog leta 1824/1825, v času Sauerjevih velikih obnovitvenih del okrog leta 1674 pa je ta portal doživel baročno modernizacijo. Ostanek tega obrambnega sistema je verjetno stolpasti del vzhodnega upravnega trakta (ostanki so češko pravokotno poznogotsko biforno okno, manjša pravokotna lina s posnetimi robovi ter renesančni konzolni podstrešni venec, pa tudi tri strelne line na ključ, ki so sekundarno vzdane v sedanji zaporni zid), ki je tedaj že zapiral zunanje grajsko dvorišče z vzhodne strani, ob severno stranico pa so verjetno že tedaj prislonili visokopritlično grajsko klet, ki se je na zahodni strani prislonila na zahodni trakt s cerkvijo. Iz tega časa bi lahko bili tudi temelji leta 1982 odkritega obrambnega stolpa, ki je stal pod severnim obzidjem predgradja, v bližini severovzhodnega vogala sedanjega zunanega grajskega dvorišča.

Stranišni pomol – erker v južni steni palacija. Foto: Branko Vnuk 2010.

V kolikšni meri je tedaj bilo utrjeno grajsko predgradje, bo možno ugotoviti šele z arheološkimi izkopavanji, čeprav dopuščamo možnost, da je že v drugi polovici 16. stoletja nastal eskarpast, dvakrat zalomljen vzhodni obrambni zid, ki so ga nato v naslednjem stoletju obnovili.

Z letom 1639 pa se je začelo novo obdobje v zgodovini gospostva in gradu Borl, saj so se Sauerji izkazali za skrbne lastnike novopridobljene posesti. Verjetno že v času baronov Ivana Karla (1639–1646) in Franca Žige (1646–1659) so notranje grajsko dvorišče z vzhodne, severne in zahodne strani obdali s trietažnimi arkadami ter severni trakt opremili s stopniščem, vsi trakti notranjega dvorišča pa so bili nadzidani do sedanje višine poslopij. Notranji vhod je bil tedaj opremljen z rustificiranim poznorenesančnim portalom, nad njim pa pozidana biforna renesančna okna, kakršna vidimo tudi na dvoriščni strani zahodnega novozgrajenega trakta.

Z nastopom Jurija Friderika Sauerja, ki se je leta 1656 poročil z Marijo Barbaro, rojeno grofico Trautmannsdorf, in leta 1659 postal univerzalni dedič borlskega fidejkomisa, leta 1668 pa je bil še povzdignjen v grofovski stan, se začne intenzivna barokizacija celotnega grajskega kompleksa. Tako je bila leta 1674 v ladijskem delu povsem prezidana oziroma na novo pozidana grajska cerkev, kakor je razvidno iz napisa nad vhodnimi vrati. Nad njo je bila pozidana tudi velika viteška dvorana, k cerkvi pa so nato leta 1678 prizidali nov baročni prezbiterij. Višinsko so uskladili vse grajske trakte, ki obdajajo notranje in sedanje zunanje dvorišče, predgradje je bilo na novo utrjeno, na njih pa postavljena gospodarska in obrambna poslopja, kakor jih je videti na Vischerjevi veduti Borla in še na franciscejskem katastru. Oba portala, zunanji uvozni, ki je vodil v predgradje, ter notranji, ki je vodil na sedanje zunanje dvorišče, sta bila opremljena z aliančnimi grbi Sauer-Trautmannsdorf, od katerih je eden ohranjen, in sicer v sedanji recentni zaporni steni zunanega grajskega dvorišča. Tudi portal je še originalen, na njem pa so še vidni utori nekdanjega dvižnega mostu.

Angel grbonosec z grbom Franca Antona Sauerja.
Foto: Branko Vnuk 2010.

Aliančni grb rodbine Sauer-Trautmannsdorf nad uvoznim portalom.
Foto: Branko Vnuk 2010.

Pogled na eskarpasto obzidje nekdanjega predgradja z bergfridom v ozadju.
Foto: Boris Farič 2010.

Angel grbonosec z grbom Ane Marije Gaschin.
Foto: Branko Vnuk 2010.

Leta 1695 je Jurija Friderika Sauerja nasledil njegov sin Franc Anton, ki se je leta 1696 poročil z Marijo Ano, rojeno grofico Gaschin. Leta 1705 je grad pogorel, stavbni izvedenec Janez Mengin s Ptuja pa je leta 1706 nastalo škodo ocenil na 2866 goldinarjev. Zakonca sta se lotila temeljite obnove gradu, kar je razvidno iz njunih aliančnih grbov v grajski kapeli, pa tudi pri dostopu na eskarpasto obzidano dvignjeno teraso v okviru predgradja, umeščeno med vzhodno steno bergfrida in tedaj na novo pozidan južni štirostni štirietažni trakt, ki se prislanja z južne strani na zahodni trakt notranjega grajskega dvorišča. V njunem času so bili tudi stukirani in freskirani nekateri odličnejši grajski prostori. Tedaj je bil celoten grajski kompleks na novo ostrešen, strešni stolpič – zvonik, ki se dviguje nad bergfrid, pa je namesto čebulaste strehe dobil sedanjo piramidasto. Nasledniki Franca Antona Sauerja, ki je umrl leta 1723, niso več bistveno vplivali na zunanjo gradbeno podobo gradu, razen da je bil leta 1778 delno porušen zahodni stolpasti objekt, ker je grozilo, da se bo zaradi njegove teže sesula prepadna stena, na kateri je stal. Tedaj so ga spremenili v razgledno ploščad z glorieta na vrhu.

Notranji uvozni portal. Foto: Branko Vnuk 2010.

Stolpasti objekt nekdanjega upravnega trakta.
Foto: Branko Vnuk 2010.

Notranje arkadirano grajsko dvorišče. Foto: Branko Vnuk 2010.

Ko je v 19. stoletju grad Viljemine Leslie, rojene grofice Wurmbrand, prešel v posest rodbine Wurmbrand-Stuppach, se je postopoma začel krčiti obseg grajskega kompleksa, saj so med letoma 1858 in 1863 v okviru predgradja stoječa gospodarska in obrambna poslopja izginila, izginil je tudi zunanji uvozni portal, enako tudi grajsko obzidje, ki je le še deloma ohranjeno na vzhodni strani predgradja. Notranji grajski vhod je nadomestil sedanji historični, ki so ga opremili s cinami, vanj pa v spomin na nekdanjo slavno zgodovino le vzdali še nekatere srednjeveške in novoveške arhitekturne elemente ter aliančni grb rodbine Sauer-Trautmannsdorf. Že leta 1853 so se lotili prenove notranjega grajskega dvorišča, o čemer pričata aliančni grb, vzidan v steno zahodnega trakta, in grb na obodu grajskega vodnjaka.

Literatura z okrajšavami

ANS 1975: *Arheološka najdišča Slovenije*, Ljubljana 1975.

E. BAUMGARTNER – V. TRAVNER 1930: Egon Baumgartner, Vladimir Travner, Naši srednjeveški novci, *ČZN, XXV*, 1930, str. 146–181.

J. BELAJ 2007: Juraj Belaj, Jesu li postojale župe na području ivanovačkog belskog preceptorata 1334. godine?, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu, Vol. 24, No. 1*, 2008. str. 473–480.

P. BLAZNIK 1986: Pavle Blaznik: *Historična topografija Slovenije I. Slovenska Štajerska in jugoslovanski del Koroške do leta 1500*, 2, A–M, Maribor 1986.

V. BRAČIČ 1967: Vladimir Bračić, Vzhodni del Haloz v luči cenilnega zapisnika gosposčine Borl iz leta 1542, *ČZN, n. v. 3*, 1967, str. 25–74.

V. BRAČIČ 1969: Vladimir Bračić, Zunaj Haloz ležeča posest gosposčine Borl v luči imenjske cenitve iz leta 1542, *ČZN, n. v. 5*, 1969, str. 403–409.

V. BRAČIČ 1994: Vladimir Bračić, Priimki, imena in domača hišna imena v Cirkulanah, *ČZN, n. v. 30*, 1994, str. 327–335.

V. BRAČIČ 1995: Vladimir Bračić, Prispevki za zgodovino krajevne skupnosti Cirkulane v Halozah, *ČZN, n. v. 31*, 1995, str. 312–345.

A. J. CĀSAR 1786: Aquilin Julius Cäsar: *Beschreibung des Herzogthums Steyermarks. Zweiter Theil*, Grätz 1786.

M. CIGLENEČKI 1987: Marjeta Ciglenečki, Štajerska – dežela gradov, *Zakladi, pričevanja Ptuja in Ormoža, Kulturne dragotine Slovenije 1, Cankarjev dom – Kulturni in kongresni center Ljubljana, razstavišče Arkade*, Ljubljana 1987, /r. k./, str. 72–89.

M. CIGLENEČKI 1997: Marjeta Ciglenečki, *Oprema gradov na slovenskem Štajerskem od srede 17. do srede 20. stoletja* (doktorska disertacija, tipkopis), Ljubljana 1997.

M. CIGLENEČKI 1999: Marjeta Ciglenečki, Zbirka orožja na ptujskem gradu, *Zbirka orožja na ptujskem gradu*, Ptuj 1999, str. 12–37 /r. k./.

J. CURK 1965: J(ože) C(urk), Borl, *VS, IX*, 1965, str. 211 /kons. poročilo/.

J. CURK 1978: Jože Curk, Ivan Stopar: Razvoj srednjeveške grajske arhitekture na slovenskem Štajerskem. Slovenska matica. Ljubljana 1977, *ČZN, n. v. 14*, 1978, str. 353–359.

J. CURK 1984: Jože Curk, Dr. Ivan Stopar – Gradovi, graščine in dvorci na slovenskem Štajerskem, *ČZN, n. v. 20*, 1984, str. 146–155.

J. CURK 1985: Jože Curk, Trije gradovi – tri usode, *Ptujski zbornik, V*, 1985, str. 359–369.

J. CURK 1989: Jože Curk, Grad Gornji Maribor in njegovo kulturnozgodovinsko sporočilo, *ČZN, n. v. 25*, 1989, str. 99–108.

J. CURK 1992a: Jože Curk, Vodnik po ptujski okolici, *KNSS 180*, Maribor 1992.

J. CURK 1992b: Jože Curk, Ivan Stopar: Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. I. knjiga: Območje Maribora in Ptuja. Ljubljana 1990, strani 168. II. knjiga: Med Prekmurjem in porečjem Dravinje. Ljb. 1991, strani 188, *ČZN, n. v. 28*, 1992, str. 360–362.

J. CURK 1994: Jože Curk, Ptujski gradbeniki med renesanso in historizmom, *ČZN, n. v. 30*, 1994, 232–260.

J. CURK 1997: Jože Curk, Umetnostna podoba južnega dela Podravja v očeh vizitatorjev 17. in 18. stoletja, *ČZN, n. v. 33*, 1997, str. 10–37.

J. FELSNER 1895: Josef Felsner: *Pettau und seine Umgebung. Topografisch-historisch-statistische Skizzen*, Pettau 1895.

B. HAJDINJAK - P. VIDMAR 2009: Boris Hajdinjak, Polona Vidmar: *Gospodje Ptujski. Srednjeveški vitezi, graditelji in meceni*, Ptuj 2009 /r. k./.

M. HERNJA MASTEN 1993: Marija Hernja Masten, Pečati in grbi Ormoža in okolice, *Ormož skozi stoletja, 4*, Ormož 1993, str. 79–103.

M. HERNJA MASTEN 2005: Marija Hernja Masten, Nemirna meja borlsko završke gosposčine z ogrsko Hrvaško, *Cirkulane. Svet Belanov*, Cirkulane 2005, str. 109–118.

J. HÖNISCH 1855: Joseph Hönisch, *Geschichte der Herren und Dynasten von Pettau*, 1855, ZAP R-37.

A. HORVAT 2006: Alenka Horvat, Grad Borl, *Gradovi, utrdbe in mestna obzidja. Vodnik po spomenikih, Dnevi evropske kulturne dediščine*, Ljubljana 2006, str. 72–74.

INFORMATOR 1981: *Informator, številka 1, februar 1981, Zavod za spomeniško varstvo Maribor*, 1981.

B. JAKI MOZETIČ1995: Barbara Jaki Mozetič: *Vtis obilja. Štukatura 17. stoletja v Sloveniji*, Ljubljana 1995.

I. JAKIČ 1999: Ivan Jakič: *Vsi slovenski gradovi. Leksikon slovenske grajske zapuščine*, Ljubljana 1999.

J. A. JANISCH 1878: Joseph A. Janisch: *Topographisch-statistisches Lexikon von Steiermark mit historischen Notizen und Anmerkungen, I*, Graz 1878.

P. A. KELLER 1944: Paul Anton Keller, Ankenstein. Burg an der Grenze, *Untersteirischer Kalender. Dritter Jahrgang*, 1944, str. 88–91.

M. KEMPERL 2007: Metoda Kemperl: *Korpus poznobaročne sakralne arhitekture na slovenskem Štajerskem*, Ljubljana 2007.

A. KLASINC 1973: Anton Klasinc, Gradivo za zgodovino Ormoža in njegovega okraja, *Ormož skozi stoletja, 1*, Maribor 1973, str. 100–133.

R. KOHLBACH 1961: Rochus Kohlbach: *Steirische Baumeister*, Graz 1961.

A. KOMAC 2004: Andrej Komac, Haloze v srednjem veku (pregled raziskav), *Žetale in Žetalanci nekoč in danes*, Maribor 2004, str. 36–45.

I. KOMELJ 1983: Ivan Komelj, Grad kot spomeniškovarstveni problem v času med obema vojnama, *VS, XXV*, 1983, str. 13–32.

D. KOS 1994: Dušan Kos: *Med gradom in mestom. Odnos kranjskega, slovenještajerskega in koroškega plemstva do gradov in meščanskih naselij do začetka 15. stoletja*, Ljubljana 1994.

D. KOS 2005: Dušan Kos: Vitez in grad. *Vloga gradov v življenju plemstva na Kranjskem, slovenskem Štajerskem in slovenskem Koroškem do začetka 15. stoletja*, Ljubljana 2005.

F. KOS 1920–1921: Franc Kos, Doneski za krajevne kronike, *ČZN, XVI*, str. 1–13, 61–78.

M. KOŠ 1933: Milko Kos, K postanku ogrske meje med Dravo in Rabo, *ČZN, XXVIII*, 1933, str. 144–153.

B. KOVAČIČ 1983: Bine Kovačić, Borl, grad, *Poročilo o delu v letu 1982, Zavod za spomeniško varstvo Maribor*, 1983, str. 68.

B. KOVAČIČ 1984: B(ine) K(ovačić), Borl, grad, *VS, XXVI*, 1984, str. 306–307.

F. KOVAČIČ 1926: Fran Kovačić: *Slovenska Štajerska in Prekmurje. Zgodovinski opis*, Ljubljana 1926.

KLDB 1937: *Krajevni leksikon Dravske banovine*, Ljubljana 1937.

KLS 1980: *Krajevni leksikon Slovenije IV. Podravje in Prekmurje*, Ljubljana 1980.

F. KURZ 1819: Franz Kurz: *Oesterreich unter H. Albrecht dem Labmen*, Linz 1819.

M. LAZAREVIČ KREBELJ 1983: Marinka Lazarevič Krebelj, Grad Borl – kulturno zgodovinski spomenik, *Poročilo o delu v letu 1982, Zavod za spomeniško varstvo Maribor*, 1983, str. 7–11.

E. M. LICHNOWSKY 1838: Eduard Maria Lichnowsky: *Geschichte des Hauses Habsburg, Dritter Theil, von der Ermordung König Albrechts bis zum Tode Herzog Albrecht des Weisen*, Wien 1838.

F. LICHTENSTEIN 1890: Franz Lichtenstein: *Ottokars österreichische Reimchronik*, Hannover 1890.

J. LOSERTH 1906: Johann Loserth, Das Archiv des Hauses Stubenberg, *Beiträge zur Erforschung steirischer Geschichte, XXXV (N.F. III)*, Graz 1906, str. 1–198.

I. MAVRIČ ŽIŽEK 2005: Irena Mavrič Žizek, Cirkulane v času nacistične okupacije in osvobodilnega boja, *Cirkulane. Svet Belanov*, Cirkulane 2005, str. 157–178.

A. MELL 1929: Anton Mell: Grundriß der Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte des Landes Steiermark, Graz-Wien-Leipzig 1929.

J. MIKUŽ 1979: J(anez) M(ikuž), Dolane, Ptuj, *VS, XXII*, 1979, str. 351 /kons. poročilo/.

J. MIKUŽ 1980: (Janez Mikuž), Borl, grad, *Letno poročilo o delu v 1979 letu. Zavod za spomeniško varstvo Maribor*, 1980, str. 32 /kons. poročilo/.

J. MIKUŽ 1982: Janez Mikuž, Zanimiva najdba na gradu Borl, *Informacije, letnik II, številka 5, Zavod za spomeniško varstvo Maribor*, december 1982, str. 6–7 /kons. poročilo/.

J. MIKUŽ 1983a: Janez Mikuž, Kaj se dogaja na gradu Borl, *VS, XXV*, 1983, str. 81–84.

J. MIKUŽ 1983b: Janez Mikuž, Borl, grad, *Poročilo o delu v letu 1982, Zavod za spomeniško varstvo Maribor*, 1983, str. 68 /kons. poročilo/.

J. MIKUŽ 1983c: J(anez) M(ikuž), Borl, *VS, XXV*, 1983, str. 288 /kons. poročilo/.

J. MIKUŽ 1984a: J(anez) M(ikuž), Dolane, grad Borl, *Poročilo o delu v letu 1983, Zavod za spomeniško varstvo Maribor*, 1984, str. 60–61 /kons. poročilo/.

J. MIKUŽ 1984b: J(anez) M(ikuž), Borl, grad, *VS, XXVI*, 1984, str. 306 /kons. poročilo/.

J. MIKUŽ 1985a: J(anez) M(ikuž), Dolane, grad Borl, *Poročilo o delu v letu 1984, Zavod za spomeniško varstvo Maribor*, 1985, str. 78 /kons. poročilo/.

J. MIKUŽ 1985b: J(anez) M(ikuž), Dolane, Ptuj, *VS, XXVII*, 1985, str. 332 /kons. poročilo/.

J. MIKUŽ 1986: J(anez) M(ikuž), Dolane, Ptuj, *VS, 28*, 1986, str. 317 /kons. poročilo/.

J. MIKUŽ 1987a: J(anez) M(ikuž), Dolane – grad Borl, *Poročilo o delu v letu 1986, Zavod za spomeniško varstvo Maribor*, 1987, str. 48 /kons. poročilo/.

J. MIKUŽ 1987b: J(anez) M(ikuž), Dolane – Ptuj, grad Borl, *VS, 29*, 1987, str. 323 /kons. poročilo/.

J. MIKUŽ 1988: J(anez) M(ikuž), Dolane, Ptuj, *VS, 30*, 1988, str. 311 /kons. poročilo/.

J. MIKUŽ 1990: J(anez) M(ikuž), Dolane, grad Borl, *VS, 32*, 1990, str. 239 /kons. poročilo/.

J. MIKUŽ 1991: J(anez) M(ikuž), Polane, Ptuj, *VS, 33*, 1991, str. 311 /kons. poročilo/.

A. MUCHAR 1867: Albert v. Muchar: *Geschichte des Herzogthums Steiermark. Achter Theil. (Schlußband.)*, Grätz 1867.

B. MUROVEC 2001: Barbara Murovec, Časčenje vina skozi posnemanje: Bakhanal v gradu Borl, *»Hodil po zemlji sem naši ...«. Marijano Zadnikarju ob osemdesetletnici*, Ljubljana 2001, str. 375–381.

B. MUROVEC 2003: Barbara Murovec, Poslikava velike dvorane v dvorcu Dornava, *Dornava – Vrišerjev zbornik*, Ljubljana 2003, str. 250–282.

B. MUROVEC 2005: Barbara Murovec, Vorauske pasijonske slike. Johann Caspar Waginger in štajersko baročno slikarstvo, *AHAS 10*, 2005, str. 65–80.

NAŠE DELO 1948: Š. F., Grad Borl – začasni dom grških otrok, *Naše delo*, 12. avgusta 1948, str. 4.

R. J. NUSSDORFER 1996: Rebecca Jolanda Nussdorfer, Dvorec Dornava. Nekaj novih podatkov o freskah v dornavskem dvorcu, *Ptujski zbornik, VI/2*, 1996, str. 851–868.

A. OŽINGER 1991: Anton Ožinger: *Vizitacijski zapisniki Savinjskega arhidiakonata Goriške nadškofije 1751–1773*, Ljubljana 1991.

H. PIRCHEGGER 1931: Hans Pirchegger: *Geschichte der Steiermark 1282–1740*, Graz - Wien - Leipzig 1931.

H. PIRCHEGGER 1951: Hans Pirchegger, Die Herren von Pettau, *ZHVfS, XLII*, Graz 1951, str. 3–36.

H. PIRCHEGGER 1962: Hans Pirchegger: *Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülten, Städte und Märkte*, München 1962.

PKLS 1996: *Priročni krajevni leksikon Slovenije*, Ljubljana 1996.

A. PÓR 1891: Antal Pór, Tót Lőrinc, a királyi tárnokok és zászlótartók mestere. *Századok, 25(1891)* 5, str. 347–377.

S. POVODEN 1833: Simon Povoden: *Hauptpfarrliches Geschichtenbuch*, 1833, ZAP, R-42.

F. RAČKI 1872: Franjo Rački, Popis župa zagrebačke biskupije 1334 i 1501 godine, *Starine JAZU, IV*, Zagreb 1872, str. 201–229.

F. RAISP 1858: Ferdinand Raisp: *Pettau. Steiermarks älteste Stadt und ihre Umgebung, topografisch-historisch geschildert*, Graz 1858.

S. RIBNIKAR 1983: Stojan Ribnikar, Sanacija kapele gradu Borl, *Informacije, letnik III, številka 6, Zavod za spomeniško varstvo Maribor*, oktober 1983, str. 18–24.

C. SCHMUTZ 1822: Carl Schmutz: *Historisch Topographisches Lexicon von Steyermark. Erster Theil*, Gratz 1822.

C. SCHMUTZ 1823: Carl Schmutz: *Historisch Topographisches Lexicon von Steyermark. Vierter Theil*, Gratz 1823.

F. S. R. v. SICKINGEN 1833: Franz Schweickhardt Ritter von Sickingen: *Darstellung des Erzherzogthums Oesterreich unter der Ens, durch umfassende Beschreibung aller Burgen, Schlösser, Herrschaften, Städte, Märkte, Dörfer, Rotten ec. ec. topographisch-statistisch-genealogisch-historisch bearbeitet, und nach den bestehenden vier Kreis-Vierteln alphabetisch gereihet. Sechster Band. Viertel unterm Wienerwald*, Wien 1833.

M. SLEKOVEC 1896: Matej Slekovec, Madjari in njih navalni na slov. Štajar, *Slovenski gospodar, št. 42*, 1896, str. 359–360.

SLOVENSKI GOSPODAR 1875: Grad Borl, *Slovenski gospodar, št. 20*, 1875, str. 163–164.

SLOVENSKI GOSPODAR 1937: Plazovje zasulo cesto pri Borlu pod Ptujem, *Slovenski gospodar*, 22. september 1937, str. 5.

SLOVENSKI GOSPODAR 1938a: Sv. Marjeta niže Ptuja, *Slovenski gospodar*, 26. januar 1938, str. 8.

SLOVENSKI GOSPODAR 1938b: Sv. Marjeta niže Ptuja, *Slovenski gospodar*, 17. avgust 1938, str. 9.

F. STELE 2007: *Zapiski Franceta Steleta – prikaz gradiva*; Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta, ZRC SAZU, 2007, <http://gis.zrcsazu.si/zrcgis/ewmap.asp?catprj=zrcgis.stele>.

I. STOPAR 1977: Ivan Stopar: *Razvoj srednjeveške grajske arhitekture na slovenskem Štajerskem*, Ljubljana 1977.

I. STOPAR 1981: Ivan Stopar, Gradovi na ptujskem območju. Borl (Ankenstein), grad, *Tednik*, 11. 6. 1981, str. 9, in 18. 6. 1981, str. 9.

I. STOPAR 1982: Ivan Stopar: *Gradovi, graščine in dvorci na slovenskem Štajerskem*, Ljubljana 1982.

I. STOPAR 1984: Ivan Stopar, Pregled grajskih stavb na slovenskem Štajerskem, *Čeljski zbornik*, 1984, str. 323–366.

I. STOPAR 1987: Ivan Stopar: *Gradovi na Slovenskem*, Ljubljana 1987.

I. STOPAR 1990: Ivan Stopar: *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Prva knjiga. Območje Maribora in Ptuja*, Ljubljana 1990.

I. STOPAR 2008: Ivan Stopar: *Najlepši slovenski gradovi*, Ljubljana 2008.

STROKOVNE 1988: A. Arih et al.: *Strokovne osnove za razglasitev kulturnih in zgodovinskih spomenikov v Občini Ptuj*, Maribor 1988 /tipkopis/.

T. ŠTEFANIČ 2009: Tatjana Štefanič, Grofje Leslieje – škotski lastniki ptujskega gradu, *Rodbina Leslie – Iz kraljestva Stuartov v habsburško cesarstvo*, Ptuj 2009, /r. k./, str. 7–25.

P. ŠTIH 1996: Peter Štih, Salzburg, Ptuj in nastanek štajersko-madžarske meje v današnji Sloveniji, *ZČ*, 50, 1996, str. 535–544.

D. TRSTENJAK 1853: Davorin Trstenjak, Kakšno božanstvo je Hercules Saxamus?, *Novice kmetijskih, obrtnijskih in narodskih reči*, 15. oktober 1853, str. 330–331.

D. TRSTENJAK 1867: Davorin Trstenjak, Zgodovinski spominki za prosto slovensko ljudstvo. IV. Zetilines-Zitilinesfeld, *Slovenski gospodar*, št. 21, Maribor 5. september 1867.

P. VIDMAR 2005: Polona Vidmar, Slikarska in kiparska oprema cirkulanskih cerkva, *Cirkulane. Svet Belanov*, Cirkulane 2005, str. 267–284.

P. VIDMAR 2006: Polona Vidmar: *Die Herren von Pettau als Bauherren und Mäzene*, Graz 2006.

B. VNUK 2005: Branko Vnuk, Cerkevna arhitektura na območju župnije sv. Barbare v Halozah, *Cirkulane. Svet Belanov*, Cirkulane 2005, str. 243–265.

I. WEIGL 1997: Igor Weigl, Grad Borl in družina Sauer von und zu Ankenstein, *CZN, n. v.* 33, 1997, str. 217–228.

I. WEIGL 2003: Igor Weigl, O francoskih grafikah, loparjih in grofičinem strelvodu. Oprema in funkcija dvorca Dornava v 18. stoletju, *Dornava – Vrišerjev zbornik*, Ljubljana 2003, str. 180–249.

F. W. WEISKERN 1770: Friedrich Wilhelm Weiskern: *Topographie von Niederoesterreich in welcher alle Staedte, Maerkte, Doerfer, Kloester, Schloesser, Herrschaften, Landgueter, Edelsitze, Freyhoefe, namhafte Oerter u.d.g. angezeigt werden, welche in diesem Erzherzogthume wirklich angetroffen werden, oder sich ehemals darinnen befunden haben. N–Z*, Wien 1770.

M. C. W. WÖLCKERN 1827: Martin Carl Wilhelm von Wölkern: *Beschreibung aller Wappen der fürstlichen, gräflichen, freiherrlichen und adelichen jetzlebenden Familien im Königreich Bayern*, Nürnberg 1827.

D. ZADRAVEC 2005: Dejan Zadavec, Gospostvo Borl od nastanka do leta 1801, *Cirkulane. Svet Belanov*, Cirkulane 2005, str. 67–82.

J. ZAHN 1893: Joseph von Zahn: *Ortsnamenbuch der Steiermark im Mittelalter*, Wien 1893.

J. ZAHN 1903: Joseph von Zahn: *Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark, III. Band: 1246–1260*, Graz 1903.

Castle of Borl Essential facts for further study of the building and historical development of the castle complex

Summary

Borl, one of the most remarkable castles in Slovenia, situated in the winegrowing hills of Haloze, dominates the confluence of the Drava river and the stream of Bela from the 60 metres high and abruptly cut limestone rock. Probably already in the 11th or perhaps only at the beginning of the 12th century the ground plan of what was to become a castle was traced on the site of an ancient Neolithic settlement and a more recent Roman castle. A border post at the beginning, the castle protected a strategically important passage across the Drava river. The Hungarian name of the castle – Bornyl, and the German one – Ankenstein, bear witness to its origins as both names allegedly define a river passage; on the other hand the Slovene name of Borl most probably denotes a salient rock.

Written sources have not revealed yet the origins of the castle, and stones would not speak for the time being, as thorough construction and archaeological research which would clarify certain unknown facts related to the early period of the castle's construction development is still being waited for. Nevertheless its came into being is closely linked to the gradual formation of the eastern border separating the Duchy of Styria and the Kingdom of Hungary occurring in the 11th and 12th centuries. The border line was definitely determined by certain military events which took place around 1200 when Friedrich III of Ptuj (1180-1220) with the help of the German Knights' Order conquered the region comprising Ormož and its surroundings from the Hungarians, and pushed the border on the left river bank further to the east all the way to the place nowadays called Središče ob Dravi; at the same time, the Lords of Dranek / Treun, owners of the since-then-disappeared-castle-with-the-same-name (situated above the modern village of Videm pri Ptuj) on the right river bank, conquered the neighbouring castle of Borl and its surroundings, what represented the entire winegrowing region of Haloze spreading right to the village of Zavrč.

Allegations that the Lords of Dranek were conquerors of Borl can be defended by the coat of arms of the same Lords as it bore a silver upside-down anchor on the red shield – Anker in German sounds very much the same as the German name of the castle – Ankenstein. The above-mentioned coat of arms was taken over by the Lords of

Ptuj in 1294 who gradually managed to acquire all estates belonging to the Lords of Dranek.

As a matter of fact, the first written mention of Borl goes back to 1255 in relation to the Lords of Ptuj who were allocated the land as a fief by the Hungarian king Bela IV, who was Duke of Styria at the same time. In fact, the mighty family of the Lords of Ptuj possessed the castle until 1438, the year when the male part of the family died out with the last member Friedrich IX, even though the Hungarians had claimed the castle back at least twice – in 1291 and 1337.

With the death of the last male descendant of the Lords of Ptuj, Friedrich IX, emerged quarrels over the inheritance, so much fiercer as the Borl castle had never been subject to the rule of either the archbishop of Salzburg or the Roman-German king, but had remained as an independent entity on the territory of the German kingdom. Officially it did not belong to any of the states which was rather an exception, even more so as it ranged seventh in the region of Styria in terms of land estates. The litigation lasted until 1441, when, with the mediation of the sister of the last Lord of Ptuj, Anne, the castle became the property of the counts of Schaunberg who remained its masters until 1464. That year the son of Anne – Ulrich of Schaunberg – exchanged it with the count Johan Monfort Bregenz for another estate.

Johan Monfort Bregenz apparently never had any real long-term plans with the acquired estate. Therefore he pledged it to Bernhard Griebinger for 4,500 Hungarian gold coins for a period of three years, but he never managed to settle his debt and Griebinger remained the owner of the estate until his death in 1478, when the property was inherited by his widow Veronika, née Breuner, and who, the same year, handed Borl over to the emperor Friedrich III.

However, the ownership of Borl was disputed soon. In 1481 the army of the Hungarian king Matthias Corvinus, commanded by William Tettauer, took the castle by assault and destroyed it. As a reward for his merits, Tettauer received the castle as a pledge from the Hungarian king which he kept until 1488 when the king paid him off.

During the ten-year war between the emperor Friedrich III and the Hungarian king Matthias Corvinus, a soldier by the name of Jacob Szekely came to Styria, settled

there and became the commander of towns of Ptuj and Radgona and the owner of Ormož. In 1488 the Hungarian king thanked him for his military merits by giving him the estate and castle of Borl in free ownership. In 1490, after the death of Corvinus, Jacob Szekely first pledged his loyalty to John Corvinus, the illegitimate son of the deceased. Quite soon a dispute between the two broke out which resulted in Jacob's turning to his enemy the emperor Friedrich III to whom he pledged loyalty by giving him all the estates in Styria. A counter reaction swiftly followed: John Corvinus commanded the conquest of the strategically important Borl, which, however, he could not keep for a long time, and had to abandon the rather devastated castle after fierce battles. Borl belonged anew to the Duchy of Styria.

The emperor greatly awarded Jacob for his change of sides by promoting him and members of his family into the rank of barons. Furthermore the estate of Borl was allocated to Szekely as a permanent lease against the payment of 12,000 florins. In 1494 the new emperor Maximilian sealed and even enhanced the deed by making the estate of Borl a free land.

The family Szekely possessed the castle of Borl throughout the 16th century, although the descendants proved to be rather negligent in taking care of the property being obliged to gradually sell the property out in order to settle their debts. After having changed hands for several times, the castle finally became the property of the family Herberstein in 1610 who kept it for ten years, until 1620, when the family Thurn-Valsassina laid their hand on it.

A new epoch in the history of the estate and castle of Borl started in 1639 when it was bought by the baron Johan Karl Sauer, who started thorough renovation works at the castle, as well as a systematic enlargement of the estate with carefully planned purchases. Franz Sigismund Sauer, his heir, proclaimed in 1659 as a universal heir of the Borl entail or fideicommiss his own son George Friedrich. The latter got married to a countess Maria Barbara Trautmannsdorf in 1656, and in 1668 he was promoted to the rank of a count. Together with this noble title, the family Sauer took over the name "von und zu Ankenstein." The castle got its present-day baroque appearance during the tenure of George Friedrich and his wife Maria Barbara; their heirs Franz Anton and his wife Maria Anna, née countess of Gaschin, thoroughly renovated it after the devastating fire in 1705. Counts Sauer owned the castle until 1801 when the count Vincent Sauer sold it to the prince Stanislaw Poniatowski.

In 1803, the prince sold the castle to the countess Maria Wilhelmina Leslie, née Wurmbrand, who, already widowed, made it her residence. As early as in 1843 she transferred

the castle to her nephew, count Ferdinand Wurmbrand-Stuppach, who eventually became its owner only after the widow's death in 1851; in 1854 he had the castle thoroughly renovated and turned it into a pleasant summer residence.

In 1901 the castle changed owners again and became the property of Adalberta Kübeck, née Wurmbrand-Stuppach. In March 1922, Baron Max Kübeck von Kübau sold it because of certain annoyances caused by the agrarian reform, for 250 million of new crowns to a joint stock company Drava from Maribor, which, in its turn, sold it to a joint stock company Borlin from Varaždin. The founders of the company Borlin d.d. were Vuk Vučetić, Albert Andowsky and count Josip Bombelles. In 1933, Vučetić permanently settled in the castle of Borl, and became the main shareholder after the death of Androwsky; in 1938, count Bombelles sold the remaining shares to an industrialist of Jewish origin from Zagreb, to Ms Zora Weiss. Thus, Vučetić and Weiss were the sole owners of the castle until 1946 when the castle and the estate were nationalised in compliance with the Law on Agrarian Reform and Colonisation in Slovenia.

German occupation in April 1941 did not spare Borl, and on 24th April the same year the castle residents got a message that the Germans were planning to occupy the castle the following day and arrest the Jewish woman, Zora Weiss, and because of her also Vuk Vučetić; they both disappeared the same night. The event was somehow a prelude to one of the saddest periods in the history of the castle of Borl. In the castle the Germans established an internment camp for the Slovenes destined to be exiled from the Lower Styria region. The camp fully operated until it was closed down on 12th March 1943. The Gestapo's prisons were first in the adjacent horse stables, but then they were moved to the castle itself. The building contained also torture chambers where prisoners were beaten and tortured. Every day there were up to 300 political prisoners, while altogether there were a few thousands of prisoners in the castle of Borl. Those brought there for political reasons remained imprisoned for weeks and sometimes for months before they were judged and condemned to death either by shooting as a hostage or by being deported to a concentration camp. According to the data, 44 persons were condemned to death by the Nazis between 1941 and 1942, while the majority of prisoners were sent to concentration camps, mostly to Mauthausen, Auschwitz and Dachau, from where not many returned. The Germans robbed the castle of everything which bore witness to its rich past: equipment, movables, paintings, library, and archives.

After WW II, the castle was declared national property. First of all the new government established there a youth

convalescent centre, and in 1948 a refugee centre for children from Aegean Macedonia. In 1951 renovation works started in the castle where, a year later, opened a resort called Castle of Borl. One last time the castle served as a refugee centre – in 1956 – during the Hungarian revolution. Otherwise the resort was prospering which was undoubtedly due to its position near the main road linking Maribor – Varaždin – Zagreb. When a new road Maribor – Krapina – Zagreb bypassing Borl was built, the resort began to decline, until it was finally closed down in 1981. Being without a tenant, the castle passed into the custody of the Institute for the Protection of Monuments in Maribor who undertook thorough renovation works and especially static rehabilitation of decaying buildings in the 80's of the last century; this was no permanent solution, though. The beginnings of the independent state of Slovenia in 1991 were promising in terms of the even more enthusiastic preservation of national – Slovene cultural heritage. Unfortunately, expectations regarding the castle of Borl turned out to be unrealistic, although in 1999 the castle was proclaimed a monument of national importance and as such became state-owned. The restoration works ended, the restored paintings from the castle chapel were stolen between 1991 and 1994, and to round off the period of calamities, in 1995, due to a leaking roof, a part of the ceiling on the second floor collapsed thus destroying stucco and frescoes depicting four parts of a day.

Taking into account the considerable amount of various historical facts related to the castle of Borl in a more or less direct way, one would expect to find a great deal of thoroughly researched building history, or at least artistic and historic facts of the castle. But the truth is different, for not only the castle has not been researched from the artistic and historic point of view, but also in terms of architecture it still is, in many ways, a mystery. It will remain so unless renovation works are started together with its revitalisation.

The building history of the castle should take as a starting point the work of two eminent researchers of Slovene cultural and historical legacy, one of them being a pioneer in the research of castles in Slovenia, dr. Ivan Stopar, and Jože Curk who carried out basic topographic research in the cultural heritage in Styria in Slovenia. Their essential work can be perfectly supplemented with the contribution by mag. Igor Weigl whose research focused on the baroque period, while the conservation report written by the ex-director of the Institute for the Protection of Natural and Cultural Heritage in Maribor, Janez Mikuž, reveals some new facts that emerged during conservation works in the 80's of the 20th century.

An important source of information in getting to know the building structure of the castle are also old images showing the ancient appearance of buildings which later disappeared or were rebuilt and renovated, while at the same time they represent the invaluable source for the topography of the castle complex.

The oldest depiction of the castle of Borl can be seen on the painting Coronation of Mary which served as the main altar decoration in the castle chapel until 1993 when it was stolen. The painting dates back to the period between 1678 and 1681 – in 1678 Count George Friedrich Sauer had a chapel of the Saint Trinity and of the Virgin built and his wife Maria Barbara, née Trautmannsdorf, laid the foundation stone. The chapel was consecrated by the abbot Bernard Maurisberg, archdeacon of the Savinja valley and the Drava Field on 30th October 1678. The year 1681 was marked by the publishing of the *Topographia Ducatus Styriae* by Georg Mattheus Vischer in which can be found three depictions of the castle of Borl: two of them presenting the castle from north, and the third one from south. The first landscape presenting the castle from the north side was signed by Andreas Trost, the second one equally showing the castle from the north and the third one, especially precious for depicting the castle from the south together with the rarely presented outer courtyard and a park at the foot of the hill, bear the signature of Matthias Greischer.

After the big fire damaging the castle in 1705, a votive painting of St. Florian was created. Exhibited on a side altar in the castle chapel it was stolen in 1991. The painting is interesting because the castle of Borl is seen from the north. Although almost identical to the painting from the main altar (1678-1681), it boasts better perspective. In terms of building elements the painting does not reveal any structural changes occurred before 1705. Unfortunately there are no other known depictions of Borl from the 18th century.

A wood engraving from the beginning of the 19th century, signed by FH, shows the castle from the south-western side. The oil painting from between 1810 and 1815 and representing the castle of Borl with a raft on the Drava river is known only from the photograph taken by Stele in the 20's of the 20th century, for the painting had disappeared. A graphic presentation of castles of Muretinci and Borl, published in the *Old Suite of Kaiser* in 1832, depicts a castle from the north-western side, on the right from behind the castle of Muretinci. The coloured pen-and-ink drawing, signed CN, made after a graphic design in the second quarter of the 19th century, shows, according to Jože Curk, the castle from the south side. On a tinted lithograph from 1864, published in Reichert's album,

the castle is seen from the south-western perspective. In 1890, Hugo Darnaut-Fix depicted the castle from the left river bank, that is from south-west. The xylograph is very interesting for it does not show the western view-point and its small free-standing pavilion any longer but a terrace as it still is nowadays. To conclude with the presentations of Borl made in the 19th century it should be mentioned the graphic work made by Alois Kasimir in 1893 showing the castle from the south-western part and from the left river bank.

Besides the above mentioned depictions of the castle of Borl, undoubtedly representing the indispensable tool for the research of the building history, an important source of information is the Franciscan land register from 1824 showing in a rather precise and plastic way a topographic layout of the entire castle complex.

Based on the survey of historical, pictorial and material sources as well as analyses of the building development made so far, all of which is the invaluable contribution of Ivan Stopar and Jože Curk in particular, individual building phases can roughly be attributed to the ownership of prominent families. During the tenure of the Lords of Ptuj (1255-1438) were constructed the castle core and a defence tower, a palatial building, a cistern and most probably a house on the western plateau, while the castle gradually expanded towards north and east. The rule of Szekely (1488-1620) was marked by several wars with the Hungarians, and therefore by the necessary renovation works which followed current tendencies of late Gothic and Renaissance styles. The family Sauer (1639-1801) turned the castle into the present-day baroque residence, while the Wurmbrands (1801-1922), although undertaking some minor adaptation works, had torn down certain parts of the castle. However with the last owner ended the period of a mighty and rich estate and its castle. The gradual sale of lands and the nationalisation process deprived the castle of its natural economic hinterland which had until then provided for the maintenance of the property. And once the resort and hotel had closed down, the continuous decay, despite considerable renovation works carried out in the 80's of the 20th century, overwhelmed the castle which has thus lost the reason of its being and become a heavy burden to the society.

Marija Hernja Masten
univ. dipl. zgodovinarica, arhivistka.

Zgodovinski arhiv na Ptuj, Muzejski trg 1, 2250 Ptuj
e-naslov: marija.hernja@guest.arnes.si

Rodbina Sauer, baroni Kozjaški, grofje Borlski

Uvod

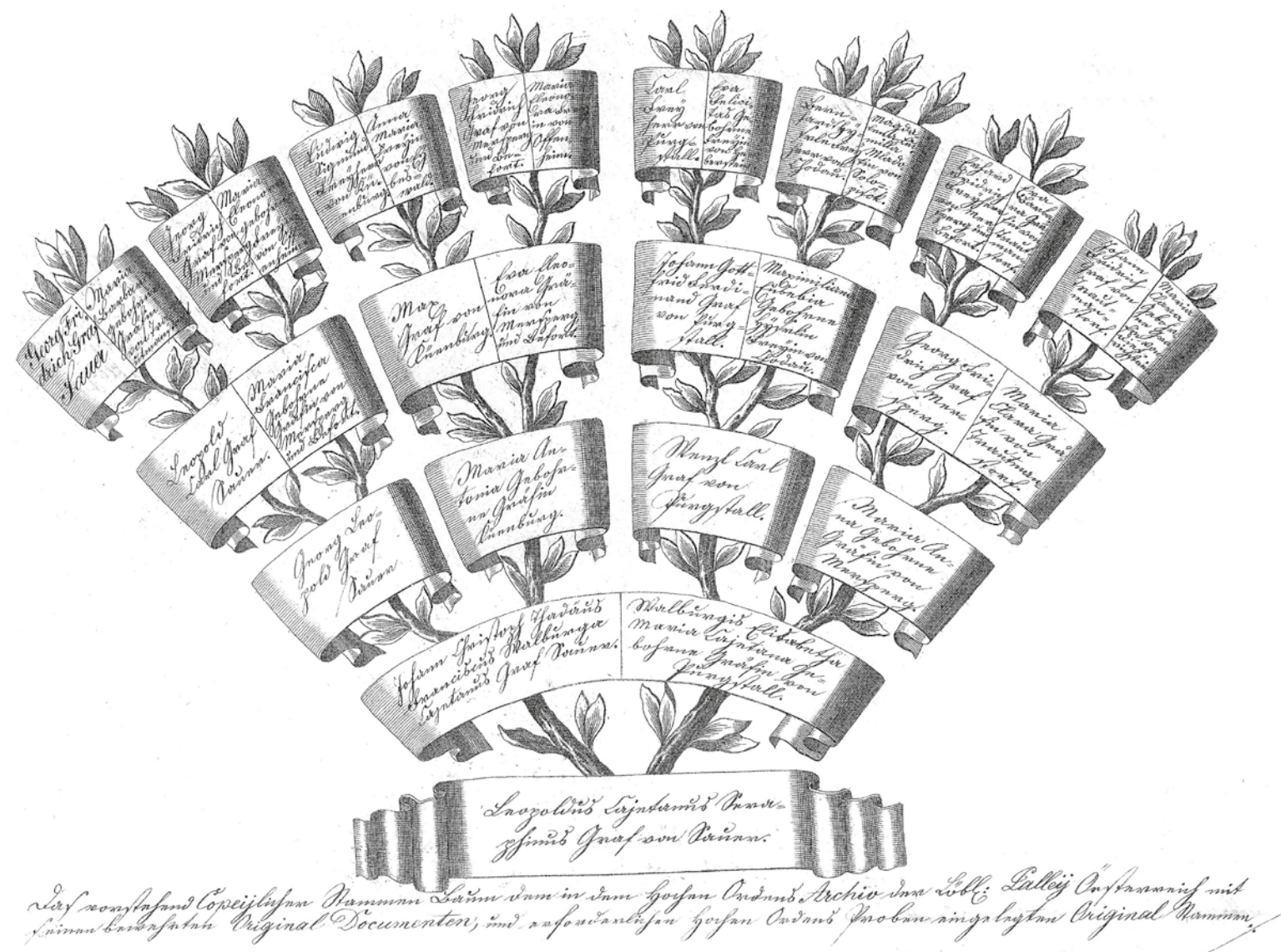
Plemiška rodbina Sauer je bila ena izmed znanih starih rodbin na Kranjskem, kasneje pa je svoje delovanje prenesla na Štajersko, kjer je imela večino svojih posesti. O članih družine, njihovem delu ter njihovi družbeni vlogi še ne moremo dati nekega celovitejšega pregleda. Delno zato, ker so viri slabo ohranjeni, delno pa zato, ker so razpršeni v raznih avstrijskih in slovenskih arhivih. Tudi njihova posest je bila razbita, zato se posamezni arhivi niso ohranili, rodbina pa ni imela skupne domenske uprave majorata, kjer bi varovali skupni arhiv.

V Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu bi pričakovali velik in obsežen fond te rodbine, kakršne najdemo za druge plemiške rodbine tistega časa (Herbersteine, Attemse, Trautmannsdorfe), pa ni tako. Rodbinski fond Sauerjev je skromen, obsega le karton z nekaj dokumenti. Nekaj več podatkov o njihovi posestno-lastniški in gospodarski dejavnosti nudita fonda Deželna deska – Landrecht in Fidejkomisni spisi. Skopo ohranjeni osebni viri nas ne približajo življenju in delovanju posameznih članov. Ptujski zgodovinar 19. stoletja Simon Povoden je v opisu borlske gosposčine, kjer se je nekoliko posvetil tudi posameznim članom rodbine Sauer, zapisal, da bi morda smrt Vincenca Sauerja, zadnjega moškega potomca, imela manj drastične posledice, če bi rodbina že nekoč imela dodobra znane vse svoje sorodstvene zveze.¹ Vemo sicer, da je bila v času Sauerjev na Borlu v viteški dvorani slika z družinskim drevesom, žal pa je izgubljena, saj so jo najbrž lastniki ob zadnji prodaji odnesli s seboj. Tako ostajajo nekatere sorodstvene zveze nejasne in jih bo treba še raziskati.

Ker je Branko Vnuk v tej publikaciji širše predstavil gradbenozgodovinski razvoj Borla z obsežnejšim pregledom mejnega območja Borl, sem se v prispevku omejila le na rodbino Sauer. Zgodovine Borla se dotikam po letu 1639, ko so njegovi lastniki postali Sauerji.

V Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu sem odkrila originalne portrete. Zahvaljujem se arhivskemu svetniku dr. Gernotu Petru Obersteinerju, ki me je nanje opozoril. Poleg originalov hrani graški arhiv v fototeki črno-bele fotografije portretov, ki so v muzeju Joanneuma v stari galeriji. Tam sem poiskala pristojno kustosinjo, dr. Christine Rabensteiner. Povabili smo jo k sodelovanju, da bi portrete obdelala in poskusila najti slikarje, ki so naslikali člane rodbine Sauer. Žal so vsi portreti nesignirani, po njeni ugotovitvi pa najverjetneje dela domačih, štajerskih slikarjev. Portrete bi bilo morda mogoče opredeliti s temeljito komparativno študijo štajerskih slikarjev iz posameznih obdobj. Za tovrstno raziskavo pa dr. Rabensteinerjeva ni imela časa, kljub vsemu pa se ji za vso pomoč pri izdelavi fotografij za objavo najlepše zahvaljujem. To obsežno nalogo bomo pustili za prihodnje delo društva in nadaljnje raziskave, za začetek pa naj bo dovolj, da bodo odkriti portreti rodbine Sauer prvič objavljeni in predstavljeni javnosti.

Za posamezne člane rodbine, še zlasti za ženske, ni bilo mogoče zbrati natančnih matičnih podatkov, zato obravnavam bolj člane rodbine, ki so bili povezani z Borlom in delovanjem v mestu Ptuj, Dornavi in na širšem ptujskem območju.

Rodovnik Leopolda Kajetana Serafina Sauerja, ki ga je predložil nemškemu viteškemu redu na Dunaju, 1775, 25. maj. StLA, Sauer, K1.

Rodbina Sauer in njeni člani

Na kratko je rodbino Sauer javnosti predstavil že Splošni zgodovinski leksikon leta 1732,² ki je podatke povzel po Valvasorjevi Slavi vojvodine Kranjske iz leta 1689.³ Ptujski historiograf Simon Povoden je v Meščanski čitanki⁴ rodbini posvetil nekaj več podatkov in so v imenih identični z navedbami v Leksikonu. Rod Sauerjev je po moški liniji izumrl z Vincencem Sauerjem, grofom Borlskim, leta 1819.

Plemiška rodbina Sauer s Kozjaka je sodila med zelo stare in ugledne s Kranjske, ki je živela tudi na Koroškem in kasneje na Štajerskem. Na Štajerskem so imeli zemljiške gospoščine Borl, Dornava, Št. Janž na Dravskem polju, Starše, Velenje, Zavlar (Feldenhofen), Štravsenek pri Gomilskem (Strauseneck), Limbar (Lilienberg),⁵ imenja, desetine in gornino v *Hundsдорfu*, Sv. Ožbaltu (St. Oswald), trgu Nova Štifta (Ptujška Gora) in Grieshofu, tri hiše v Gradcu ter eno na Ptujju.

Najverjetneje so Sauerji svoj priimek dobili po imenu reke Save (nemško Sau) in so domnevno izhajali nekje z Zgornje Kranjske, kjer so imeli svoje posesti.

Valvasor navaja, da je **Gašper Sauer** (Caspar Sauer)⁶ pisno izpričan leta 1280, nato je omenjen v neki listini leta 1313 kot sorodnik Dittra Gallerja »Dietri Galleri anverwandter«. Joducas de Saue ali Sauer je živel okoli leta 1400 in je zapustil več sinov. Ulrik Viljem Sauer je živel še leta 1420, ko je bil sprejet v štajerski deželni stan. Vanj je bil sprejet tudi Ulrik mlajši, ki je leta 1436 celo spremljal avstrijskega vojvodo Friderika IV. v Trst in od tam v Palestino.

Lovrenc Sauer je bil infulirani škof na Dunaju, hkrati je bil rentni mojster cesarja Maksimilijana I. in to službo je opravljal še leta 1512. Neki drug Lovrenc Sauer je bil notranjeavstrijski vicedom in je leta 1515 deloval na madžarskem dvoru kot poslanec.

Pongrac Sauer je bil poročen z Marijo s Kozjaka, hčerjo Ludvika Kozjaškega, ki so ga Turki zajeli in odpeljali v ujetništvo. Leta 1476 se je Ludvik Kozjaški vrnil iz turškega ujetništva, vendar je kmalu za tem umrl brez moških potomcev. Tako je Pongrac Sauer preko žene na Kranjskem prevzel grad Kozjak, ki je bil od Novega mesta oddaljen le 2 milj. ⁷ Cesar Ferdinand I. (1558–1564)⁸ je bratom Sauer, Pankraciju, Juriju in Krištofu, z listino, izdano na Dunaju 14. avgusta 1548, dodelil tudi grb Kozjaških.⁹ Čeprav je grad v naslednjih stoletjih prišel v last drugih gospodov, so Sauerji še dolgo nosili in obdržali naziv Sauer, baroni Kozjaški.

Grad Kozjak. Grad, po katerem so Sauerji dobili naslov baroni Kozjaški, je pridobil Pongrac Sauer. KIP, Valvasor, Die Ehre, 1689, XI, str. 314.

² ALLGEMEINES 1732, geslo Sauer; KIP, VALVASOR, Die Ehre, XI, str. 314.

³ KIP, VALVASOR, Die Ehre, XI, str. 314.

⁴ ZAP 70, POVODEN, R-41, str. 182–194.

⁵ Limbar – Lilienberg je bil grad, ki ga najdemo z različnimi imeni (Lilgebnerg, Limberg). Stal je na hribu Gradišče nad Pesjem pri Velenju. Omenja se v virih od sredine 13. stoletja dalje. Vemo, da so po propadu gradu v 16. stoletju sedež gospoščine prenesli v dvorec oziroma graščino Lilijski grič v Pesju. Kot lastnike pa zanj najdemo pl. Sauerje.

⁶ ZAP 70, POVODEN, R-41, str. 194, Gašperja imenuje Kasper de Sava.

⁷ KIP, VALVASOR, Die Ehre, XI, str. 314. Grad Kozjak (Kosieck) je danes le še ruševina. Leži nad vasjo Dolenje Selce pri Dobrniču na Dolenjskem. 2 milj sta 3218,68 metrov.

⁸ Cesar Ferdinand I. Habsburški (1503–1564), cesar svetega rimskega cesarstva od 1558 do 1564.

⁹ KIP, VALVASOR, Die Ehre, XI, str. 315.

Jurij Sauer Kozjaški (Georgius Sauer von Kosiach) je bil poročen z Magdaleno, baronico Lamberg. Njun sin je bil Pongrac II. Jurij Sauer je bil deželni glavav Kranjske. Leta 1556 je poveljeval pešpolku na Spodnjem Kranjskem, nato je bil general na hrvaški meji in poveljnik v Karlovcu.¹⁰ Jurijev brat je bil poveljnik v pohodu cesarja Karla V. (1500–1558) v Alžiru in je umrl leta 1580.¹¹

Hans Ludvik Sauer Kozjaški je dobil v fevd dedni naslov deželnega razrezovalca¹² na Kranjskem. Avstrijski nadvojvoda Ferdinand mu je ta dedni naslov podelil 8. marca 1597¹³ kot najstarejšemu svojega rodu in nosilcu fevdne pravice rodbine skupaj z bratrancema Jurijem in Francem Sauerjem. Hans Ludvik se je januarja 1599 udeležil zasedanja deželnega zbora v Gradcu, član kranjskega deželnega stanu je postal 29. marca 1607.

Franz Erazem Friderik, grof Sauer (1646). Nemški viteški red komende v Brežah. StLA, Zbirka portretov, bakrorez.

¹⁰ ZAP 70, POVODEN, R-41, str. 194.

¹¹ ALLGEMEINES 1732 in listina 1630 navajata, da je bil v cesarjevem pohodu v Alžiru.

¹² Službo razrezovalca hrane so poznale dedne službe različnih kneževin. Naloga razrezovalca hrane je bila, da je ob slovesnih pojedinah gospodarju razrezoval hrano. Cesar Karel IV. je leta 1354 za zveznega dednega razrezovalca (Reichs Erbvorschneider) imenoval vojvodo Vencla Luksemburškega.

¹³ StLA, AUR, Diploma 154 b, Gradec, 1660, junij 16.

¹⁴ ZAP 70, POVODEN, R-41, str. 186.

¹⁵ ZAP 70, POVODEN, R-41, str. 186.

¹⁶ StLA, AUR, 1630, maj 2., Dunaj, cesar Ferdinand, prepis v fondu Sauer, K. 1.

Hans Ludvik Sauer je 21. junija 1606 kupil gospostvo Velenje (Wöllan), ki ga je prodal Bartolomej Höritsch. Sestavljen je bil urbar, ki ga je ob prevzemu sprejel Ivan Karel Sauer. Dne 25. aprila 1618 mu je Janez Žiga Wagen prodal gospostvo Šoštanj, ki pa ni ostalo dolgo v Sauerjevi lasti,¹⁴ saj ga je Andrej Sauer že 10. marca 1629 prodal Juriju Leopoldu baronu pl. Stadlu. Dne 16. junija 1629 je bila v zadevi lilienberške posesti sklenjena poravnava, ki kaže, da sta se kupec in prodajalec popolnoma uskladila, tako da je Sauer 3. septembra istega leta postal še lastnik Lilienberga.¹⁵

Ivan - Hans Karel, baron Kozjaški (Johannes - Hanns Carolus, Freyherr von Kosiach) je bil cesarski vladni svetnik in je umrl v Gradcu 16. maja 1646. Dne 2. maja 1630 ga je cesar Ferdinand II. (* 1578, † 1637) skupaj z bratom Andrejem ter bratrancema Jurijem Andrejem in Francem Erazmom povzdignil v baronski stan in dobili so naslov baroni Kozjaški (Freyherren zu Kosiak).¹⁶ S povzdignjenjem v baronski stan so Sauerji dopolnili tudi svoj družinski grb. Ivan Karel Sauer je po pokojnem očetu Hansu Ludviku Sauerju dobil naslov deželnega razrezovalca na Kranjskem in v Slovenski marki zase in svoja sinova Hansa Ludvika in Franca Sigismunda. Toda naslov po njegovi smrti ni prešel na njegova sinova, temveč na njegovega brata Andreja Sauerja.

Ivan Karel Sauer je kupil grad in zemljiško posest Borl in je bil njegov prvi lastnik iz te rodbine. V času, ko je Ivan Karel Sauer kupil Borl, so drugi člani rodbine Sauer na Štajerskem, zlasti v

celjskem okrožju, iskali in kupovali primerne posesti. Sam je bil kot član in svetnik notranjeavstrijske vlade dodobra seznanjen s stanjem gospodstva Borl.

Leta 1639 je Ivan Karel Sauer na podlagi kupne pogodbe, sklenjene v Gradcu 16. novembra, za 96 funtov kupil gospodstvo Borl. Prodajalec Henrik Ludvik grof Thurn, poročen z Johano Zofijo, rojeno grofico Kollonitsch, je bil lastnik Borla od leta 1613 in je sam tudi pečatil prodajno listino. Mesec dni pozneje, 16. decembra istega leta, je stari lastnik predal Sauerju urbar in ta je prevzel posest. K nakupu in v sklop gospodstva sta sodili tudi dve hiši, na Ptuj in v Gradcu, z vsemi pripadajočimi dohodki in dajatvami.¹⁷

Povoden je gospodstvo Borl opisal še leta 1825. Pravi, da je bilo perspektivno, saj so nekoč na obeh straneh Drave izpirali zlato, vendar so v 19. stoletju to dejavnost opustili, ker se ni splačala. V okolici so bili nekoč še pravi pragozdovi, ki pa so se močno razredčili in spremenili v lepe in rodovitne vinograde, med katerimi so bili najboljši v Paradižu, Gruškovcu in Trnovcu. Hribi, ki niso bili zasajeni z vinogradi, so bili iz apnenca. Apnenec so lomili in ga delno žgali za žgano apno ali pa so ga vsestransko uporabljali pri gradnjah. Največ so si obetali od Plešivskega Vrha. Njegovo notranjost so raziskali že pred mnogimi leti, saj je Plešivec skrival bogato najdišče zaloge soli. Ker pa je bila sol še nezrela, da bi jo pridelovali, so nadaljnje kopanje opustili, odprtino na severu zasuli in pustili, da bi sol v kasnejših stoletjih še dozorela.¹⁸

Ivan Karel Sauer se je takoj lotil prenove gradu in borlske gosposčine. Iz neprofitne in zagospodarjene posesti jo je spremenil v uspešno gospodarsko enoto, tako da so njegovi sinovi dobili lepo rodbinsko rezidenco in posest, na podlagi katere so kasneje lahko dobili grofovski naslov.¹⁹

Kako hitro so se Sauerji gospodarsko dvigovali in napredovali, kaže tudi nakup denarnih dajatev, ki jih je Ivan Karel Sauer kupil od cesarja Ferdinanda III. S kupno pogodbo, sklenjeno na Dunaju 11. marca 1644, je cesar zaradi denarne stiske moral prodati nekaj svojih dohodkov. Sauer je bil v območju med Muro in Dravo,²⁰ kjer je imel tudi večino svojih posesti, dovolj priznan in zato primeren kupec za dohodke od vinske desetine in čepnine »Wein Taz und Zapfenmass« v krajih župnij Jarenina, Šentilj, Kamnica in v župniji v Selnici.²¹

Ivan Karel Sauer je imel posesti tudi v Slovenskih goricah. Kot gorski gospod je leta 1644 izdal ščitno pismo za vinograd v Bišečkem Vrhu »Wischberg« Elenki Murschetzin. Polovico posestva je podedovala od očeta Gregorja Čeha in drugo od pokojnega moža Andreja Raisppa. Vinograd je mejil z vinogradom Stefana Reispa in Marka Reispa. Letno je gosposčina Borl od vinograda dobivala vedro in pol mošta in gorskopravni pfenig.²²

Po letu 1639 je začel Sauer grad Borl obnavljati. Dela je načrtoval velikopotezno, zato se je njihova izvedba raztegnila čez vse stoletje. Notranje grajsko dvorišče je dobilo arkadni hodnik, grajsko stavbo so razširili proti zahodu in vzhodu. Utrditi so dali predgradje in v njem postavili vrsto gospodarskih poslopij. Na naravni terasi pod gradom in med reko Dravo so uredili vrt in park, ki je upodobljen na Vischerjevem bakrorezu iz leta 1681. Po vzoru francoskih parkov in vrtov so bile nanizane pravokotne grede, v sredini pa je bil postavljen paviljon; celoto je obdajal niz portalov. Vrtna arhitektura se ni ohranila.²³

Ivanov brat Andrej Sauer, baron Kozjaški († 1648), je bil poveljnik in general v Karlovcu. Od brata je dedni naslov deželnega razrezovalca prešel nanj in njegova sinova Jurija Andreja in Franca Erazma. Toda pred razglasitvijo dekreta iz leta 1654 je Andrej Sauer umrl. Zato je njegov sin Jurij Andrej ob prošnji predložil izvirno očetovo listino in cesar Leopold mu je 16. junija 1660²⁴ podelil dedni naslov deželnega razrezovalca na Kranjskem in v Slovenski marki.

Njegov sin Friderik je bil najprej v Španiji, potem pa koadjutor milanskega nadškofa.

17 ZAP 70, POVODEN, R-42, str. 132; ZAP 70, POVODEN, R-41, str. 182–194.

18 ZAP 70, POVODEN, R-41, str. 193; prim. ZADRAVEC 2005, Gospodstvo Borl od nastanka do leta 1801, poglavje Preporod gospodstva in družina Sauer, str. 80–81.

19 SCHMUTZ, 1822, III, str. 450. POVODEN, R-41. Pomembno prodajo gospodstva Borl bogati in ugledni družini grofov Sauer so omenjali vsi ptujski zgodovinarji. Tekst o nakupu borlske gosposčine so najbrž vsi starejši zgodovinarji povzeli po Povodnu, saj je tekst dokaj podoben pri vseh avtorjih; prim.: RAISP 1858, str. 279; JANISCH 1878, str. 29; FELSNER 1895, str. 129; PIRCHÉGGGER 1962, str. 91; CURK 1984, str. 364.

20 Območje med Muro in Dravo – Fiertl zwischen Mur und Drau.

21 StLA, AUR, 1644, marec 11., Dunaj.

22 ZAP 381, FKS L-16, 1644.

23 WEIGL 1997, str. 218.

24 StLA, AUR, Diploma 154 b, Gradec, 1660, junij 16.

Jurij Friderik Sauer z ženo Marijo Barbaro. Kot donatorja sta bila upodobljena na izgubljeni oltarni sliki grajske kapele na Borlu. Foto: France Stele okrog 1930, INDOK CENTER MZK RS, št. 2501.

Jurij Friderik Sauer, baron Kozjaški, grof Borlski († 1695; Georgius Fridericus Graf Sauer, Freiherr von Kosiach) je bil cesarski komornik, član štajerskega deželnega zbora, višji proviantni mojster za slovensko in petrinjsko mejo. V grofovski stan je bil povzdignjen 27. avgusta 1668.²⁵ Z isto diplomo sta bila v grofe povzdignjena tudi Hans Ludvik in Hans Andrej. Jurij Friderik Sauer in preostali člani rodbine so po dedni gospoščini Borl privzeli naslov *von und zu Ankenstein*. Dne 10. februarja 1656 se je Jurij Friderik poročil z Marijo Barbaro, grofico Trautmansdorf. Njena mati je bila Rozina Trautmansdorf, rojena grofica Urchenpach. Njegova sestra Katarina Elizabeta pa je bila omožena z baronom Raumschüsslom.²⁶

Jurij Friderik Sauer je bil eden izmed številnih sinov rodbine Sauer. V Rušah je obiskoval latinsko šolo (delovala od 1646 do 1747), ki je bila pomembna izobraževalna ustanova tistega časa, v njej pa so se šolali pripadniki vseh stanov.²⁷ Jurij Friderik je bil zanimiva osebnost, imel pa je tudi dobičkonosno državno službo, saj je skrbel za državne zaloge živeža, kakor je dal zapisati nad vhod v grajsko kapelo. Weigl ugotavlja, »da je izvajal in finančno podpiral različne gradbene podvige v duhu svojega časa in je kar največ naporov in skrbi namenjal osebni in božji slavi.«²⁸

Na sliki glavnega oltarja v grajski kapeli na Borlu, ki je bila iz gradu ukradena med 12. in 13. avgustom 1993, je upodobljeno Marijino kronanje, pod njima pa stojita Jurij Friderik Sauer in žena Marija Barbara, preoblečena kot sv. Jurij in sv. Barbara. Figuri Jurija in Barbare sta reprezentančni in togji, na obeh pa so poudarjena oblačila. Barbara je oblečena v sodobno oblačilo iz vezene tkanine, ki je okrašena z bisernimi nizi. Njena pričeska je urejena po modi poznega 17. stoletja. Ima suhljat, lep obraz, ki izraža odločno osebo. V levici drži meč, za njo pa je svetničin drugi atribut, stolp. Jurij je sodoben imenitnik, nekoliko debeluškast z dvojnimi podbradkom, kar kaže, da je znal ceniti dobro jedajo in pijačo. Jurija je slikar odel v antično oblačilo, oblačilo rimskega vojaka. V desnici ima kopje, s katerim naj bi kakor sv. Jurij zabodel zmaja. Oba donatorja držita v rokah model gradu, ki je narejen po Vischerjevi upodobitvi gradov iz leta 1681, torej je slika morala nastati nekako med letoma 1674 in 1681.²⁹

Nekaj redkih podrobnosti iz življenja Jurija Friderika razberemo iz testamenta, v katerem pravi, da je njegov najmlajši sin Erazem Friderik.³⁰ Če ta ne bi imel lastnih otrok ali pa bi odšel v malteški ali nemški viteški red, naj posest pride v last njegovega vnuka Franca Jurija Leopolda.

Prvorojena hči Jurija Friderika Sauerja in njegove žene Barbare Ana Marija Izabela (* 1. 9. 1657, † 1661) je umrla stara komaj štiri leta. Pokopali so jo na Ptuju v grobnico pri kapucinih. Tam je bil nagrobnik z napisom:

»Anna Maria Isabella
*Bella hujus mundi fugiens pace inter angelos fruiter
 Bellissima Anna!*
*Peremi Deo nata est primogenita Vigesimo 1ma Septembris 1657 ese illustrisimis
 parentibus Georgio Friderico L.B. et Maria Barbara comitissa a Trautmanstorf.
 Mortua est tempore meridiano in celebri castro Ankenstein
 Ubi anoram rupit, ut citicus apellaret
 Ad, portam paradisi
 Anno 1661 prima domenicam quadragesima
 praevenit paschalia festa: non enim
 indigebat poenitentia innocens anima
 I.Vere 6ta Martii
 En remus flos inter sidera Mariae! Quae usta est in au
 Tumo; fructus et primitiae Deo, parentibus pignos
 in coelesti aerario depositum.
 Vale viator! Ett ibi.«³¹*

²⁵ SCHMUTZ 1822, Band 3, str. 450. Celotno intitulacijo navaja tudi KNESCHKE 1868, str. 55.

²⁶ ZAP 70, R-32, Minoritska kronika, str. 194.

²⁷ WEIGL 1997, str. 218, prim. Ruška latinska šola: 350 let: 1645–1995, Ruše 1995, Jože Mlinarič.

²⁸ WEIGL 1997, str. 218.

²⁹ WEIGL 1997, str. 218.

³⁰ StLA, Fideikomisse Inventar B 170, Fideikomisstestamentbuch 1703, Testament 24. 9. 1695, fol. 236–237.

³¹ ZAP 70, POVODEN, R-41, str. 143–144.

Barbara, grofica Sauer.
 AG, Inv. Nr. 985, olje, platno.

Pri kapucinih so bili pokopani tudi nekateri člani grofov Thurn in baroni Schaffmann.

Jurij Friderik Sauer je v oporoki zapisal, da je oče kupil posest za svoje mladoletne sestre in Johano Zofijo, poročeno grofico Kollonitsch.³² Da bi posest ostala v rokah družine Sauer Borlskih ter bi se ohranila njihovo ime in posest, je z oporoko z dne 24. septembra 1695 ustanovil fidejkomis,³³ po katerem je bila dedna posest neodtujljiva in je ostajala last družine in ne posameznih članov. Vsakokratni fidejkomisni naslednik je premoženje užival, ni pa ga mogel prodati ali darovati. Nad posestjo pa je bedela dežela in vodila nadzor.

V oporoki Jurija Friderika so navedene vse posesti, ki sta jih z očetom Ivanom Karlom pridobila in tako povečala borlsko gospoščino. Popisana posest kaže premožnost Sauerjev z Borla, ki so imeli na gradu lastno orožarno, bogato opremljeno kapelo s cerkvenimi ornati, kelih, monštrancami, srebrnim kadičnikom in vsem, kar spada v kapelo in je potrebno za opravljanje božje službe; v veliki slovesni dvorani gradu so bile slike in okrasni grb ter rodovnik rodbine Sauer kot okras.

Že oče Ivan Karel Sauer in zatem njegov sin Jurij Friderik sta se lotila prenove, posodobitve in razširitve gradu Borl. Postal je rezidenčni grad Sauerjev, zato so ga nekoliko spremenili in njegovo prvotno obrambno namembnost izboljšali v prid udobnejše in razkošnejše bivalne kulture.³⁴

Leta 1674 je bila na borlskem gradu zgrajena kapela Sv. Trojice, kjer so še deset let zatem potekale župnijske maše, pred letom 1681 pa je pod gradom nastal še manjši park s paviljonom. Podoba gradu iz leta 1681, kakršno je narisal Visher, je leta 1705 uničil požar. Ptujski gradbeni izvedenec Janez Mengin je škodo ocenil na 2866 goldinarjev.³⁵

Kapelo na gradu je leta 1674 dal sezidati Jurij Friderik Sauer je z ženo Barbaro, rojeno grofico Trautmannsdorf.³⁶ Povoden navaja, da sta v grajski kapeli na Borlu leta 1673 dala postaviti glavni oltar, že prej pa sta leta 1667 botrovala ulitju velikega stolpnega zvona pri cerkvi sv. Barbare v Cirkulanah. Najverjetneje sta bila tudi donatorja pri gradnji cerkve.

V grajski kapeli je bil stalni kaplan, ki se je vzdrževal iz štiftno ustanove, ki jo je zanj naredila Katarina Elizabeta Rhaumschüssel. Iz štifte je kaplan dobival plačo, na gradu je imel brezplačno stanovanje in hrano, zato pa je opra-

³² StLA Graz, Sauer, K. 1, Hf. 1. Stammtafel von Leopoldus Cajetanus Seraphinus Graf von Sauer, maj 25., 1775.

³³ StLA, Fideikomisse Inventar B 170, Fideikomisstestamentbuch 1703, Testament 24. september 1695, fol. 236 237.

³⁴ STOPAR, Grajske stavbe, str. 22–29.

³⁵ WEIGL 1997, str. 219.

³⁶ ZAP 70, R-32, Minoritska kronika, str. 194: napis. Pečko navaja, da je nad vrati kapele tabla z napisom, ki daje kronogram 1674: hanC Vni trlnoqVe Deo pIVs obtVlIt araM (1674). Po drugih podatkih je bil oltar postavljen že leta 1673.

vljal svete maše. V kapeli je bil manjši moški portret. Povoden pravi, da naj bi po pripovedi domačinov šlo za nekega kardinala, ki da je bil rojen v Leskovcu, kar pa ne drži. Najverjetneje je šlo za portret Johana Jakoba barona Lamberga, krškega škofa, o katerem priča neki star urbar,³⁷ da je Hansu Ludviku Sauerju s fevdno listino 2. februarja 1605 podelil v fevd nekaj hubnih posesti pri Vitanju (Weitenstein), ki so takrat spadale v krško škofijo. Družina Sauer se mu je oddolžila tako, da mu je dala v cerkev v večen spomin postaviti portret. Povoden pravi, da je zadnja razlaga bolj verjetna kakor tista, ki so si jo najbrž izmislili ljudje.

Že Ivan Karel je z nakupi posestev v okolici Borla začel večati posest, Jurij Friderik pa jo je zaokrožil na nekdanjo velikost in ji vsaj delno povrnil nekdanji status in veljavo.

Ko je Jurij Friderik Sauer zaokroževal meje borlske gosposčine, je nekatere bolj oddaljene posesti za 5189 goldinarjev prodal grofu Janezu Maksimilijanu Thurn in Valsassina, med njimi leta 1691 posestvo v Podlehniku. To posest je leta 1690 kupil od Ane Barbare Moscon za 5167 goldinarjev. Šlo je za je 36 kmetij v Dolencih, Jablovcu, Zaklu, Kozmincih, Dobrini, Pristavi in okolici Podlehnika.³⁸

Glede na to, da je borlska posest večinsko vinogradniška, je malo ohranjenih ščitnih pisem.

Eno izmed redkih, ki jih je izdal Jurij Friderik, je bilo izdano za vinograd v Malem Paradižu podložniku Juriju Bezjaku (Jury Wesiäckh), ki ga je ta podedoval od očeta Filipa. Vinograd je mejil na zemljo sosedov Mihaela Krajnca in Mateja Mesariča.³⁹

Leta 1659 je Jurij Friderik kupil urad Moškanjce, za katerega je bil ob nakupu sestavljen urbar zemljiške posesti dvorca Moškanjci. Janez Gabriel Maschwander je prodal dvorec Moškanjci in imenjsko posest, ki mu je pripadala in je bila nekoč last rodbine Székely (Zekel) iz Ormoža. Z Moškanjci je Jurij Friderik Sauer z Borla pridobil 21 kmetij in 3 želarje.

Grofu Juriju Frideriku Sauerju, gospodu Borla, Velenja, Šoštanja itd., je grofica Rozina Elizabeta Herberstein 24. maja 1666 za 22.000 goldinarjev in 100 dukatov prodala posest Dornava, tako imenovano pristavo, skupaj s kmečkim dvorom.⁴⁰ Tudi za to posest je bil ob nakupu narejen urbar. Proti koncu 17. stoletja pa so začeli Sauerji graditi dvorec Dornava.

Med letoma 1675 in 1778 so imeli dornavski Sauerji več sporov z grofi ptujskega gospostva Leslieji. Grofa Jurija Sauerja, lastnika Dornave, so Leslieji tožili za kršitev sodne pristojnosti v primeru Elenke Zorman, spoznane za čarovnico (15. julija 1676), za prijetje dveh tatov in drugih prekrškov, saj je sodstvo Lesliejem prinašalo tudi znaten del dohodkov.⁴¹

O opremi obnovljenega dvorca Dornava priča zapuščinski inventar Jurija Friderika Sauerja z dne 12. maja 1696. Oprema, ki so jo »bey dem Guett Thurnau« popisali po njegovi smrti, je bila skromna, najverjetneje zato, ker je grof Sauer tam bival redko ali le občasno, verjetno največkrat ob koncu lovske sezone.⁴² Ocenili so jo na 48 goldinarjev in 25 krajcarjev; grad Borl je imel bogatejšo opremo.

Jurij Friderik Sauer, baron Kozjaški, gospodar Borla, Velenja, Šoštanja, Lilenberga in Dornave, je 17. februarja 1666 na Borlu sklenil kupno pogodbo z Janezom Khalhamberjem von Raunachom, ki mu je prodal svojo manjšo posest, podložnike, gornino, nizki lov, ribolovno pravico ter dvorec Tishlouiz (Tušilovič) in vse, kar spada k njemu pri Ptujju na Spodnjem Dravskem polju (Ptujsko polje) in kar je sam nekoč kupil od samostana Göss. Vsote v listini najbrž zaradi davka nista navedla.⁴³

V istem času je nato grof Jurij Sauer kupil še druge posesti na Spodnjem Ptujskem polju, med njimi Zabovce in Tibolce.⁴⁴ Takoj po opravljeni cenitvi 11. aprila 1673 je dokupil še manjši urad Stojnci z deželskim sodiščem, lovno pravico do nizkega lova in ribolovno pravico, ki je bila poprej last Jurija Pfanazelterja.

Sosednji vasi Muretinci in Stojnci sta bili pogosto v sporu. Spori so trajali od leta 1650, ko je bil lastnik Stojncev še Bolfenk Stubenberški. Kasneje, leta 1684, ko je bil lastnik Borla Jurij Friderik Sauer, so se vneli spori zaradi jezov na Dravi. Vlekli so se vse do leta 1696, čeprav sta grof Maksimilian Galler kot notranjeavstrijski vladni svetnik in Johan Friderik pl. Thürndel komisijsko opravila pregled stanja, ki naj bi zadevo dokončal. Komtur komende v Muretincih, grof Henrik Teobald Goldstein, vitez nemškega reda, je 18. julija 1696 zadevo komentiral takole: »Če se mojim podložnikom, ki jim gospodarimo skoraj sto let, zaradi preširoko zgrajenih jezov na Dravi dogaja, da trpijo veliko škodo in ne dobijo nobene pomoči, sem primoran poseči po zakonih svojega reda, da jih kar se le da najbolje branim in zaščitim, in to ne le v tem konkretnem primeru »Objectum praesens«, temveč tudi s tem povzročeno nasilje v naseljih prijavim in posredujem.« Kakšne posledice je imelo to pisanje za lastnika Borla, pa že kronist Povoden ni mogel ugotoviti.⁴⁵

Morda zadevo lahko nekoliko pojasni poravnava, ki je bila sklenjena že v času lastnika Luke Székelya. Spor je nastal med Ormožem, gosposčino Gornji Ptuj in Muretinci in se je končal s poravnavo 11. avgusta 1577, ki je bila dokončana šele 22. avgusta 1598 s podpisom in pečatenjem listine vseh sprtih strank. Listino sta podpisala in pečatila sinova Luke Székelya, Jakob in Mihael, ter brata pokojnega očeta, Jurij in Karel Székely.

V poravnavi je navedeno, da morajo dajati dajatve ne le Székelyi, temveč tudi vsi naslednji lastniki imenja Muretinci. Od vseh pripadajočih posesti se dajejo letne dajatve gosposčini Gornji Ptuj, in sicer žitna desetina v imenju Muretinci in k njej spadajoče hubne posesti, kakor je to bilo od starih časov in ki jih je imel v lasti Székely, vendar se je branil od njih plačevati dajatve.

Sauerji so bili tudi lastniki Ravnega polja in posesti Sv. Janž. Ko je bil grof Jurij Erazem Tattenbach kot udeleženec zrinsko-frankopanske zarote⁴⁶ aretiran, obsojen na smrt in leta 1671 obglavljen, je bila vsa njegova posest zaplenjena. Posesti Ravno polje in Rače sta postali komorna dvorna posest. Leta 1681 je Sebastjan grof Haideg kupil Rače, Ravno polje pa je od dvorne komore kupil stari stric Jurija Friderika Sauerja, Jurij Erazem grof Sauer. Prav v tem času je bil dvorec že dokončan in ga je v sklopu topografije Štajerske leta 1681 upodobil Vischer.⁴⁷

Leta 1692 je nastal spor med gospostvom Ravno polje in lastnico gospostva Mariborski grad Marijo Eleonoro grofico Rosenberg, rojeno grofico Khissl. Maja 1692 je Rosenbergova tožila grofa Jurija Friderika Sauerja, ker ji je njen oskrbnik sporočil, da so Sauerjevi podložniki posekali 300 dreves v eni izmed njenih lok. Pri tem so se nedopustno in na prepovedan način postavljali . Škoda naj bi znašala 100 dukatov v zlatu. Pozvala ga je, naj zadevo uredi in naj pride na zagovor na mariborski grad.

Jurij Friderik Sauer je bil očitno mirnega značaja in ni maral konfliktov. Dne 16. oktobra 1692 je bil na Borlu in grofici je v pismu napisal, da je imel vedno dobre odnose s sosedi še iz časov lastnika Gallerja. *»Vaše pisanje 18. septembra sem dobil v palačo v Gradcu. Nisem vedel, da so se odnosi med nama kot sosedoma zaostrili, zato sem se dal v zadevi podučiti, za kaj gre. Moj upravitelj pri Sv. Janžu je potreboval les za popravilo neke hiše. Zato je nevede prišel na del, ki je spadal k posesti Miklavž, in tam posekal vaš les, misleč, da je posest moja. Vaš grajski upravitelj je to sporočil mojemu v Ravno polje in sta se dogovorila, da bomo les vrnili. 21. avgusta je vaš oskrbnik že prejel pisno poravnavo. Zatem so vaši (grofičini) podložniki iz Miklavža posekali enako število dreves na moji zemlji. Tako menim, da je zadeva poravnana in nimava več drug do drugega nobene obveze.«*⁴⁸

Za Erazmom je postal lastnik Ravnega polja grof Anton Sauer, ki mu je bilo leta 1687 za gosposčino potrjeno deželsko sodišče. Dne 5. maja 1740 je po smrti Erazma Friderika Sauerja gosposčino podedoval Kajetan grof Sauer.⁴⁹

Kajetan Sauer se je pravdal z gospostvom Turnišče zaradi podložnikov iz Spodnje Hajdine, Turnišča in Hajdoš glede soseskine zemlje in paše ob Dravi. Leta 1752 je z lastnikom Turnišča, grofom Antonom Gaißruckom, dosegel poravnavo.⁵⁰ Kajetan Sauer je v nekem dopisu leta 1783 pojasnil, kako je Jurij Friderik Sauer v testamentu za svoje posesti določil dedni vrstni red, ki bi po izumrtju po moški liniji Ravno polje in Sv. Janž vključila v fidejkomis.⁵¹

^[1] 37 ZAP 70, POVODEN, R-41, str. 191.

^[2] 38 SI ZAP 70, R-4, fol. 367– 371 in 381–386; tudi ZAP, R-32, Minoritska kronika, str. 194.

^[3] 39 StLA, AUR, 1694, september 6, Borl.

^[4] 40 WEIGL 1997, str. 217–228.

^[5] 41 ZAP 9, PG, šk. 1, PG/S1, p. 00117, 00122, 00125.

^[6] 42 WEIGL 2003, str. 184.

^[7] 43 StLA, AUR: 1666, februar 17., Borl.

^[8] 44 Vodnik po urbarjih in urbarialnih registrih štajerskih arhivov, ZAC, PAM, NŠAM, ZAP, Celje 2009, HERNJA MASTEN 2009, str. 332–334.

^[9] 45 ZAP 70, POVODEN, R-41, str. 187.

^[10] 46 ENCIKLOPEDIJA Slovenije, Zv. 13, Š–T, Ljubljana 1999, str. 188.

^[11] 47 VISCHER 1681, Topographia Ducatus Stirie, Graz 1681 (ed. Ljubljana 1971), p. 12.

^[12] 48 StLA, Sauer, K. 1, Klaglibel – 1692.

^[13] 49 V nekaterih virih najdemo naslednje podatke: 1730 lastnik Erazem Sauer, 1742 Kajetan, 1776 Vencel Sauer.

^[14] 50 ZAP 70, R-4, str. 503–504.

^[15] 51 StLA, Fideikomis, K. 12/43–1783–1831. Sauer Johann Georg.

Cesar Leopold je Juriju Andreju Sauerju podelil dedni naslov deželnega razrezovalca na Kranjskem in v Slovenski marki, 1660. StLA, AUR, Gradec, 1660, junij 16.

Erazem Friderik Sauer, grof Borlski (Erasmus Fridericus Sauer, Graf von und zu Anchenstein), brat Ferdinanda Friderika Sauerja, grofa Borlskega, je bil leta 1717 komornik Karla VI., potem pa notranjeavstrijski tajni svetnik. Njemu je bil dodeljen naslov dedni deželni razrezovalec »Erbvorschneider« na Kranjskem; naslov je pridobil za vse naslednje rodove.

Služba dednega cesarskega razrezovalca hrane je bila, da je ob posebno svečanih pojedinah na cesarskem dvoru servirane jedi smel razrezati pred svojim fevdnim gospodom. Na Štajerskem je bil ta privilegij podeljen grofom Schrattenbachom, na Kranjskem so jo imeli plemeniti Sauer-Kozjaški, na Tirolskem grofje Wolkensteini.⁵²

Erazem Friderik je bil lastnik gospostva Ravno polje, ocenjenega na 224 funtov 26 pfenigov in pol.⁵³

Franc Anton Sauer, grof Borlski († 12. september 1723), je nekje v začetku 18. stoletja nasledil Jurija Friderika. Opravljal je vsaj dve pomembni državni službi, bil je član tajnega sveta in komornik. Bil je lastnik Borla – ta je leta 1705 pogorel – in Dornave; za poslikavo obeh je zaposlil znamenitega štajerskega slikarja Johanna Casparja Wagingerja.

⁵² Dunaj, 9. december 1672; Gradec, 29. avgusta 1682 podelitev naslova Erbvorschneider. V: SCHMUTZ 1822, str. 450.

⁵³ StLA, Landtafel I, Bd. I, fol. 13.

Anton, grof Sauer. 1750, župnik v Leobnu – Göß. StLA, Zbirka portretov, olje, platno.

Požar na Borlu je izbruhnil pred 10. oktobrom 1705, saj je s tem datumom datirano pismo, s katerim so štajerski deželni stanovi Franca Antona grofa Sauerja obvestili o oblikovanju komisije, ki naj bi ocenila škodo. Sestavljala sta jo po dva zidarska in tesarska mojstra ter dva plemiča. Pogorišča na gradu Borl si je komisija ogledala 13. julija 1706. Škodo je ptujski stavbni mojster Johann Mangin⁵⁴ ocenil na 2866 goldinarjev.⁵⁵ Verjetno je veliko sredstev za obnovo gradu prispevala grofica Marija Ana Gaschin, ki se je 25. maja 1696 s Češke primožila v družino Sauer. Na Borlu so opravili le najnujnejša dela, saj so ta čas v udobnejši bivanjski prostor preurejali двореc Dornava.⁵⁶

Po smrti Jurija Friderika je Dornavo podedoval njegov sin Franc Anton grof Sauer.⁵⁷ Kmalu po prevzemu dediščine se je poročil z Marijo Ano, rojeno grofico Gaschin,⁵⁸ in začel obsežno prezidavo oziroma novo gradnjo dvorca Dornava. Gradbena dela so dokončali pred letom 1708, takrat pa naj bi bil freskiran strop slavnostne dvorane.⁵⁹

Franc Anton grof Sauer je imel ob sodobno zasnovanem in opremljenem dvorcu Dornava v začetku 18. stoletja še dvoje podeželskih in dvoje mestnih bivališč.⁶⁰

Pri dornavskem dvorcu je bil v začetku 18. stoletja urejen vrt oziroma park. K dvorcu je spadala večja majerija (pristava). Ko je bil po smrti Franca Antona narejen popis posesti in premoženja, je bilo na dornavskem gospostvu 8 vlečnih volov, 2 bika, 48 krav, 20 telet, 124 ovac in 28 jagnjeti, 40 svinj in 17 prašičkov, 160 puranov, 124 kopunov in 72 kokoši, 67 gosi in 93 rac ter devet čebeljih panjev.

Franc Anton grof Sauer se je ob gradnji dornavskega dvorca in obnove borlskega gradu po požaru močno zadolžil. Ob smrti je njegov dolg znašal 294.197 goldinarjev ter 40 krajcarjev in pol. Celotno premoženje je bilo ocenjeno na 266.909 goldinarjev ter 29 krajcarjev in četrt (zemljiško gospostvo Dornava so leta 1723 v celoti ocenili na 96.288 goldinarjev ter 1 krajcar in četrt, двореc pa na 4500 goldinarjev).⁶¹

⁵⁴ HERNJA MASTEN 1995, str. 63. Leta 1701 je bil za meščana sprejet Johann Mangin, vendar ni imel pripisanega poklica. Vpisana sta še Johannes (1684) in Joseph Mangin (1736).

⁵⁵ StLA, Landrecht, Archivium Antiquum, XIII, K. Schuber 139. Prim. WEIGL 2006, str. 181.

⁵⁶ WEIGL 1997, str. 218.

⁵⁷ ZADRAVEC, Gospostvo Borl, str. 82.

⁵⁸ WEIGL 1997, str. 218.

⁵⁹ WEIGL 2003, str. 185.

⁶⁰ WEIGL 2003, str. 195.

⁶¹ WEIGL 2003, str. 195–196.

Naslednji lastnik Dornave je bil Franc Jožef grof Sauer (1708–1760). Zadolženost mu v dvorcu ni dopuščala kakih gradbenih sprememb, nenazadnje pa ga je težka finančna situacija prisilila, da je zemljiško gospodarstvo Dornava 30. julija 1737 za 47.000 goldinarjev prodal Kajetanu Tadeju grofu Attems. ⁶²

Cerkev sv. Ane, podružnično cerkev sv. Barbare, sta zgradila Jurij Friderik in žena Barbara. Cerkev stoji na lepem hribu od leta 1698, ima križev pot in mašno ustanovo, ki jo je naredil Franc Anton grof Sauer. Malo pred smrtjo leta 1723 je cerkvi daroval 4500 goldinarjev glavnice, iz obresti pa naj bi se vsako leto opravljale pete in brane maše.

Morda je bila Marija Antonija grofica Sauer, rojena grofica Khuenburg, druga žena omenjenega Antona, ki je grofu Jakobu Ernestu Leslieju, lastniku gosposčine Ptujski grad, prodal imenje Rogoznica za 3100 goldinarjev. Franc Anton in kontesa Marija Ana Sauer sta bila krstna botra dvema Sauerjevima deklicama, rojenima leta 1716 in 1717 v Dornavi. Leta 1724 je bila 28. julija v kapucinski grobnici pokopana kontesa Barbara Sauer in 30. julija Filippini von Sauer. Obe sta se utopili v Dravi (»ambo nuper in Dravo submersa«) in so ju našli naplavljeni na levi strani Drave v bližini mesta Ptuj. To potrjuje vpis v mrliško knjigo župnije sv. Ožbalta. Pri tem pa ni navedeno, kdo so starši obeh Sauerjevih deklet in ob kakšni nesreči sta utonili. ⁶³

Kajetan Sauer, grof Borlski je bil cesarski dvorni komornik, tajni svetnik in podpredsednik notranjeavstrijskega gubernija ter predsednik prve (stare) Štajerske kmetijske družbe, *Agrikultursozietät*. ⁶⁴ Rojen je bil v Gradcu 9. marca 1718, kjer je 22. julija 1793 tudi umrl. Kajetan Sauer je bil lastnik Dornave, Ravnega polja (5. maj 1740), Sv. Janža.

Leta 1757 je od grofa Antona Gaisrucka, lastnika gosposčine Turnišče, urad Zlatoličje kupila grofica Kajetana Sauer, rojena grofica Purgstall, za 1.500 goldinarjev. Šlo je za podložnike in dajatve v uradu Zlatoličje in dve tretjini

Kajetan Sauer, grof Borlski (1718–1793), cesarsko-kraljevi tajni svetnik, komornik, podpredsednik notranjeavstrijske vlade. StLA, Zbirka portretov, pastel na platnu.

Kajetan, grof Sauer (29. 7. 1743, umrl v Oradei (Großwardein)), prošt v Groswardeinu, danes Oradea v Romuniji, stolni kanonik v Vaczu (Waitzen), 1785 madžarski dvorni svetnik; sin Kajetana starejšega, tajnega svetnika (9. 3. 1718–22. 7. 1793). AG, Inv. Nr. 986, olje, platno.

Kajetana, grofica Borlska, rojena grofica von Purgsthal (1722–1787). StLA, Zbirka portretov, pastel na platnu.

⁶² WEIGL, 196–197. Kajetan Tadej grof Attems je bil tudi lastnik palače v Gradcu in fidejkomisnih zemljiških gospostev Brestanica in Podčetrtek. Umrl je 12. avgusta 1750. Rodbina Attems izvira iz Furlanije. Konec 15. stoletja se je začela uveljavljati na slovenskem ozemlju, najprej v Gorici in pri Sv. Križu pri Vipavi. Poleg Dornave so bili lastniku gospostev Slovenska Bistrica, Štatenberg, Podčetrtek in Brežice. V: Branko Marušič, Attems, v: Enciklopedija Slovenije, 1. knjiga, A–Ca, Ljubljana 1987, str. 129–130.

⁶³ ZAP 70, R- 32, Minoritska kronika, str. 377.

⁶⁴ Leta 1764 je bila ustanovljena štajerska kmetijska družba – steirische Agrikultursozietät. Fiziokratska miselnost dobe je člane spodbujala, da so uvajali in propagirali nove načine gnojenja, kmetijske obdelave polj, uvajanja novih poljščin, med njimi krompir, uporabo boljših semenskih vrst, zasajanje sadovnjakov, pospeševali so živinorejo, uvajali krmljenje živine v hlevih, pridelavo krme in uvajanje novih živinskih pasem ter selekcijo. Družba je prenehala delovati leta 1787.

žitne desetine v Cirkovcah, Župečji vasi in Sv. Lovrencu. ⁶⁵ Posest je zaokročila še z nakupom posesti Sv. Miklavž leta 1758, ki jo je kupila od grofice Marije Ane Molza, rojene baronice Rosenzweig. ⁶⁶

Velika ravninska posest Ravnega polja grofov Sauer je bila vse do leta 1802, ko jo je od Vincenca Sauerja podedovala njegova sestra Frančiška grofica Gleispach, njihova last. Še istega leta jo je od nje kupil knez Stanislav Poniatowsky, sin zadnjega poljskega kralja Stanislava Avgusta Poniatowskega, ki je leta 1795 abdiciral. Grad Ravno polje so lastniki večinoma uporabljali kot letno rezidenco, gosposčino pa so dajali v najem.

Leopold Kajetan Serafin, grof Sauer Borlski je bil rojen v Gradcu 26. avgusta 1748, kjer je bil 30. aprila 1800 tudi pokopan.

Leopold Sauer, grof Borlski (1748–1800). StLA, Zbirka portretov, doprsni portret, olje, platno.

Grof Sauer je bil vitez nemškega reda in komtur v Muretincih, dvorni vladni in komorni svetnik in je napisal več del s področja kmetijstva. Leta 1798 je v Gradcu izšla njegova knjiga *Predsodki, ki nasprotujejo uvedbi prabe v naše kmetijstvo (Die Vorurtheile, welche dem Brachabstellen noch im Wege sind)*. Zanimanje za kmetijsko tematiko in ljudskogospodarske teme je delil z očetom Kajetanom Sauerjem. Leopold Serafim je dal leta 1775 izrisati svoje rodbinsko drevo. ⁶⁷

⁶⁵ ZAP 70, R-4, str. 614–621.

⁶⁶ PIRCHEGGER 1962, str. 104.

⁶⁷ StLA Graz, Sauer, K1.

Leopold Kajetan Serafin Sauer, grof Borlski (1748–1800). AG, Inv. Nr. 990 celopostavni portret, olje, platno.

Gospodje Sauer in Ptuj

Hiter vzpon grofov Sauer-Kozjaških se je začel po letu 1628, ko je staro štajersko plemstvo, ki je prestopilo v protestantsko vero, med njimi vurberški gospodje Stubenbergi, nekdanji baron in štajerski glavar Ivan Ungnad ter drugi, moralo zapustiti deželo, ker se niso rekatolizirali. Njihove izpraznjene posesti in gradovi so postali zanimiva destinacija za nižje plemstvo in viteze iz drugih dežel, predvsem s Kranjske. Ti so v obrambi proti Turkom opravljali razne vojaško-obrambne službe, visoke uradniške službe, sodelovali v oskrbi Vojne krajine, si pridobili vladarjevo naklonjenost, plemiške naslove, z njimi povezane privilegije, predvsem pa finančna sredstva. Ena izmed takih je bila rodbina Sauer, baroni Kozjaški.

Izsek iz katastrskega načrta Ptuj, 1823.
ZAP, Franciscejski kataster, k. o. Ptuj, 1823.

Sauerji so se na Štajerskem naselili na dve lokaciji, na katerih so imeli svoje posesti. Prva je bila v celjskem okrožju v Šaleški dolini ter druga na Ptujsko-Dravskem polju z vinogradniškimi posestmi v Slovenskih goricah. Poleg Borla (1639–1801) so imeli v lasti še posesti Ravno polje (1681–1802) in Št. Janž, Dornava (1666–1737), Velenje (1603–1797), Šoštanj, Lilienberg ter palače v Gradcu in na Ptuj, kjer je bila njihova palača pri Ogrskih vratih.

Današnja podoba nekdanje Sauerjeve palače
v Miklošičevi ulici na Ptuj.
Foto: Boris Prelog

Ta palača je imela konskripcijsko številko 121. Sauerji so jo kupili skupaj z borlsko posestjo leta 1639. Najverjetneje so jo uporabljali za krajša bivanja v mestu. Velike kleti v palači so bile glede na prevozne predpise o vinu skozi Ptuj pomembna prehodna skladišča med Borlom in Gradcem.

Da je Jurij Friderik tu in tam bival v svoji palači na Ptuj, priča tudi poročilo o njegovem obisku na ptujskem gradu leta 1687. V letih med 1687 in 1690 je bil upravitelj gosposčine Ptujski grad Jožef Martschiz. Z grofom

Jakobom Lesliejem je bil v stalnem stiku, saj mu je tedensko poročal o gospodarskem stanju njegove gosposčine Ptujski grad. V dopisu, ki ga je oskrbnik poslal grofu Leslieju 4. januarja 1687, med drugim piše: »Tukaj pošiljam vaši ekscelenci (grofu Leslieju) novi štiftni register, ki je bil kolacioniran, in prosim, da podpišete, da ste ga sprejeli. Sporočam pa tudi, da je bil včeraj skupaj z ženo na gradu mlajši gospod, grof Sauer, in je v sobi vaše ekscelence dal kopirati vse slike. Zagotovil mi je, da ima za to že vaše dovoljenje.«⁷⁴

Ob koncu leta 1750 in leta 1751 so se na Ptuj preselili invalidi.⁷⁵ Konec leta 1751 so imeli sedež v stari deželni hiši na Ptuj št. 105 (prostor današnje tržnice). Tam je bil manjši invalidski korpus, ki ga je do smrti 8. decembra 1753 vodil Anton Reichenbach, prvi poveljnik za vse vojaške kadete, ki jih je leta 1752 Marija Terezija poslala na Ptuj. Meščani in mestna oblast so z začudenjem gledali na stoglavo množico mladih gojencev, ki so se naenkrat znašli na Ptuj. Invalidska uprava je 23. decembra 1751 prevzela uradovanje tudi na magistratu. Predsedujoči je bil grof Anton Inzaghi, predsednik slovenskega kantona. Ker so potrebovali dovolj velik prostor za kadetnico in delo invalidske uprave, so leta 1754 kupili v mestu Sauerjevo hišo s konskripcijsko št. 121. K hiši je sodil vrt, ki je mejil na eni strani na vojašnico, na drugi na mestni jarek.⁷⁶ Franc Jožef Sauer je hišo prodal kot pogorišče za 1500 goldinarjev.⁷⁷ Istočasno je štajerska deželna vlada podarila invalidski upravi svojo staro proviantno hišo s št. 105, ki so jo imeli v lasti že od leta 1588. Tako je invalidska administracija dobila še dve meščanskih hiši. Obe so na račun invalidskega instituta uredili, da je bilo dovolj prostora za naraščajoče število moštva, udobno pa so bili nameščeni tudi številni kadeti. Poveljnik vseh dečkov in paznikov je bil do leta 1756 baron Peter von Thiebault.⁷⁸

Sauerjevo hišo je invalidska uprava kasneje prezidala in jo spremenila v invalidsko vojašnico pri Ogrskih vratih (danes Miklošičeva 3). Danes je od palače ohranjen le del in rustikalni portal iz 17. stoletja z Sauerjevim grbom na sklepniku.

Sauerji svoje pobožnosti niso izkazovali le na borlskem gospodstvu. Na Ptuj nas na to spominjajo trije spomeniki.

Prvi je Marijin steber, ki stoji na Minoritskem trgu od leta 1664. Jurij Friderik Sauer ga je dal pred minoritsko cerkev postaviti po zmagi nad Turki pri Monoštru.⁷⁹

Povoden navaja, da je bil na Minoritskem ali Govejem trgu na Marijinem stebru napis:

Innovavit munificentia sua excellentissimus Dominus, Dominus Franciscus Antonius Sauer comes ab et in Ankenstein, L. Baro. In Kosiak, Dominus in Wölan, Schonstein, Lilienberg, Dornau, Ebensfeld, et at Sc. Joannem per Carniolam marchiae Sclauoniae haereditarius depifer S.C.M Cammerarius et Consiliarius intimus actualis.
GLorla patrIs faMILiae sVae DeCVs ImperII soLlo seDente CaroLo seXto 1714.

Vsak kronogram da letnico 1714, v prevodu pa se glasi:

Obnovil s svojo darežljivostjo vzvišeni gospod, gospod Francišek Anton Sauer, grof na Borlu, svobodni baron na Kozjaku, gospod v Velenju, Šoštanju, Lilienbergu, Dornavi, Ravnem polju in pri Sv. Janžu, na Kranjskem in Slovenski marki dedni točaj njegovega cesarskega veličanstva, komornik, pravi tajni svetnik. Slava očetna in družine svoje sijaj; ko je na prestolu sedel Karol šesti; darežljivemu dobrotniku bogoljubne milosti.⁸⁰

Na spomeniku je bil na južni strani proti Dravi napis:

SeIne HochgrafLIChen gnaDen VinCenz Von SaVer Vbergaben Diese StatVe Biedern Bürgern In PettaV.⁸¹

Kronogram daje letnico 1791 in pravi: Njegova visoka grofovsko milost Vincenc pl. Sauer je predala ta sveti kip vrlim, poštenim meščanom Ptuj.⁸²

Leta 1672 je Jurij Friderik Sauer minoritskemu samostanu podaril 500 goldinarjev, da so dvajsetkrat v letu s procesijo okrog Marijinega kipa obudili spomin na pregon Turkov s pomočjo Matere božje. V slovesni procesiji so ob glasbeni

74 ZAP 9, GZP, šk. 1, sign. PG S-4, p. 00334, 1687, 4. januarja.

75 Invalidska uprava je na Ptuj delovala od leta 1750 do leta 1860, ko je bila ukinjena. Vojašnico so spremenili v pionirsko vojašnico.

76 SI ZAP 177, AMP, šk. 18, Popis hiš v mestu Ptuj 1789.

77 POVODEN, R-41, navaja ceno 1500 goldinarjev, minoritska kronika 1600.

78 POVODEN, R-41, str. 9.

79 ZAP 70, R-32, Minoritska kronika, str. 193–196, grofje Sauer in gospodstvo Borl.

80 SMEJ 2010, str. 182–183; tekst je objavljen v prepisu in prevodu.

81 POVODEN, R-42, str. 131.

82 SMEJ 2010, str. 185; tekst je objavljen v prepisu in prevodu.

73 JANISCH 1878, 29.

spremljavi pétih litanij nosili križ, goreče sveče. Kasneje so to procesijo opustili, saj je bila nezdružljiva s kasnejšimi navadami v mestu.⁸³

Leta 1687 je bila na željo Jurija Friderika Sauerja pri minoritski cerkvi dograjena loretska kapela. V njej je bil nekoč napis:

*Anno Domini M. DC LXXXVII (1687) Illustrisimus Dominus, Dominus, Georgius Fridericus Sauer comes ab et in Ankenstein L.B. in Kosiak, Wölan, Schönstein, et Lilgenberg, Dominus in Ebensfeld et Sc. Joannem et Dornau summus Haereditarius dapifer per Carniolam et marchiam Slavoniae S.l.M cammerarius et consiliarius intimus etc. Socellum hoc B. V. M. de voti animi causa extruit fecit.*⁸⁴

Dne 10. junija 1692 je Sauer pri minoritski cerkvi ustanovil tudi večne maše. Obredi naj bi se opravljali ob sredah zanj in za vse člane njegove družine, ob sobotah pa za vse mrtve člane družine. V ta namen je naložil glavnico v višini 800 goldinarjev, iz katerih je petodstotne obresti (40 goldinarjev) prejel samostan kot nagrado za opravljanje bogoslužja. Za večno luč, ki je gorela v loretski kapeli, pa je grof dal 400 goldinarjev, od obresti (20 goldinarjev) pa naj bi jo vzdrževali. Listino so poleg Sauerja zapečatili še minoritski provincial Ludvik Sommer, p. Gašper Dietl, Maksimilijan Vogl in vikar Jožef Dorner.⁸⁵

Listina za mašno ustanovo pri minoritskem samostanu iz leta 1692. StLA, AUR, 1692, junij 10., Ptuj.

83 ZAP 70, R-32, Minoritska kronika, str. 168.

84 ZAP 70, POVODEN, R-41, str. 130, poglavje: Napisi na Ptuj, v okoliških gradovih in dvorcih. Po obsežnih restavratorskih delih na minoritski cerkvi na Ptuj je tabla od oktobra 2010 ponovno vgrajena na loretsko kapelo.

85 StLA, AUR, 1692, junij 10., Ptuj (Pettau), ista listina 1692, junij 10., Ptuj (Pettouii) v PAM, Zbirka originalnih listin, št. 613, Viri 3, Jože Mlinarič, Maribor 1987.

Istega leta je grofica Katarina Elizabeta Raumschüssel, vdova, rojena grofica Sauer Borlska, sestra Jurija Friderika, ustanovila péte litanije za vse nedelje in praznike pri minoritih v čast Rešnjega telesa in Matere božje pred Najsvejšim. V ta namen je v Gradcu pri štajerskih deželnih stanovih vložila kapital 800 goldinarjev. Petodstotne letne obresti v višini 40 goldinarjev pa so dobivali ptujski minoriti za opravljanje maš.⁸⁶

Povoden navaja, da je Vincenc Sauer na ptujskem dravskem mostu dal leta 1722 postaviti križ s podobo Križanega.⁸⁷

Leta 1723 je vdova Marija Ana grofica Sauer ptujske kapucine opomnila, da je njen svak Jurij Friderik Sauer Borlski na podlagi dediščine – oče Franc Sigismund ga je 5. aprila 1659 postavil za glavnega dediča borlske fidejkomisne gosposčine – in na podlagi lastnega testamenta z dne 27. septembra 1695 vse moške potomce te Sauerjeve fidejkomisne posesti zavezal, da morajo kapucinskemu samostanu na Ptuj dajati letno 2 štrtinjaka starega završkega vina in 104 goldinarje, da bodo v spomin na Sauerje brali svete maše. To štiftno miloščino so Sauerji kapucinom dajali vse do leta 1786, ko je bil ukinjen tudi kapucinski samostan na Ptuj, redovniki pa poslani v druge samostane. Miloščino bi najbrž dobivali še dandanašnji, če prisotnost kapucinov tukaj ne bi postala odveč, je menil kronist.

S podobno dobrotlostjo se je izkazal tudi Franc Jožef grof Sauer, ki je za revne podložnike svojega gospostva Borl zgradil ubožni špital, kjer so dobro poskrbeli za oskrbovance ne glede na njihovo število. Vsak podložnik, ki je bil sprejet v ubožnico, je dobil vse potrebno. Grof Sauer je spodbudil je tudi svojo ženo Ernestino, rojeno grofico Strassoldo, da je sledila njegovemu vzgledu in z darilno listino 20. decembra 1774 novemu grajskemu špitalu podarila posestno obligacijo, s katero so od 1. decembra 1772 od glavnice 2000 goldinarjev špitalskim oskrbovancem pripadle štiri odstotne obresti. Vincenc grof Sauer je ta dohodek povečal in špitalu odstopil deželno zadolžnico, izdano 1. februarja 1774 v višini 400 goldinarjev.⁸⁸

Ko je 20. februarja 1811 začel veljati finančni patent, po katerem je bila letna višina obresti zmanjšana, je špital zašel v krizo, saj se je od obresti nabralo le 48 goldinarjev in ni mogel več oskrbovati neomejenega števila revežev. Zato je Viljemina, vdova grofica Leslie, vsoto obresti od glavnice dala razdeliti le med štiri oskrbovance.

Viljemina Leslie je bila lastnica gradu Borl od leta 1803 in vsak oskrbovanec špitala je dobil letno 12 goldinarjev, hrano, obleko in minimalno plačo za delo, ki jo je opravljal v gradu. Bolnim revežem so ob oskrbi priskrbeli tudi zdravila, vendar so njihovo število v času grofice Leslie zmanjšali na dva oskrbovanca.⁸⁹

Konec rodbine Sauer

Vincenc grof Sauer, poročen z Marijo Ano, grofico Heissenstein, je umrl 17. januarja 1819, star komaj 54 let. Bil je brez otrok. Tako po tej veji družine ni bilo več nobenega moškega potomca. Ko so po moški liniji na Madžarskem izumrli tudi grofje Gaschin, od koder je izvirala Ana Maria, vdova Sauer, rojena Gaschin, bi po smrti zadnjega grofa Gaschina lahko podedovala velike posesti.⁹⁰ Toda rodovnik ni bil nikoli narejen, nenadna smrt in dejstvo, da je Vincenc umrl brez potomstva, pa nista dala družini nobenega upanja več, da bodo obdržali posesti. Zaradi interesov fidejkomisnega kapitala, s katerim je bil obremenjen Borl, so nato razni daljni sorodniki kot nasledniki gospostvo raztrgali.

Kdaj je umrla grofica Ana Maria, rojena Gaschin, žena Franca Antona grofa Sauerja, ni znano. Neki deželnoknežji ekstrakt z dne 9. aprila 1740 pa priča, da je bila nedvomno živa še 3. februarja 1731. Takrat je namreč njen sin, Franc Jožef grof Sauer, prevzel gospostvi Velenje in Lilienberg, obdavčeni z 290 funti, 6 šilingi in 16 pfenigi deželnoknežjega davka, s pridržkom ponovnega odkupa za dobo 10 let, in položil varščino v višini 49.500 goldinarjev. Tako bi po materi, ki je izhajala iz zelo stare, vplivne in zlasti bogate madžarske družine, rodbino Sauer lahko še obogatil, če bi še obstajala.

86 1692, junij 30., Ptuj (Pettau); PAM, Zbirka originalnih listin, št. 614, Viri 3, Jože Mlinarič, Maribor 1987.

87 ZAP 70, POVODEN, R-41, str. 192.

88 ZAP 70, POVODEN, R-41, str. 189.

89 ZAP 70, POVODEN, R-41, str. 192.

90 ZAP 70, POVODEN, R-41, str. 192.

Gospotvo Borl je bilo leta 1821 obdavčeno s 3989 forinti in 20 krajcarji dominikalnega davka ter z 257 forinti, 19 krajcarji in 2 pfenigoma in pol rustikalnega davka. Gospoščina je imela 12 uradov, med njimi je bil največji Leskovec.⁹¹

Gospotvo Borl je imelo lastno nepriviligirano sodišče in vojaški naborni urad, v katerega je bilo vključenih 21 občin. Pod gradom je čez Dravo vozil brod. Gospotvu sta pripadali tudi ribolovna in lovska pravica na vsem ozemlju. V Leskovcu je imela gospoščina manjši nepomemben gradič, v katerem sta bila nekoč urad in stanovanje upravitelja. Tamkajšnja cerkev je bila podružnica cerkve sv. Vida, od leta 1751 pa je bila povzdignjena v samostojno župnijo. Enako kakor nad župnijo sv. Barbare je imela tudi nad sv. Andrejem patronatsko pravico gospoščina Borl. To pravico je Borl dobil, ko so ptujski minoriti svoje podložnike v Leskovcu zamenjali z borlskimi.

Povoden navaja, da o požarih na Borlu ljudje niso vedeli kaj dosti. Toda 7. avgusta 1816 je bil grad v nevarnosti. Ponoči ob dveh je udarila strela v severni del grajske strehe, ki je zagorela, nato je stekla preko viteške dvorane in bi skorajda upepelila grad, če ne bi bilo preudarnega grajskega oskrbnika Johana Neuholda. Tisto noč je dal zbuditi vse grajske ljudi, ki so napolnili vse posodje z vodo. Kakor hitro je kam priletela goreča trska, so jo takoj pogasili in tako grad rešili pred najhujšim.⁹²

Grb družine Sauer

Rodbina Sauer je imela dva grba. Prvi je iz obdobja, ko so bili povzdignjeni v barone (1630).

Grbovno polje je bilo razdeljeno na štiri polja: 1, 4 – rdeča podlaga, tri zlata vesla; 2 – rdeče, zlati lev z dvema repoma ali dvema čopoma na repu, v sprednji taci drži zlat prstan; 3 – zlato-rdeče, vzdolžno razdeljeno na dve polji, v katerih so trije zlati prstani.

Drugi grb so dobili ob povzdignjenju (1668) v grofovski stan in je dopolnjen z grbom grofov Greyseneck. Imel je 8 polj z insignijo baronov in grofov dedne avstrijske dežele.

Grb baronov Sauer, 1657. StLA, Kleiner Wappenbuch.⁹³

Grb grofov Sauer, 1668. StLA, Kleiner Wappenbuch.

Karl Friderik, grof Gleispach (1746–1812), deželni svetnik. AG, Inv. Nr. 982, olje, platno.

Marija Ana Sauer, rojena Matsch, prva žena Karla Friderika Gleispacha, savojska štiftna dama. AG, Inv. Nr. 983, olje, platno.

91 ZAP 70, POVODEN, R-41, str. 190.

92 ZAP 70, POVODEN, R-41, str. 189.

93 StLA, Kleiner Wappenbuch; prim. še StLA, Siebmacher Wappenbuch 3. Teil, Sauer 1657; tudi ZAP, FKS, šk. 22, Sauer 1657.

Elizabetha - Lissett Sauer, grofica Borlska, hči Vencija Sauerja, mati Marija Ana, rojena Matsch, vmukinja Kajetana, grofa Borlskega. StLA, Zbirka portretov, olje, platno.

Frančiška Salezija, grofica Sauer (1766–1840), druga žena Karla Friderika Gleispacha. Naslikal Johann Wachtl v Gradcu 1826. AG, Inv. Nr. 984, olje, platno.

Jožefa Sauer, grofica Borlska (1741–1813). StLA, Zbirka portretov, olje, platno.

Feliks, grof Sauer. AG, Inv. Nr. 988, olje, platno.

Ignac, grof Sauer (rojen 1765), stolni kanonik v Regensburgu. AG, Inv. Nr. 987, doprsni portret, olje, platno.

Viri in literatura

Viri

Steiermärkisches Landesarchiv Graz (StLA) v fondih:

- Allgemeine Urkundenreihe (AUR);
- Fideikomisse Sauer, Inventar B 170, Fideikomisstestamentbuch 1703, Testament 24. 9. 1695, fol. 236–237;
- Sauer, K. 1, Hf. 1. Stammtafel von Leopoldus Cajetanus Seraphinus Graf von Sauer, 25. maj 1775;
- Landtafel I, Band 1, 1730–1751; Band 3, 1751–1773; Band 5, 1773–1795
- Band 11, 1795–1810.
- Portrait Sammlung – Originale.

Universalmuseum Joanneum, Alte Galerie (Eggenberger Allee 90, 8020 Graz) hrani originalne portrete rodbine Sauer, ki jih je galeriji podaril dr. Helmut Gleispach.

Pokrajinski arhiv Maribor (PAM):

- Zbirka originalnih listin, št. 613, 614. Objava PAM, Viri 3, Jože Mlinarič, Maribor 1987.

Zgodovinski arhiv na Ptuju (ZAP):

- ZAP 381, FKS: Fotokseroteka, regesti listin in prepisi, ki jih hrani arhiv;
- ZAP 70, R-32, Minoritska kronika: SI ZAP 70, Kronika minoritskega samostana na Ptuju 1861, p. Ludvik Pečko (Geschichte des Minoriten Klosters und von der Pfarre St. Peter und Paul zu Pettau, von. P. Ludwig Petschko, Klosterbibliothekar 1861);
- ZAP 70, POVODEN-42: SI ZAP 70, Rokopisna zbirka, R-42, Simon Povoden: Zgodovina župnij mariborskega okrožja 1833 (Hauptpfarrliches Geschichtenbuch, worin manche Denkwürdigkeiten theils von der Stadt Pettau theils auch von der andern Kresidekanaten untergeordneten Pfareyen, derselben Urkunden und Stiftungen wirklich enthalten zu lesen sind), Pettau 1833. Str. 126–129: Zavrč (Sauritsch); str. 131–144: Borl (Ankenstein);
- ZAP 70, POVODEN-41: ZAP 70, Rokopisna zbirka, R-41, Simon Povoden: Zgodovina mesta Ptuja, Meščanska čitanka II, Ptuj 1825 (Simon Povoden, Bürgerliches Lesebuch II. Teil 1825), str. 182–194: Borl (Ankenstein);
- ZAP 177, AMP: Arhiv mesta Ptuja, šk. 18, Popis hiš v mestu Ptuj 1789.
- ZAP 9, GZP: Gospostvo Zgornji Ptuj, šk.1.

Knjižnica Ivana Potrča Ptuj (KIP):

- VALVASOR, Die Ehre: Valvasor, Janez Vajkard, Die Ehre des Herzogthums Crain, XI, 1689.

Literatura

ALLGEMEINES 1732: Allgemeines historisches Lexicon, Leipzig 1732, geslo Sauer.

CURK 1985: Curk, Jože, Trije gradovi – tri usode, Ptujski zbornik, V, 1985, str. 359–369.

FELSNER 1895: Felsner, Josef, Pettau und seine Umgebung. Topografisch-historisch-statistische Skizzen, Pettau 1895.

HERNJA MASTEN 1995: Hernja Masten, Marija, Vpisna knjiga meščanov mesta Ptuja 1684–1917, ZAP, Viri 1, Ptuj 1995.

HERNJA MASTEN 2009: Urbarji in urbarialni zapisi Zgodovinskega arhiva na Ptuju, str. 332–334 ; v: Vodnik po urbarjih in urbarialnih registrih štajerskih arhivov, ZAC, PAM, NŠAM, ZAP, Celje 2009.

JANISCH 1878: Janisch, Joseph A., Topographisch-statistisches Lexikon von Steiermark mit historischen Notizen und Anmerkungen, I, Graz 1878.

KNESCHKE 1868: Kneschke, Ernst Heinrich, Neues allgemeines Deutsches Adels Lexicon, Leipzig 1868.

MARUŠIČ 1987: Marušič, Branko; Attems, v: Enciklopedija Slovenije, 1. knjiga A–Ca, Ljubljana 1987, str. 129–130.

MLINARIČ 1987: PAM, Zbirka originalnih listin, Viri 3, Jože Mlinarič, Maribor 1987.

PIRCHEGGER 1962: Pirchegger, Hans, Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gültten, Städte und Märkte, München 1962.

RAISP 1858: Raisp, Ferdinand, Pettau. Steiermarks älteste Stadt und ihre Umgebung, topografisch-historisch geschildert, Graz 1858.

SCHMUTZ 1822: Schmutz, Carl, Historisch Topographisches Lexicon von Steyermark. Erster Theil, Gratz 1822.

SMEJ 2010: Smej, Jožef, Kronogrami skozi čas II, Maribor 2010.

STOPAR 1990: Stopar, Ivan: Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Prva knjiga, območje Maribora in Ptuja, Ljubljana 1990.

SBL: Slovenski biografski leksikon, zv. 6, Popovič, avtorica zapisa Andrejka Rudolf .

ZADRAVEC 2005: Zadavec, Dejan: Gospostvo Borl od nastankov do leta 1801; v: Cirkulane, Svet Belanov, Cirkulane 2005, str. 67–82.

WEIGL 1997: Weigl, Igor, Grad Borl in družina Sauer von und zu Ankenstein, ČZN, n. v. 33, 1997, str. 217–228.

WEIGL 2003: Weigl, Igor, O francoskih grafikah, loparjih in grofičinem strelvodu. Oprema in funkcije dvorca Dornava v 18. stol.; v: Vrišerjev zbornik, Ljubljana 2003, str. 184.

WEIGL 2006: Weigl, Igor, Ignacij Marija grof Attems in slikar Johann Caspar Waginger; v: Zbornik za umetnostno zgodovino, 2006, let. 42.

The Family Sauer, Barons of Kozjak, Counts of Borl

Summary

The noble family Sauer represented one of those well-known old families originating from the region of Carniola and who, at a certain point of their history, transferred the core of their activities to the region of Styria. The gathering of data was rather painstaking due to the poorly preserved evidence and scattered sources in archives in Austria and Slovenia, and therefore the present paper is only the first attempt to describe this family. The original portraits which are being published for the first time were discovered by the author in the Provincial archives of Styria in Graz and in the Old Gallery of the provincial museum Joanneum. The collected data relate the lives of a few members of the family who were somehow connected to Borl and to activities in Ptuj, Dornava and the wider area of Ptuj.

The paper presents members of the Sauer family in a chronological order. Various sources were used to trace their lives, their activities and economic, political and social involvement in the area.

The family Sauer experienced quick economic growth once they had established themselves in Styria at the beginning of the 17th century. They were present on two different locations, namely in the area of Celje, in the Šaleška valley, and the other branch in the Ptuj and Drava fields possessing flatlands and fields as well as vineyards in Haloze and Slovenske Gorice hills. They bought the estate of Borl (1639-1801), Ravno Polje (1681-1802), St. Janž on the Drava field, Starše, the borough Nova Štifta at Ptujška Gora, Dornava (1666-1737), and some smaller properties such as Gajovci, Moškanjci 1659, Velenje (1603–1797), Zavlar (Feldenhofen), Štrausenek pri Gomilskem (Strauseneck), Limbar (Lilienberg) 1629; they had lands, tithes and tax on vineyards in Hundsdorf, St.

Oswald and Grieshof; three houses in Graz and one in Ptuj. The economic growth started with Johan Karl Sauer who, in 1639, bought Borl, and with Ludwig Sauer who bought Velenje.

The family Sauer was described already by Valvasor in his book *The Glory of the Duchy of Carniola*, which inspired many other authors, among them also a curate and historian from Ptuj, Simon Povoden, and many other historians of the 19th century.

Members of the Sauer family

The name Sauer was most probably derived from the Sava River (in German Sau), while the first knights supposedly arrived here from upper Carniola where they had their estates.

Among the oldest family members recorded in sources are Caspar Sauer (1280); Joducas de Saue or Sauer (around 1400); Ulrich William Sauer (around 1420) accepted into the provincial government of Styria; the same goes for Ulrich junior who also had the honour to accompany Austrian Duke Friedrich IV to Palestine in 1436; Lorenz Sauer (1512) a consecrated bishop in Vienna; another Lorenz Sauer (1515) worked as a deputy at the Hungarian court.

Pongraz Sauer was married to Maria from Kozjak and was therefore the owner of the Kozjak castle. On 14th August 1548, the emperor Ferdinand I allowed brothers Pankraz, George and Kristopher to adopt the coat of arms of Kozjak. Although during the following centuries the castle changed owners, the family Sauer kept the title Sauer, Barons of Kozjak for a long time.

George Sauer of Kozjak was a provincial governor of Carniola. In 1556 he was a commander of an infantry regiment in the lower Carniola, after that he was a

general serving on the Croatian border and a commander in Karlovac.

Hans Ludwig Sauer of Kozjak bought in 1606 the estate of Velenje; in 1607 he became a member of the provincial government in Carniola; in 1618 Johan Sigismund Wagen sold the estate of Šoštanj to him.

Johan – Hans Karl, baron of Kozjak (died 1646), imperial governmental counsellor, was promoted baron in 1630 by the emperor Ferdinand II, together with his brother Andrew and his cousins George Andrew and Franz Erasmus; thus they received the title of Barons of Kozjak. Johan Karl Sauer bought in 1639 the estate of Borl from the count Thurn. Comprised in the purchase were also two houses: one in Ptuj and the other one in Graz. Soon, Hans started the restoration works at the castle of Borl which became the residential castle of the Sauer family.

Andreas Sauer (died 1648), was Johan's brother, commander and general in Karlovac.

Georgius Fridericus, count Sauer of Kozjak (died around 1698), imperial chamber counsellor, was promoted together with Hans Ludwig and Andrew Sauer into the rank of counts on 27th August 1668. He took over the title of von und zu Ankenstein after the inherited estate of Borl. On 10th February 1656 he got married to Maria Barbara, countess Trautmansdorf. Their first daughter Anna Maria Isabella (1st September 1657, died 1661) is buried in the crypt of the disused Capuchin monastery in Ptuj. In 1666 he bought from Raunach a small property and a manor Tishlouiz which once had been the property of the Göss monastery. In the surroundings of Borl at the lower Ptuj field he bought the lands of Zabovci and Tivolci. George Friedrich equally

purchased land properties of Ravno Polje, St. Janž, Moškanjci (1659), and the Dornava manor (1666).

In order to keep the Borl estate in the ownership of the family Sauer of Borl (Sauer von Ankenstein), and to preserve their name and estates, Johan Friedrich established an entail or fideicommiss in his will on 24th September 1695, thus making sure that the succession of the estate was inalienable and remained the property of the family and not of individual family members. As such, each heir of the fideicommiss plentifully benefited from the estate but could not sell nor transfer it. The estate was also supervised and controlled by the province.

Erasmus Friedrich Sauer, count of Borl, a brother of Ferdinand Friedrich Sauer, was a chamberlain of Karl IV in 1717, a confidential (“secret”) counsellor for inner Austria, the first family holder of the hereditary title the provincial “carver” of Carniola (serving and “carving” food for nobles during feasts). He possessed the estate of Ravno Polje.

Count Kajetan Sauer (1718-1793), the chamberlain at the emperor's court, confidential counsellor, vice-president of inner Austrian province and the president of the first (ancient) Styrian agricultural society. On 11th April 1673, he bought from George Pfanazelter a smaller estate of Stojnci together with the provincial court. He also owned Dornava, Ravno Polje, and St. Janž.

Count Franz Sauer of Borl was Kajetan's son, and in 1746 he became a priest.

Franz Anton Sauer (died 1723) was married to the countess Anna Maria, née Gäschin. He was a member of the confidential (“secret”) council and the emperor's chamberlain. He possessed Borl and Dornava where he continued with renovation works, especially at the Borl castle after the great fire in 1705. In parallel, he undertook the construction of the Dornava manor, and thus heavily indebted himself.

Franz Joseph Sauer (1708-1760), Baron of Kozjak, Count of Borl, Lord of Velenje, Šoštanj, Lilienberg, Dornava and Štrausenek, a commissioner for the province of Styria and a military commissioner in the area between the Mura and Drava rivers. In deep debts, he sold the property of Dornava to Kajetan Tadej, count of Attems, on 30th July 1737 for 47,000 florins. Franz Joseph Sauer established and built an almshouse at the castle of Borl for poor serfs working on his lands. In 1774, his wife Ernestine, née countess Strasoldo, granted to the newly established almshouse the obligation of possession together with the principal capital of 2,000 florins, while the interests were used to take care of residents of the almshouse. Franz Joseph and his wife wanted to learn the Slovene language. As a teacher they asked a renowned botanist Johan Sigismund Valentin Popovič, who declined the job because of unpleasant memories of his working in Dornava between 1736 and 1740.

Countess Kajetana Sauer, née countess of Purfstall, in 1757 increased the family property of Ravno Polje with the purchase of offices in Zlatoličje and Cirkovci.

Leopold Kajetan Serafin, count Sauer of Borl (1748-1800), was a knight of the German knights' order and a komtur in Muretinci, a counsellor at the court, in the government, and a chamberlain. In 1798 in Graz, he published a book entitled *Prejudice Against Letting Fields Lie Fallow*. The book contains also the family tree established in 1775.

Count Gottfried Sauer died in Nazareth in Palestine. Count Ignaz Sauer was a knight of Malta, and he shot himself in Malta.

Vincent Sauer junior (died 1819), married to Maria Anna, countess of Heissenstein, died without male descendants when he was only 54 years old on 17th January 1819 in Borl while he was with Wilhelmina Leslie. He had sold the castle of Borl before his death, in 1803. With

him died out the Sauer family, Barons of Kozjak, Counts of Borl.

Sauers in Ptuj

The Sauers bought the palace in Ptuj at the same time as the estate of Borl in 1639. Most probably they used it for shorter stays in town. In 1751, the Administration of Military Invalids, established in Ptuj, bought from the Sauers a palace near the Hungarian Gate (nowadays Miklošičeva 3) and turned it into the invalids' military barracks.

The Sauers were very religious persons and signs of their piety are not seen only at Borl. In Ptuj there are three such monuments: the column of St. Mary on the Minoritski square commissioned by George Friedrich Sauer in 1664 in recognition of the victory over the Turks at the battle of Szentgotthard. In 1687, his wish to see a Loretto Chapel built adjacent to the Minorite church came true, so in 1692 he established the continuous mass and granted it the principal capital of 800 florins of which 5 per cent of interest (40 florins) were received by the monastery as a reward for praying for the Sauer family. On the bridge spanning the Drava river, the Sauers had a Crucifix erected in 1722.

The family Sauer of Kozjak had first of all their own coat of arms, to which they added the one of Kozjak upon the acquisition of the castle of the same name. From 1630 on the family also boasted a baron's coat of arms. The last coat of arms, granted to the family in 1668, was the one of barons.

Martin Prašnički
mag. znanosti, univ. dipl. inž. strojništva v pokoju

Ogljenšak 45, 1314 Zgornja Polskava
e-naslov: m.prasnicki@siol.net

Grad Borl danes

Uvod

Študijska prispevka o gradu Borl in gosposočinskih rodbinah v tej monografiji nas vodita skozi dobrih osem stoletij. Strokovno in znanstveno raziskana zgodovinska dejstva in ozadja bodo prispevala, da bo ta grajski biser nad Dravo znatno bolj prepoznaven. Njegov status kulturnozgodovinskega spomenika državnega pomena, ki je sicer tudi v državni lasti, pa ne more opravičevati zavlačevanja z obnovo gradu. V državnih službah je čutiti vse več nemoči in neodločnosti, ko bi bilo treba povleči odločilne poteze. Grad je namreč na meji rešljivega, vendar ga je treba obnoviti in mu določiti prihodnjo namembnost, kar denarno ni majhen zalogaj. Dosedanji poskusi, da bi grad dali v najem, niso obrodili sadov. Sedaj je Ministrstvo za kulturo RS v precepu in išče nove zakonske rešitve, ki bi omogočale nova razmerja med državo – lastnico in upravljavcem ali celo solastnikom. To, kot vemo, spet zahteva čas, veliko preveč časa, medtem ko spomenik grize zob časa.

Prav z namenom pospeševanja aktivnosti za obnovo gradu Borl smo domačini leta 2005 ustanovili društvo, ki je v petih letih obstoja postalo najzvestejši »zavetnik« gradu.¹ Namen društva je preprečevati nadaljnje propadanje objekta, spodbujati državo k iskanju najemnika ali ustvarjanju drugačnih razmerij med lastnico in uporabniki, ki bi gradu zagotovili okrevanje in razvoj, ter ji pri tem ponujati pomoč. Lega in podoba gradu Borl sta namreč dominantni in impresivni, na vstopni točki za turiste, ki jim Haloze poleg grajske zgodovine in lepote lahko ponudijo še kaj več kot samo ogled. Vključevanje kulturnozgodovinskih znamenitosti in dogajanj v turistično ponudbo pa lahko prinese Halozam prav to, kar danes najbolj potrebujejo – razvoj in napredek. V tem sestavku govorimo o pomenu gradu za tukajšnje kraje v preteklosti in o možnostih za v prihodnje.

Nekaj o preteklosti za sedanjost

Zgodovinarji nam razkrivajo, da je posest gospostva Borl v stoletjih doživljala velike spremembe. Ne le območje današnje občine Cirkulane, ampak tudi Zavrč, Leskovec, Podlehnik, torej vzhodne ali vinorodne Haloze, so bili sestavni del tega gospostva. Kar 591 vinogradov so našli cenilci leta 1542, ko so popisovali premoženje tedanjih grofov Székely (Zekel). Več kot dve petini vrednosti so prispevali vinogradi v Halozah v skupno gospodarsko moč, preostale tri petine so ustvarjali kmetje iz Haloz in iz naselij zunaj njih, kot so Muretinci, Gajevci, Gorišnica, Podgorci, Stojnci, celo Nova vas, Turnišče pri Ptujju in Miklavž na Dravskem polju.² Včasih je bilo tega premoženja več, drugič spet manj, kajti tudi med graščaki so bili boljši gospodarji, ki so premoženje dokupovali, in slabši, ki so ga razprodajali. Na tak način se je zaradi nakopičenih dolgov v 17. stoletju zapravlјivim borlskim gospodom Székely izmuznil Zavrč, pozneje pa še nekaj zunaj Haloz ležeče posesti.

Gledano na položaj in stanje gradu Borl z današnjega, zoženega zornega kota, brez upoštevanja njegovega zgodovinskega pomena, marsikomu ne pride več na misel, da bi skrb za ta objekt delil z občino Cirkulane še kdo drug – kljub temu da sta bila vsaj polovica Haloz in precejšnji del Ptujškega polja, do koder sega pogled z grajske terase, stoletja neposredno ali posredno povezana z gospodarji na gradu Borl, pogosto od njih tudi usodno odvisna, kadar je pač bilo treba braniti zemljo in domove pred divjimi plenilci ali zavojevalci, ki so z vzhoda in juga vpadali na to območje.

Nekoč se morajo odpreti tudi ta železna grajska vrata. Foto: Peter Prašnički 2007.

¹ Dejan Zdravec: Gospostvo Borl od nastanka do leta 1801. V: Cirkulane, svet Belanov, Cirkulane 2005.

² Društvo za oživitev gradu Borl, Cirkulane 40 A.

Kdo torej naj danes prevzame nase dolžnost, da ta utrdba in lepote na skali nad Dravo ne bo obravnavan le mimo-grede, potem pa počasi pozabljen? Žal ugotavljamo, da kakšnega posebnega zanimanja in skrbi za grad Borl v vplivni okolici danes ni zaznati. Leskovec svojega gradu nima, Zavrč pestuje svoj gosposki dvorec in tudi omenjena naselja onstran Drave danes nimajo objekta, ki bi imel tak pomen in tako kulturnozgodovinsko vrednost kot grad Borl.

V stoletjih zbrane in ohranjene dragocenosti so po mnogih slovenskih gradovih postale plen brezvestnega ravnanja tatov, vlomilcev, špekulantov, nevzgojenih, nekulturnih stanovalcev ali celo upravnikov. Borlu glede tega ni bilo prizanašano. Po nekajletnem na videz uspešnem dogajanju na gradu Borl, kjer je med letoma 1953 in 1981 turizem skoraj cvetel, so prišli hudi časi.³ Ko upraviteljev in skrbnikov ni bilo več, so stavbo ogrožali nepoklicani ljudje od zunaj in zob časa od znotraj. Prvi ukrep, s katerim so preprečili propad, je bil sprejet leta 1969 v obliki odloka o razglasitvi gradu Borl za pomemben kulturnozgodovinski spomenik. Kulturni skupnosti Slovenije in občine Ptuj sta nato po letu 1981 zastavili gradbeno sanacijo gradu od globokih temeljev do vrhnjih stropov. To je bilo dobro za stavbo, a notranjost in oprema sta bili s tem še bolj izpostavljeni priložnostnim in načrtnim tatovom. Le skromen del umetnin je bil rešen in nekatere so menda v bližnjih muzejih. Ali bodo še kdaj vrnjene na svoje prvotno mesto?

V letih po osamosvojitvi Slovenije se je začel proces vračanja premoženja. Zadnji lastniki Borla v prizadevanjih za vračilo niso uspeli. Grad je bil zato leta 1996 dokončno podržavljen, leta 1999 pa tudi z zakonom zaščiten kot kulturnozgodovinski spomenik državnega pomena. Tako je še danes. Podržavljeni grad, ki je povrh še zaščiteni spomenik, nima nikakršnih privilegijev, ima pa omejitve. Republika Slovenija, ki jo zastopa Ministrstvo za kulturo, se trudi zadostiti standardom ohranjanja kulturne dediščine, nikakor pa ne domisli modela, kako reševati tovrstne gradove pred propadanjem in zagotavljati njihovo obnovo. Zanimanja med gospodarstveniki, kulturnimi ustanovami ali posamezniki, ki bi morda videli priložnost za dejavnosti na gradu Borl, je prav malo; po sedanjih zakonih bi državno lastnino lahko le najeli, v namensko obnovo pa bi morali vložiti še velikanska lastna sredstva. Dva javna razpisa za najem gradu Borl od leta 2006 sem nista dala rezultata in vse kaže, da bo treba spremeniti zakon o spomenikih kot državni lastnini, ki bo za interesente omogočal ugodnejše pogoje za najem ali morda celo za nekakšno solastništvo.

Konferenca, ki jo je organiziralo Društvo za oživitev gradu Borl oktobra 2010 na gradu samem⁴ in so se je udeležili tudi predstavniki Ministrstva za kulturo Republike Slovenije, je razkrila tudi slabosti na lokalni ravni. Občina Cirkulane, na primer, s svojim skromnim kadrovskim in finančnim potencialom nima poguma, da bi grad prevzela v upravljanje. To je domnevno tudi razlog, da je grad Borl izpadel iz kandidature za evropska sredstva v perspektivi 2007–2013. Ponudba v Ameriki živečega umetnika Antona Krajnca, haloškega rojaka, naj ne bi bila dovolj prepričljiva za ljudi na ministrstvu. Njegova zamisel o kulturnem centru na gradu Borl ima tako iz dneva v dan manj možnosti, medtem ko se v glavah in na projektantskih mizah že rišejo načrti za grajski hotel najvišje kategorije. Tudi takšen drag projekt ima šibkosti, saj skoraj nihče ne verjame, da bi nam na Borl uspelo privabiti petične goste, ki bi zagotavljali ekonomsko poslovanje hotela s standardom »pet zvezdic plus«. Že izdelava projektne dokumentacije seveda ni poceni. Ministrstvo navaja, da je za grad Borl v letih od 1996 do 2010 namenilo prek 800 tisoč evrov. Izdatna vsota je gotovo šla za omenjeni projekt hotela in druge tovrstne študije, manjši delež pa za dejansko vzdrževanje materialne grajske substance. Vse torej kaže, da negotovosti za grad Borl tako še kmalu ne bo konec, vsi pa vemo, da je v takšnih razmerah najučinkovitejši najemnik na gradu – zob časa. Ta ne sprašuje po lastnini ali pravicah in dolžnostih, le noč in dan dela, neumorno in brez honorarjev ...

Društvo za oživitev gradu Borl – opora za obnovo gradu in duha

Pričujoča monografija nas popelje skozi znane in pomembne dogodke na gradu Borl, posebej pa nam razkriva korenine rodbine Sauer, ki je bila lastnica gradu 162 let. Zakaj se danes najbolj spominjamo ravno grofov Sauerjev? Odgovor je razmeroma jasen: marsikaj, kar je ta gosposka materialnega ustvarila na območju naših krajev, stoji in je vidno še dandanes. Gotovo je to grad sam, ki so ga Sauerji po pridobitvi v last leta 1639 temeljito obnovili; obnovili so tudi cerkev sv. Barbare, ki je postala župnijska cerkev, zgradili so cerkvico sv. Elizabete (Špete) v Pohorju, pa tudi

slavno romarsko cerkev sv. Ane v Velikem Vrhu.⁵ Gotovo so Sauerji zaslužni tudi za to, da so njihovi podložniki Belani dobili organizirano šolo že leta 1780, ki je ena najstarejših podeželskih šol na Štajerskem. Iz tega konteksta smo izbrali lika, ki sta najbolj zaznamovala naš kraj v poznem 17. stoletju. To sta bila grof Jurij Friderik Sauer in njegova soproga Marija Barbara pl. Trautmannsdorf. Na raznih prireditvah v Cirkulanah in širše nastopa danes igralski par Miro in Ana v opravah in vlogi Sauerjev, kar privablja čedalje več obiskovalcev, s tem pa se odpirajo vrata razvoju turizma in gospodarstva v Halozah.

Barbarno 2009. Foto: Ivan Švajgl 2009

Rodbino Sauer kot osrednjo gosposko z gradu Borl si je izbralo Društvo za oživitev gradu Borl, ki so ga pozno jeseni 2005 ustanovili ljudje dobre volje v prepričanju, da je mogoče in treba vključiti civilno pobudo v razvoju Haloz tudi s področja kulturnozgodovinske dediščine. Ustanovni člani društva niso le domačini in tukaj rojeni, ampak tudi ljudje od drugod, ki jim je grad Borl drag in ki so spoznali, da se je vredno in treba združevati, da bi združeni laže prišli do preporoda gradu in vedenja o njem.

Poglavitna naloga ob ustanovitvi društva pa je bila, in seveda še traja, da Ministrstvo za kulturo opozarjamo na škodo, ki jo je grad Borl utrpel v zadnjih letih zaradi zanemarjanja in zapuščenosti. Ponujamo roko v iskanju potencialnih najemnikov. Sodelovali smo pri oblikovanju meril za javni razpis oddaje gradu v najem. Zastopali smo društva iz Cirkulan in okolice ter farno cerkev glede njihovih pričakovanj in potreb po dostopu in uporabi prostorov na gradu sedaj in potem, ko bo obnovljen.⁶ Društvo si je omislilo tudi lokalni muzej, za katerega bi potrebovali vsaj dva primerna grajska prostora za stalno razstavo eksponatov. Ker bodo obnovitvena dela trajala več let, pozneje pa bodo potrebna tudi vzdrževalna dela, smo v razpisu zagovarjali, da bi imel prednost izbire ponudnik, ki bi v ta namen zaposlil domačine, kar smo tudi dosegli.

Med odmevnejšimi uspelimi prireditvami, ki jih je organiziralo Društvo za oživitev gradu Borl v zadnjih letih, lahko navedemo naslednje:

Leta 2006 smo se vključili v prireditve »Dnevi evropske kulturne dediščine«. Na gradu smo organizirali strokovni posvet o gradu Borl in njegovih možnostih za vključitev v gospodarske in turistične tokove občine Cirkulane. Posvet je spremljala razstava *Grad Borl na starejših upodobitvah in na razglednicah*. Dneve smo popestrili z dobrodelnim koncertom, izkupiček katerega smo namenili za popravilo grajske strehe. Od leta 2006 je prav tako naše društvo organizator osrednjega dogodka za praznik zavetnice Belanov sv. Barbare – Barbarno. Takrat prideta v Cirkulane »na plac« redna gosta, grofica Marija Barbara in njen soprog, grof Jurij Friderik Sauer, ki smo jima dali sešiti obleko po modi njenega časa. To in še mnoge druge prireditve smo organizirali z namenom, da javnosti dokažemo, da se pripravljamo na čas, ko bi v obnovljenem gradu lahko prikazovali privlačne vsebine, ki bi k nam in v grad lahko spet pritegnile številne obiskovalce.

Leta 2009 smo ob 110-letnici delovanja Kulturnega društva Cirkulane postavili razstavo o življenju in delu našega rojaka, zgodovinarja in prvega rektorja Univerze v Mariboru, prof. dr. Vladimirja Bračiča, ki je veliko pisal o gospodarski in kulturni dediščini Borl. Leta 2010 v produkciji društva nastaja tudi film o Bračiču.

V Sekciji za ohranjanje kulturne dediščine pri Društvu za oživitev gradu Borl vsa leta od ustanovitve nastaja »mehka dejavnost« društva, s čimer razumemo obujanje zgodovinskih dogodkov, njihovo zapisovanje in publiciranje. Ta monografija o gradu Borl in Sauerjih je prav gotovo naš vrhunec doslej. Omenjena sekcija je opravila tudi poskusni popis materialne in nematerialne kulturne dediščine na območju občine Cirkulane, kar je potreben nastavek za morebitni že omenjeni lokalni muzej na gradu.

Kot naključje, ki se ne bi zgodilo, če Društvo za oživitev gradu Borl oktobra 2010 na gradu ne bi organiziralo konference o perspektivah gradu Borl za gospodarstvo Haloz, naj navedem primer, ki je prispeval dopolnilo h grajski zgodovini med obema vojnoma in po drugi vojni do nacionalizacije gradu in posesti. Doslej so govorili in pisali, da je po odhodu

³ Tonček Žumbar, dolgoletni upravitelj na gradu; poročilo na Konferenci o perspektivah gradu Borl, oktober 2010. Hrani Društvo za oživitev gradu Borl.

⁴ Konferenca "Pomen gradu Borl za gospodarski razvoj Haloz", oktober 2010. DVD z referati in sklepi je v pripravi.

⁵ Branko Vnuk: Cerkevna arhitektura na območju župnije sv. Barbare v Halozah. V: Cirkulane, svet Belanov, Cirkulane 2005.

⁶ Društvo za oživitev gradu Borl, zapisniki sej IO in občnih zborov.

barona Kübecka in njegove soproge Adalberte, rojene pl. Wurmbbrand, leta 1922 graščinsko posest z gradom kupila neka delniška družba »Barlin d.d.« iz Maribora, zadnja znana lastnica pa da je bila Zora Weiss iz Zagreba. Na srečo sta se konference na Borlu udeležila tudi Marjan in Zvezdana Kompara iz Maribora, ki sta te podatke v precejšnji meri ovrgla in jih z dokumenti dopolnila. Delniška družba, ki je kupila grad Borl od Kübeck-Wurmbbrandov, se je namreč imenovala »Borlin d.d.« in je bila registrirana v Varaždinu. Ustanovni delničarji družbe so bili **dr. Vuk pl. Vuchetich de Brinje et Cseney**, Albert pl. Androwsky in grof Josef Bombelles. Dr. Vuk pl. Vuchetich je bil imenovan za generalnega direktorja in se je leta 1933 za stalno naselil na gradu Borl. Po smrti pl. Androwskega je Vučetić prevzel njegov delež in postal večinski delničar s 502 delnicama od tisoč. **Zora Weiss**, Židinja iz Zagreba, je postala solastnica manjšinskega deleža s 498 delnicami šele leta 1938, ko je delnice kupila od grofa Bombellesa. Dr. Vuk pl. Vuchetich de Brinje et Cseney in Zora Weiss sta tako ostala edina solastnika do 16. 4. 1946, ko je bilo posestvo z gradom nacionalizirano v skladu z zakonom o agrarni reformi in kolonizaciji v Sloveniji.⁷ Po osamosvojitvi Slovenije in zakonu o vračanju premoženja nekdanjim lastnikom je vnukinja pl. Vučetića sicer vložila zahtevek, vendar ga je vrhovno sodišče zavrnilo.

To je skromen, a ne nepomemben prispevek k zgodovini gradu Borl po zaslugi društva in njegovih prijateljev.

Zakonca Paul Vučetić in Laura, rojena Kompara. Paulov oče Vuk Vučetić je bil zadnji večinski delničar družbe, ki je bila lastnica gradu Borl med letoma 1922 in 1946. Laura je bila v letih med 1938 in 1941 učiteljica na šoli pri Sv. Barbari v Haložah. Iz družinske zbirke Marjana in Zvezdane Kompara.

Že več let organizira Društvo za oživitev gradu Borl spomladansko čiščenje prostorov gradu in urejanje njegovega okolja. Sodelujejo Občina Cirkulane, društva iz Cirkulan in prijatelji gradu iz širše okolice. Na fotografiji so »udarniki« leta 2009. Foto: Martin Prašnički 2009.

⁷ Zvezdana Marija Kompara: Informacija o lastništvu posestva in gradu Borl 1922–1946. Pismo, arhiv društva.

Castle of Borl Nowadays

Summary

Both papers about the castle of Borl and noble families presented in the monograph lead us through more than eight centuries. Expert and scientific research of historical facts and their background will undoubtedly greatly contribute to better recognition of this gem among castles dominating the Drava River. The castle is classified among cultural and historical monuments of national importance and belongs to the state. Therefore there cannot be any plausible excuse for the delay of its restoration. The concerned state services show considerable lack of power and hesitation in decision-making especially when it comes to draw a line under adopted conclusions. Namely, the derelict castle is on the edge of being manageable and badly needs to be restored and given new future use and purpose. In terms of finance this is not just “a piece of cake”. Until now, all attempts to rent the castle have failed. Currently, the Ministry of Culture of the Republic of Slovenia, having no room for further excuses, is seeking possible solutions provided by law to redefine relationships between the state, as the owner, and the potential tenant or possibly the co-owner. As such, the procedure is going to take a lot of time, in fact too much time, while the monument is being ravaged by time.

In 2005, in order to speed up the activities to restore the castle of Borl, local inhabitants established the Society for the Revival of the Castle of Borl, which has become in five years of its existence the most loyal protector of the castle. The aim of the Society is to hinder the ongoing dilapidation of the edifice, to keep encouraging and helping the state to find a suitable tenant, and to create different relationships between the owner and the user of the castle which should, on the other hand, be a warrant for better future and prosperity of the castle. The position and appearance of the castle of Borl is very dominant and impressive. Situated at the very starting point of the Haloze hills region, it opens the door not only to the castle's history but to the history and beauty of the entire region. To include cultural and historical monuments and events into the local tourist offer should help bringing to the region what it badly needs – development and progress. The present article points out the importance of the castle for the region in the past, and foresees future possibilities.

DRUŠTVO
ZA OŽIVITEV
GRADU BORL

POKRAJINSKI
MUZEJ
PTUJ
ORMOŽ

ZGODOVINSKI
ARHIV NA PTUJU

Na strmo odsekani skali nad Dravo stoji eden najmarkantnejših slovenskih gradov – grad Borl. V 11. ali v začetku 12. stoletja zgrajeni grad je prvotno kot obmejna ogrska postojanka varoval prehod čez Dravo. Znan je tudi pod ogrskim imenom Borlyn in nemškim imenom Ankenstein.

Grad Borl

*Nekoč se morajo odpreti tudi ta železna grajska vrata.
Foto: Peter Prašnički 2007.*

gradbenozgodovinski oris in
prispevek k zgodovini rodbine Sauer

Knjiga o Borlu nas vodi skozi dobrih osem stoletij zgodovine. Strokovno in znanstveno raziskana zgodovinska dejstva in ozadja bodo prispevala, da bo ta grajski biser nad Dravo ponovno pridobil veljavo, ki mu je danes po krivici kratena.

EVROPSKI KMETIJSKI SKLAD ZA RAZVOJ PODEŽELJA: EVROPA INVESTIRA V PODEŽELJE
PROJEKT SOFINANCIRA EVROPSKA UNIJA

ISBN 978-961-269-348-0

DRUŠTVO
ZA OŽIVITEV
GRADU BORL

Grad Borl Gradbenozgodovinski oris in prispevek k zgodovini rodbine Sauer